

KARL JASPERS

AZ EGYETEM ESZMÉJE

Fordította: Gáspár Csaba László
A fordítást az eredetivel egybevetette: Boros István

Karl Jaspers 1883-ban született Oldenburgban. Előbb jogot tanul Heidelbergben és Münchenben, majd öt esztendőn át orvostudományt Berlinben, Göttingenben és Heidelbergben. Az első világháború előtt egy heidelbergi pszichiátriai klinikán dolgozik. 1921-től a filozófia rendes tanára a heidelbergi egyetemen. 1937-ben politikai okokból megfosztják katedrájától, s ezt csak 1945-ben kapja vissza. 1948-tól a baseli egyetemen professzor. 1969-ben hunyt el Baselban.

Főbb munkái:

Allgemeine Psychopathologie (1913)

Die geistige Situation der Zeit (1931)

Philosophie I – III (1932)

Vernunft und Existenz (1935)

Von der Wahrheit (1947)

Der philosophische Glaube (1948)

Vom Ursprung und Ziel der Geschichte (1950)

Die Atombombe und die Zukunft der Menschen (1958)

Az egyetem eszméje című írás – Kurt Rossman-nal közösen – 1961-ben jelent meg. (Jelen kötetbe az első részt vettük fel.) Ugyanilyen címmel Jaspers már 1923-ban és 1946-ban is közölt egy-egy tanulmányt, de az időközben bekövetkezett nagy változások arra készítették, hogy újrafogalmazza az egyetem helyével, jövőjével kapcsolatos álláspontját.

TARTALOM

Bevezetés

AZ EGYETEM KÉPE	181
1. A mai szituáció	182
a) A nézőpontok	182
b) Viszonyulás a vázolt aspektusokhoz	184
c) Az egyetem a világtörténelem horizontjában	184
d) Az egyetem döntése	186
2. A maradandó eredet: Igazság és tudomány	187
a) Az eszme nem alapozható meg elégségesen a történelemből kiindulva	188
b) Az eszme nem ragadható meg szociológiailag	192
3. A történelmi megvalósítás: egyetem és állam	194
a) A nevelésügy jelentősége általában	194
b) Az egyetem autonómiája	195
c) Egyetem és jogi gondolkodás	197
d) A szabad és a totalitárius állam	198
4. Reform és újjászületés	200
5. Az egyetemi reform két főladata	201

AZ EGYETEM ESZMÉJE	203
---------------------------	------------

I. A tudomány lényegéről	203
---------------------------------	------------

1. A tudomány alapvető vonásai	203
2. A tudomány szűkebb, döntő, majd további, homályos fogalma	204
3. A tudomány határai	205
4. Az öncélú és a hasznos tudomány	206
5. Előföltevések és a tudomány előföltevésmertessége	207
6. A tudomány vezetésre szorul	210
7. A tudomány, mint minden valóság föltétele	212
8. Tudomány és filozófia	213

II. Az egyetem főladatai	215
---------------------------------	------------

1. Kutatás, tanítás és oktatás	217
a) A kutatói magatartás	217
b) A kutatás anyaga	218

c) Kutatás és tanítás	218
d) Tudományos oktatás és szakoktatás	219
e) A tanítás formái	220
2. Műveltség és nevelés	224
a) A műveltség	224
1. Történelmi visszapillantás	224
2. A tudományosság mint műveltség	225
3. Műveltség és a tudományok tartalma	226
b) A nevelés	227
3. A kommunikáció	229
a) Disputáció és diszkusszió	230
b) Együttes munka: tudományos iskola	231
c) Tudományok és a világnézetek találkozása	232
4. Egyetemesség: A tudományok kozmosza	233
III. Az egyetem berendezkedése	237
1. A fakultások fölépítése	237
a) A fakultásokra való fölosztás elve	237
b) Az egyetem növekedése	239
c) A műszaki fakultás eszméje	241
2. Az egyetem öngazgatása	244
a) Az autonómia megjelenési formái	244
b) A szellemi arisztokrácia	244
c) Veszélyek	245
3. Az intézmény általában	247
a) Az intézmény szükségese	248
b) Az eszme alámerülhet az intézményben	249
c) Intézmény és személyiség	249
IV. Az egyetem konkrét létföltételei	251
1. Az emberek	251
a) A tehetség fajtái	252
b) Tehetség és esély	254
c) A kiválogatásnál közreműködő erők	257
2. Állam és társadalom	261
a) Az állammentes tér	262
b) A szellemi arisztokrácia princípiuma	262
c) Az egyetem, az állam és a társadalom együttes változása	263
d) Az állami igazgatás értelme	264
e) Igazságkutatás és politika	266
f) Egyetem és nemzet	269
g) Az egyes egyetemek	270
3. A gazdasági alapok	271
a) Saját vagyon. Állami finanszírozás. Alapítványok	271
b) A felnövekvő egyetemi generáció korábbi gazdasági állapota	272
Zárszó	273

AZ EGYETEM KÉPE

Az egyetem főadata az igazság keresése kutatók és diákok alkotta közösségben.

Az egyetem az a hely, ahol a kor legvilágosabb tudatának kell kibontakoznia. Tanárokként és diákokként olyan emberek jönnek ott össze, kiknek az a hivatása, hogy minden akadálytól mentessen magát az igazságot ragadják meg, és pedig önmagáért. Hogy létezzenek helyek, hol az igazság föltételektől mentes kutatása folyhat – ez az embernek mint embernek igénye.

A társadalom és az állam mintegy magasba emelik az egyetemeket, s mint tőlük független képződményeket védelmezik. Bízunk azok képviselőink személyes felelősségében, kiknek mint ötletgazdag, szabad munkakedvvel megáldott, igaz embereknek a kiválasztásán áll vagy bukik minden. Azon államokban, melyek az igazság szerint kívánnak élni, a valótlanosságra alapozott életnek nincs értéke. Főnnállásuk szempontjából az ilyen államok az igazságban látják a legnagyobb előnyt. Mivel a népek igazságra akarják alapozni életüket, az igazság pedig nem csupán lezárt eredmények formájában van jelen, ezért van szükség az egyetemekre, ahol az igazság ősvényeit minden lehetséges irányban bejárhatják azok az emberek, akik teljes energiájukkal szállnak síkra érte.

Az egyetem – iskola, de sajátos módon az. Nem pusztán oktatás folyik falai között, hanem a professzor oktatói tevékenységén keresztül a tanítványnak a kutatói magatartásban kell részt vennie és ezáltal élete egészét meghatározó tudományos gondolkodásmódot elsajátítania. Az egyetem eszméjének értelmében a diákok felelősek önmagukért és tanulmányaikért. Tanáraikat kritikus módon kell követniük. Szabadságuk a tanulás szabadsága. A professzor hivatása az, hogy az igazságot a tudomány által közvetítse és átadja. Az ő szabadsága a tanítás szabadsága.

Az egyetemek öngazgatással rendelkező korporációk, vagy tartományi okiratok, avagy éppenséggel – mint ma – állami alaptörvény révén nyertek működésükre nyilvános meghatalmazást. Szabadon élhetik a maguk életét, mert alapítóik így akarják. Önálló, az állam felől háborítatlan életük a múlhatatlan eszméből, az állam- és nemzetfölötti, világot átfogó ideából bontakozik ki. Ezért igénylik a kutatás és tanítás szabadságát, mely ezért is adatik meg nekik. Ez azt jelenti, hogy az igazságot kell keresniük és tanítaniuk, függetlenül azoktól a kívánalmaktól és utasításokból, melyek kívülről vagy belülről szeretnék őket korlátozni.

Az állam és a társadalom gondoskodik az egyeteméről. Először is azért, mert az egyetem szolgáltatja az alapokat ama foglalkozások gyakorlásához, melyek tudományos képességet és szellemi képzést igényelnek. Csak ritkán vonják kétségbe azt a föltételezést, hogy az igazság kutatásának e foglalkozások gyakorlására nézve kívánatos következményei vannak, a tudomány eredményei nyomán csakúgy, mint ama gondolkodásmód kialakítása révén, mely az egyetemet áthatja. Ám még ha valamilyen értelemben kétségbe vonható lenne is ez, nos, az ember alapvető akaratának megfelelő határtalan igazságkeresésre akkor is minden áron bátran vállalkozni kell. Hiszen egyedül az teszi számára lehetővé, hogy konkrét léte tapasztalatában szert tegyen annak értelmére. Az egyetem így reális célokkal rendelkező intézmény, ezek a célok azonban csak a szellem azon lendületében érhetők el valóban, mely túllép minden realitáson – mégpedig azért, hogy azután annál világosabban és tévedhetetlenebbül térjen vissza hozzá.

Az egyetemről alkotott eme kép ma vitatott. A jelenkori főiskolák realitása, emlékeztetkieséssel küszködő tanácstalanságunk a mértéktelessé duzzadt üzemszerűség közepette a következő kérdéseket veti föl: Nem fikció-e ma az ímént vázolt kép? Ha az egyetem eredete és célja az igazság – nos hát, mi akkor az igazság? Ha az igazságkeresés időben megvalósuló esemény, melyet az állam hordoz, vajon nincsenek-e az államnak egészen más céljai ezzel? E zűrzavar közepette valójában nem csak külső intézkedések-e a reformok, melyek föladata a káosz legalább fölszíni rendezése? Igaz-e, hogy a tulajdonképpeni reform csak egy olyan szellemi újjászületés alapján lehetséges, melyet senki meg nem szervezhet? S egyáltalán: lehetséges ez az újjászületés? Vagy talán, bár még csak szórványosan, az egyes emberekben már jelentkezik is?

1. A mai szituáció

a) A nézőpontok

Soroljuk föl röviden, melyek azok a sokat vitatott szempontok, melyek az egyetemmel kapcsolatban manapság szóba jöhetnek.

1. A gazdaságnak, társadalomnak és az államnak szüksége van akadémiai iskolázottságú erőkre. Ez az igény állandóan növekedett s továbbra is nő. A modern élet tendenciája szerint májd' minden tevékenység részint olyan tudást kíván, mely iskolát föltételez, részint pedig olyan képességet, mely nem szerezhető meg egyedül kézműves úton és gyakorlat által.

Mivel ezek a célokhoz rendelődő igények egyúttal a diákok tömegeinél is jelentkeznek, megoszlik a hagyományos tudományterületek súlya. Etalonnak – az lévén fontos, ami a többségnek hasznára van – kézzelfoghatóan a közvetlen hasznot teszik meg és kvantitatív értelemben vszrik. Olyan új szaktudományok lépnek föl (mint üzemtan és mások), melyeket egyedül gyakorlati igény hív létre. Ezek azután hallgatók tömegeit vonzzák magukhoz anélkül, hogy a tudományos szellem karakterével rendelkező kutatók és tanárok lennének jelen köreikben. Más tudományoknak, melyek tárgyi szempontból a legnagyobb súllyal esnek latba, kevesebb figyelem jut, mivel gyakorlati igény nem vagy még nem lép föl érdekükben, és csak kevés diák választja őket (egyiptológia, indológia, sinológia). Ismét mások, melyek egykor mértékadóak voltak, a háttérbe szorulnak (klasszika-filológia).

2. Maguknak a tudományoknak a fejlődése állandó további specializálódáshoz s ezzel a szakok számának roppant megnövekedéséhez vezetett. Ez a dolog természetéből adódik, a kutatás számára elkerülhetetlen, folyamata pedig visszafordíthatatlan. Ha azonban a megfigyelés alapján az is kimutatható, hogy e tendencia lényege nem csak a specializálódás, hanem ezenközben a szakok horizontjának leszűkítése, valamint az, hogy művelőik az egész tekintetében tudományosan barbárok maradnak – nos, úgy az semmiképpen sem szükségszerűség. Ez már az egyén akaratán múlik.

A specializálódással ma, a technika korában, együttjár a kutatás anyagi eszközeinek roppant megnövekedése. Ez túlnyomórészt a természettudományok területén ment végbe, ahol is a financiális igények, a korábbiakhoz mérve, fantasztikus méreteket öltöttek. Mindazonáltal csaknem az összes többi tudománynál hasonló a helyzet. A tanítást a kutatással együtt az üzemszerűen működő intézetek vették birtokba. Ami korábban szűk helyiségekben folyó tudósi tevékenység volt, ipari vállalkozás alakját öltötte magára. Ezzel olyan munkamódbeli változás következett be, mely úgy formálta át a kutatók és diákok életének egészét, hogy az egyetem ősi szervezetét belülről vájta ki egy egészen más szerveződés: „Belülről éppúgy, mint kívülről, fiktív lett az egyetem régi szervezete” (Max Weber: A tudomány mint hivatás, 1919). Csakhogy ezzel a dolgot nem intéztük el. Ami ugyanis meghatározott jelenségként fiktívvé

vált, az, önmaga eredetéből merítve, új alakban ismét életre kelhet mint az egyetem szíve és lelke.

3. Az egyetlen közös szellemben való együvértartozásnak, az egyetem eszméjének tudata szertefoszlik. Az egyetem szakiskolák aggregátumává lesz, melynek egyetemessége már csak abban állhatna, hogy teljesen átfogja a szakiskolákat – ezt azonban semmi csetre sem valósítja meg. A dolgok ilyetén való állapotában úgy látszik, immár mit sem veszítünk azzal, ha a szakiskolákat térbelileg is elkülönítjük egymástól, és az egyetemet fölállozzuk.

Ha ma még retorikai pátoással hangoztatják is az egyetem egységét, a tudományok egysége mint eszme és mint valóság, egyre inkább fogyatkozik. Pedig csak a tudományok ezen egységéből merítheti erejét az egyetem egysége. E napjainkban tapasztalható jelenség oka azonban semmiképpen sem magának a dolognak a természetében rejlik, hanem abban, hogy a kutatók, tudósok és gondolkodók egymástól elkülönülten tevékenykednek. Átfogó koncentrációjukból nyert szellemi aktivitásuk újfent föléleszthetné az egység erejét.

4. A tömegáradat nehéz helyzetbe hozza az oktatás nagyüzemét, mivel helyhiányt okoz, és sok helyütt nincs elegendő számú oktató, valamint az oktatás eszközei sem bizonyulnak elégségesnek. Így a diákok nem jutnak hozzá mindahhoz, ami jogszerűen megilletné őket, az oktatók pedig oly mértékben túlterheltek, hogy kutatómunkájuk lehetetlenné válik.

A diákok létszáma rendkívüli mértékben megnő, s ez gyöngíti a szolidáris közösségek lehetőségeit a tanulmányok folyamán. A hallgatókat elszakítja a professzoroktól. Olyan rendet hoz létre, mely nivellál és megnehezíti a tananyagban való személyes előrehaladást.

Az oktatás a tömegigényhez igazodik. A kevésbé tehetségesek lemaradnak, a tehetségesek pedig szellemi erőszakot szenvednek el, amikor arra kényszerülnek, hogy részt vegyenek abban az oktatásban, mely unatja őket, s melynek eredményét önálló tanulással jobban és sokkal gyorsabban elérhetnék. A többség nyomása érvényesül. A kisebbséget a számára szükségtelen kurzusok, az elaprózódás, az időrablás, továbbá az átlag fölfogóképességéhez és érdeklődéséhez való alkalmazkodás kényszere sújtja. A tömeg mindent egyetlen síkra kényszerít. A kisebbség tagjai az aszocialitás gyanújának vannak kitéve, ha önállóságuk, valamint saját tanulmányaik csöndes szenvedélye révén s egész életvitelükkel olyasmit tanúsognak, amelyért az átlag nem lelkesedik igazán.

A tömeg okozta probléma részben megoldható – külsőlegesen – a professzori és oktatói státuszok, s az egyetemek számának növelésével. Valójában azonban a kevesek szellemi erejének rendkívüli megfeszítésére és az ügy igazságába vetett hitére van szükség ahhoz, hogy egy középpontból kiindulva ezt az egész tömeget ténylegesen áthévítsék és vezessék. Az az egyetemi struktúra, melyet egy reform segítségével kell megtalálni, csak a föltételeket teremtheti meg mindehhez.

5. A hallgatókról való pénzügyi gondoskodás a korábban magátólértéktető rendszeres szülői támogatás formájában, úgyszólván teljesen megszűnt, mert már nem létezik az a nagy számú, tehető középréteg, melyből korábban majd minden diák és oktató származott. Így tehát a tehetséges új nemzedék számára nagy mértékben szükségessé vált az állami segítség. Ez következményekkel jár a hallgatói öntudatra, a tanulmányok folytatásának szabadságára és a velük kapcsolatos gondolkodásmód egészére nézve. Ez azonban még nem kényszerít az egyetem eszméjének föladására.

6. Az egészet tekinte tagadhatatlan a diákok és oktatók személyes nivójának bizonyos, több, mint egy évszázada tartó, s az utóbbi fél évszázadban még gyorsabbá váló süllyedése. Ha itt magának az emberlétnek a szubsztanciavesztésére, ennek valamilyen titiokzatos, rejtett folyamatára gyanakszunk, nem jutunk közelebb az igazsághoz.

Szociológiailag a következőt mondhatjuk: A diákok többnyire már nem a családi hagyomány szellemi világában nevelkedtek. Az egyetemi tanulmányokra való iskolai előkészítésük számos vonatkozásban nem kielégítő. E fölkészítés egyáltalán nem egységes, s nem rendelkezik azzal az erővel, mellyel közösségi szellemi atmoszférát teremthetne.

Az ilyen körülmények közül egyetemre kerülő diákoknak nem ritkán vezetésre van szükségük az életük, és folyamatos útmutatásra tanulmányaik dolgában. Csakhogy a tanácsadók, akik professzorként is túlterheltek, maguk is tanácsokra szorulnak, hogy képesek legyenek helyesen megítélni a jelen zűrzavarának személyes és tárgyi szituációját. Az általános tanács-talanságot elfődi az a megtévesztő látszat, mely szerint ilyenről szó sincs, s különben is; az egyszerűen kéznél lévő tanácsokkal bármikor megszüntethető... Az igaz, hogy a konkrét információk, állásközvetítések és ehhez hasonlók ma kiváltképpen hasznosak és nélkülözhetetlenek. Csakhogy ezek mit sem mondanak a helyes életvezetésről, illetve a tanulás abba beágyazódó, igazi, szellemi értelemben eredendő menetéről.

b) Viszonyulás a vázolt aspektusokhoz

Az iménti aspektusok mindegyikénél egy korábbi állapotot tekintettünk alapnak. Onnan tekintve ma minden rossznak látszik. Bizonyos: olyan állapot uralkodik, mely nem stabil, s a múltbélihez vagy egy új ideálhoz még csak nem is közelít. Az örök eszme, mely a változó ideálokat létrehozza, szenderegni látszik.

Az ember azonban ítélkezik. Az oktatók körében tartott minden egyes anketon vélemények egész sora hangzik el, melyek az egyetem állapotát igen elmarasztalóan ítélik meg. E vélemények maguk is realitást alkotnak, mely azután visszahat az érintettek magatartására.

Sokan egyszerűen szkeptikusok, megtagadják az egyetem eszméjét, melyet saját életükben gyakorlatilag nem is valószínűnek meg – s ezért meg sem értenek. Nem hisznek semmilyen ideálban – de formuláit, persze, állandóan használják. Pályájukat, melynek célja, hogy a székszisből – ügyes manipulációkkal, ámitásokkal és önmámításokkal – a zűrzavarban legalább önmaguk számára számára anyagilag előnyös helyekre jussanak és tekintélyre tegyenek szert, az üzemserűség és a munka lázának vak megszállottságában futják be.

Mások kétségbeesettek, tanács-talánul hagyják a dolgokat kényük-kezdük szerint alakulni, és mentik maguknak azt, ami – úgy vélik – majdhogynem utoljára, még éppen nekik megadatik illendő módon, s teszik ezt észrevétlenül, háttérbe húzóva, szerényen megmaradva szűk körökben a hagyományos rend értékes, ámde fáradt őrzőiként.

Ismét mások erőt vesznek magukon és leküzdik rezignációjukat. Határozottan kijelentik: Az egyetem eszméje halott! (ez volt már az első világháború után is). Hagyjuk az illúziókat! Ne kergessünk álmokat! Kovácsoljunk erényt a szükségéből: teremtsük meg az új ember típusát, melyet jellemezzon a személytelenség, az átlagszerűség, a használhatóság és a funkcionalitás... Optimistának mutatják magukat, terveznek és szerveznek. A teremtő hatalom és a biztos siker tudatában reformokat agyalnak ki munkások és funkcionáriusok kitenyészítésére és szaporítására mindama tevékenységi terület számára, melyek bizonyos tanulás által megszerezhető tudást igényelnek az ott folytatandó munka elvégzéséhez. Anélkül, hogy sejténék – s hogy ez szándékuk lenne –, gondolataik a totális uralomban végződő gondolkodás összefüggésrendszerében állnak.

Ezen utak egyikének sincs esélye arra, hogy elvezessen az egyetem eszméjéhez.

c) Az egyetem a világtörténelem horizontjában

A világban uralkodó szituációra pillantva, a pesszimizmus erősödik. Aki ugyanis nem elégszik meg azzal, hogy tekintetét Németországra korlátozza, valóban úgy vélheti, hogy az egyetem elkerülhetetlen hanyatlásának látványa bontakozik ki előtte: Németország egyetemei és iskolái, hajdani fények, melyeket ma már csak itt-ott idéz föl az országban, Európában, Amerikában s szerte a világban élő idős emberek fájdalmas és hálás emlékezetek, hamarosan feledésbe merülnek. E folyamat sokak számára egy másfajta bizonyosságot látszik megerősíte-

ni: ők komoran úgy látják, hogy mindez beletartozik az emberiség önpusztításának átfogó folyamatába.

A tömegtársadalmat, a szabad és a totális uralom összeegyeztethetetlen voltát, a ma mindent meghatározó, minden lokális realitást félresöpítő világpolitikát látják; a két atomnagyhatalmat, melyek földterületük és növekvő népességük nagyságának következtében is kiemelkednek; valamint az idővel immár milliárdos lélekszámot elérő és hamarosan a technika korszakába lépő Kína által bekövetkező világtörténelmi változást. A vég – számosan lehetnek, akik így gondolják –: vagy a totális uralomnak engedelmeskedő, emberek nélküli emberiség (meglehet, hogy ezen uralom világméretű megtervezésében az atombomba már csak a létszámfölötti, fölöslegessé vált és nemkívánatos embertömegek kiirtására kerül majd fölhasználásra, célszerű módon, anélkül, hogy a földi élet egészére veszélyt jelentene); avagy abban áll, hogy az emberek nem engedelmeskednek, és a bombák bevetésével vívott harcban a földi élet kimúlása lesz a már nem is oly távoli eredménye a figyelemreméltó emberi történelemnek, mely néhány évezredre kezdődött, és nem jelent egyebet a mérhetetlen földi történelem egyetlen röpke pillanatánál. – Az egyetem lezülése így csupán apró mozzanat a totális pusztulási folyamat egészében. Am nem marad az egyetem továbbra is az a hely, hol – eszméjének megfelelően – az imént vázolt sorsot legalább meglátni, megvizsgálni és megismerni kellene? Ahol megrendül is minden remény, a tudás még szaporodhat!

Nos, így festenek azok az elgondolások, melyek – ha végérvényes ismeretnek tartják őket – bénítóan hatnak és félrevezetnek. Kritikusan át kell gondolni ezeket, s akkor majd kényszerítő erővel válik világossá, hogy nem beszélhetünk a történelem előre tudható és szükségyszerű totális folyamatáról. Csak sok, egyenként megragadható, partikuláris folyamat az, ami elkerülhetetlen. Így az egyetem vonatkozásában a tudományok valamint a racionális tudás és képesség előrehaladásáé. Ilyen folyamat a technika is, a maga ambivalens, egészében át nem tekinthető, végső következményeivel; és ilyen a társadalomnak a tömegek képzésével szemben támasztott igénye – vonatkozzék ez akár szellemileg teremtő módon alkotó emberekre, akár betanított munkásokra mind több s végül az összes foglalkozási területen.

A világpolitikai helyzet folytán az egyetem föladatának teljesítését korunkban vészterhes feszültség teszi próbára. Ennek lényege a következő: A politikai szabadság megmentése érdekében szükség van az ipar termelékenységére és bizonyos fegyveres erőkre. Ezek Oroszország (mely brutális katonai erőszakkal kényszeríti ma szolgásgba Kelet-Németországot, Magyarországot és a többi szatellit államot) roppant hatalmas, ma főlénybe lévő fegyverzetével szemben erősödtek meg. Másfelől azonban ezzel fokozódott annak veszélye, hogy az ipari termelés és a fegyveres erők olyan útra kényszerülnek, mely maga is totalitárius formák fölveteléhez vezet. Ez az egyetemi képzés radikális átalakításával venné kezdetét. A végén pedig, önmaga fönntartásával a szabad világ már nem olyasvalamit védelmezne, melyet csakugyan érdemes – magyarul: többé nem magát a szabadságot –, hanem a műszerek és készülékek összességét. Az önfenntartás érdekében folytatott küzdelem immár értelmetlen lenne. Az ember ugyanis maga válna azzá, ami ellen eredetileg harcolni akart: a sárkánnyal vívott csatában sárkánnyá változnék maga is.

Annak szubsztanciája, amiként és amiért élünk, a szabadság, szorosan kötődik annak mikéntjéhez, ahogyan a termelés, a képzés, a tanítás és a kutatás folyik.

Igazság nélkül nem létezik szabadság, szabadság nélkül pedig béke. Korunk szituációjának fenyegető árnyai közepette ez a belátás a legnagyobb mértékben megnövelheti az egyetem jelentőségét. Minden fakultáson, mindegyiken a maga sajátosan különböző módján, és az egyetem eszméjével való teljes közösségben kell az igazság fényénc kigyúlnia.

Azáltal, hogy az egyetem ezt minden kutató szervével és érzékével fölismeri, először is következtetésekre juthat saját tulajdon rendjét és struktúráját illetően, másodsor pedig az emberi megismerés és hit természetének megfelelő, párt- és nemzetfölötti gondolkodásmódja révén középre állhat az igazság kisugárzásának crejénél fogva.

Erre azonban csak akkor képes, ha újfent megvalósítja önnön tulajdon eszméjét: a maga szelleméből merítve akkor látja el vezető szerepét, mikor a lehető legjobb cróket képezi ki mindama célok érdekében, melyek erősebbé, produktívabbá, teljesebbé, mélyebbé és igazabbá teszik az életet. Amilyen mértékben a maga eszméjéből táplálkozva tartja fenn önmagát, olyan mértékben segít népnek és államnak önmaguk fönntartásában.

Válaszút előtt áll. Vagy minden irányban megvalósítja az igazság megismerésének, valamint az ennek megfelelő szellemi iniciatívának és radikalitásnak az eszméjét, vagy pedig szem elől tévesztvén az eszmét, a képzést szolgáló pusztá szervezetté válik, és egészében nem tesz mást, mint a totalitárius gépczet mellé létrehoz egy másikat, mely már rejtett alapjaiban is totalitárius. A végén pedig, anélkül, hogy ezek fönntartásával valójában bármi is megmentendő lenne, csak két roppant gépczet ütköznék egymásnak értelmetlenül s robbanásukkal az emberiséget temetnék maguk alá.

d) Az egyetem döntése

Mindazon aspektusokkal szemben, melyek elkerülhetetlen természeti vagy történelmi tényeknek igyekeznek magukat föltüntetni, a tényleges helyzetben döntően az ember elhatározása áll. Amiként politikailag lehetséges az az elhatározás, hogy – amennyire rajtunk múlik – ne engedelmesskedjünk a csak vélt szükségszerűséggel fölrüházott, s általunk, úgymond, befolyásolhatatlan pusztulási folyamatnak – sem annak, mely az atomhalálban, sem pedig annak, mely a totális uralomban végződik –; ugyanúgy az egyetemen múlik annak elhatározása, hogy a partikuláris kényszerűségek közepette hagyja-e működni és kibontakozni eszméjének alakító erejét.

Ez a döntés diákok, professorok valamint államférfiak közös tette lesz.

A diákember életútjának kezdetén áll, az eredendő valóságban akarja azt megalapozni, jövőjével pedig népének s az államnak a jövőjét hordozza, azt, amelyre készülődik. Amikor átlépi az egyetem küszöbét, akkor minden zavarodottság és üzemszerűség dacára megérinthetik lelkét a szellem szikrái, s ha fogékony rá és engedi, lángra is gyújthatják. Aki rendelkezik ítélőerővel, vagyis szüntelenül saját szellemi irányvonalát követi, mely a dolgok legbensején vezet keresztül, annak esélye van arra, hogy a máskülönböen kedvezőtlen körülmények között is tévedhetetlenül ráleljen a maga útjára.

Ha a diák elégedetlen az egyetemmel – igaza van. A helyzet javításának egyetlen lehetősége azonban számára mégiscsak az, hogy annak módja és mikéntje révén, ahogyan tanulmányait folytatja, önmaga számára megteremtse az igazi egyetem valóságát – éppúgy a kemény munkával, mint e munkát átható szellemi egzisztenciájával. Csak az ilyen diákokból válhatnak az igazság eszméjéből minden foglalkozási területen hatékonyan tevékenykedő emberek, csak közülük kerülhet ki az a néhány, aki egykor majd professzorként ismét képes lesz létrehozni az igazi egyetemet, s egyedül ők fogják azt zavaros állapotából kimenteni.

Így volt ez mindig. Nem valósul ez meg sem önmagától, egy automatikus történelmi folyamat révén – tarthatjuk ugyan azt olyan rejtjelnek (Chiffre), ami egy kifürkészhetetlen Valamire utal, mely bár megvilágítja az ember határait, segítségével azonban – mivel nem ismerjük – nem szabhatunk irányt egzisztenciánknak; s nem valósul meg pusztán tervszerű szervezés nyomán sem. Az efféle terv csak azok kezében hatékony eszköz, akik már erőteljesen magukban hordozzák az egyetem eszméjét.

Még egyszer: A döntő elhatározás, mely a földattal együtt megalapozza a saját életet is: az igazság keresése a tudomány útjain.

A diák először is önmagáért felelős. Más a helyzet az oktatóval, aki azzal, hogy nem csak önmagáért felel, már közvetlenül és ténylegesen felelősséget visel az egészért. A professoroknak és államférfiaknak jelenleg, a minden ízében elégtelen és bizonytalan állapotban, reformok útján kell megtalálniuk az egyetem földadatának lehető legjobb teljesítésére szolgáló

föltételeket. Ha azt akarják, hogy célszerű intézkedéseiket és rendelkezéseiket siker koronázza, akkor szüntelenül az egész tulajdonképpeni értelmét kell szem előtt tartaniuk, és azt kell akarniuk. Ennek lényege: az egyetem az a hely, ahol az igazságnak kell minden irányában, egyszermind a diákok által is megragadva, nyilvánvalóvá válnia. Ez azonban – ami több, mint holmi reform, sőt, éppenséggel ezt kell a reformnak szolgálnia –, nem más, mint az igazság szüntelen újjászületése a tudósokban, kutatókban, gondolkodókban. Mármost, hogy ez az újjászületés legyen az egyetem lelke – amiként az egyetem egészében egy nép képzésének a lelke – nos, ebben kell látnunk a vezérlő eszme lényegét, máskülönben az összes reform olyan üzemeltetésé válik, amelyben maga az egyetem megy veszendőbe.

Olyan tengeren hajózunk, melynek viharai azzal fenyegetnek, hogy még hatalmasabbá válnak. Keressük az egészben eligazító irányt (elszántan az igazságra). Mégis, minden pillanatban máris a legszűkebb környezetünkkel kell foglalatostkodnunk, melyet az utazásunkat fenyegető veszélyek dacára állandóan alakítunk hajónk fedélzetén. Az egyetemen is föl kell használni minden lélegzetvételnyi szünetet arra, hogy úgy gondolkodjunk, úgy dolgozzunk és úgy cselekedjünk, hogy helytálljunk, s eljussunk a lényük szerint velünk együvé tartozókhoz, hogy azután szabad szolidaritásban, közösen tegyük meg az utat.

Velük együtt szeretnénk a biztos irányt magunkban megérezni. Ehhez első föltételként egyvalami szükséges:

2. A maradandó eredet: igazság és tudomány

Az, hogy mi az igazság, nem mondható meg olyan egyszerűen. Az egyetem életében anélkül nyilvánul meg, hogy valaha is lezárt formát öltene. Az emberek azonban úgy beszélnek a tudományról, mintha mindenki magától értetődően tudná, miről is van szó valójában (ezt példázza az NSZK alaptörvénye is: „Szabadság illeti meg a művészetet és tudományt, a kutatást és tanítást”). Ami már amúgy is létező tevékenység, annak teljes kibontakozásához, úgy tűnik, elegendő, ha alkotmány védi és szervezetek gyakorolják.

A dolog azonban egyáltalán nem ilyen egyszerű. Az, hogy mi az igazság és mi a tudomány, csak egy föltartóztathatatlanul mozgás áramlásában, s ugyanakkor önmaguk kérdésessé tételén és a róluk vallott elgondolások kritikáján keresztül mutatkozik meg. Ha a tudományt az ember az igazság nyilvánvalóvá válásának mozzanataként ragadja meg, akkor semmiképpen sincs szükség arra, hogy már előzetesen, vagy hogy bármikor is végrévényesen tudja, vajon egészében mi az igazság és tudomány. Elegendő, ha azok ragadják meg őt.

Ez az a nemzetfölötti, európai, az egész emberiséget átható valami, ami nem a társadalomból s nem az államból, hanem csak az eredendő tudásvágyból kiindulva érthető; ennek szegődik szolgálatába az egyetem, miáltal egyszermind a többi, az állammal és társadalommal kapcsolatos föladatait is maradéktalanul teljesíti. Az eredendő tudásvágyból táplálkozva csak akkor valósíthatja meg az egyetem önmagát, ha ezt a társadalom és állam is akarja.

Hogy voltaképpen mi is ez az eredet, melynek ereje oly dinamikus módon működik bennünk, azt a filozófiában évezredek keresztül többféle módon kísérelték meg elgondolni, sőt, egyesenesen kifejtetni. A legkevésbé félreérthető formában talán a kanti „eszme”-ben találjuk meg; majd pedig, noha számunkra távoli és értelmezésre szoruló, de mégis szárnyaló formában, Platónnál; végül kétértelmű, s így félrevezető módon Fichténél, Schellingnél és Hegelnél (akik egymástól ugyan eltérő, de Kanttól egyaránt radikálisan eltávolodó „idealizmus”-t képviselnek). Ha az eredendő tudniakarás, a megismerés egysége, az igazság principiuma, a mindent átfogó és átható eszme bölcséletileg meghatározott formákban megfogalmazódott is, az ilyen értelmezések maguk még nem azonosak az emberi megismerő tevékenység örökérvényű objektív megismerésével. Meghatározott megfogalmazásokkal együtjtjáró spekulatív erejük által

azonban megidézhetik azt, – ami azután majd maga veti el ismét az ilyen, vélt tudásnak bizonyult, objektivációkat.

Gyakorlatilag ama ritka férfiak ítélőerejében tapasztaljuk hatékonynak ezt az eredetet, akik – hogy az egyetem témájánál maradjunk – a konkrét egyetemi struktúra egyszerű bázisát elgondolják, javaslat formájában megfogalmazzák és megvalósítják. Ezt tette felirataiban és az igazgatással kapcsolatos aktákban Wilhelm von Humboldt a berlini egyetem alapításánál.

Kutatók, oktatók és tanulók (valamint a reformon munkálkodó egyes professzorok és államférfiak) által véghezvitt bármely lényeges cselekedet előzetes föltétele nem egyéb, mint magának az igazságnak ez a más forrásokból eredő eszméje. Csak ez ad komolyságot, s csak ez szabja meg a mértéket, mely nem valami racionális fontolgatással rögzített fogalom, hanem abban a mozgásban rejlik, amely az igazlét teljes értelmét és összes jelentését megragadja.

Némely fiatalember, aki egyetemre jön, az ész entuziazmusától, az igazság hatalmától, a megsejtett eszmétől fölviillanyozódva már olyan alaphangulatban lépi át, legalábbis első ízben, az egyetem épületének küszöbét, mely kiemeli őt a mindennapos lét ködburkából. Kivált ahol épületek és jelek formájában jelen van a történelmi alap, ott van az a – higgadt józansága mélyén rejtőzködő – tudata, hogy valamiként szent területre lépett. Elvárja, hogy itt az igazság nyelvében szóljanak hozzá, annak az igazságnak a nyelvében, amely reátekint a görögöktől kezdve minden korból, s ma a modern tudományok nagyszerű formáiban szólítja meg.

Meglehet, hogy a realitás másként fest, mint ez a leírás; lehet, hogy csupán hasznos, jogosítványok megszerzése érdekében vizsgák letételével elvégzendő iskolának látszik az egyetem; s lehet, hogy nagyon is híján van minden szentségnek: iparszerű, ostoba és kényelmetlen formalitások tömkelegével terhes. E realitásokat senki nem tagadhatja. Mégis, csak azok nem látnak benne ennél többet, akik fölkészületlenek és lelkük nem gyúlt lángra az igazság szikráitól. A többiek ama magasabb autoritás elvárásával lépik át küszöbét. Nem hagyják, hogy az clőtérbe tolakodó, lapos fölszín megtevéssze őket. Ők megtalálják, amit keresnek – saját cselekvésük, tanulmányaik végzése révén, s a számukra fölkinált eszközök sokaságán keresztül. Itt-ott talán a professzorokban pillantják meg, kiknek életmódja, kutatása, belátásai, nyelvezete vonzza őket és hitelessé teszi számukra, amit keresnek. Ha netán mégsem ismernék föl a professzorokban, úgy azáltal kel ismét életre, hogy önállóan, ők maguk teremtik meg újból. Ekkor pedig – enélkül, hogy sokat szidalmaznák őket – ezzel a követelménnyel tekintenek majd esőndesen a professzorokra: Mentsétek meg tulajdon lényegetek eszméjét, hogy példaként szolgálhassatok nekünk!

Ennek az eredetnek creje ebben áll: jelen van, ha a szikra lángra lobbant, s nem törölhető el. Gyöngesége pedig ebben: hol szikrányit sincs jelen, ott semmivel elő nem varázsolható. Ám ott rejtőzik az emberben mint emberben, készen arra, hogy lángot vessen – s több emberben, mint azt széles körben föltételezik. Teljes fényerejét a valódi szellem atmoszférájában bontja ki. Hogy mindez így van – ez az emberbe vetett hitünk lényege. E hit híján le kellene mondanunk arról, hogy esélyt adjunk az egyetemnek, ezzel pedig az igazságba és szabadságba vetett reményünket is föl kellene adnunk.

a) Az eszme nem alapozható meg elégségesen a történelemből kiindulva

Az eszme credendő, a lehetőség rendjében folyamatosan jelen van, önmagát önmagában alapozza meg, s nem a történelem alapján nyer bizonyítást és igazolást. Ennek ellenére van számunkra mondanivalója az egyetem történelmének. Kiemelkedő pontjai bátorításunkra, bukásai figyelmeztetésünkre szolgálnak. Noha nem a történelmi tájékozódás nyomán válunk azzá, amik vagyunk, s tesszük, amit teszünk (vagyis nem a tükölyre emelt mintaképeket követve, melyekhez azok mindig múlandó és elégtelen konkrét megjelenseit hamisan mintegy hozzáigazítjuk). Származásunk és múltunk tudata mégis ösztönzőleg hat reánk. Jelenbeni

eszménk bizonyosságából értelmezzük a múltat, ismerjük föl benne önmagunkat és tapasztaljuk meg a múltból eredő különféle mércét és igényt. Számunkra az örök igények ezek, mindenkor történelmi mezben. Ott-hon voltunk, de elhagytuk azt az otthonunkat. Tiszteletteljes emlékezéssel új utakon járunk, elődeinkkel együtt a Maradandó oltalmában.

Azok a történelmi aspektusok, melyeket manapság figyelembe vesznek, egyebek között a következők:

A középkori egyetem, kivált nagyszerű képviselője, a párizsi, az összes eleven ellentétet és szenvedélyes csatározást átfogó, szellemileg zárt egész volt. Tagozódásában, a diáktól az önálló tanárig, a szabad művészetek fakultásától a teológiai karig, a dolgok hierarchikus rendjét fejezte ki. Közös szellemi struktúra olvasztotta magába minden polgárát. Érvényessége kiterjedt egész Európára, s a kontinens összes nemzetéből toborozta diákjait és tanárait. A feladatokat pedig az egy Krisztus osztotta szét a fakultások között.

Ez az egyetem négyszáz éve folyamatosan változtatta alakját: külsőleg a később öt hordozó un. egyetemi nemzetek (nationes) saját feladatainak elkülönülése révén, belsőleg pedig az új humanizmus, az új természettudományok és az új bölcsélet megjelenésének következtében. A szellemi átszerveződés lassan ment végbe az ősi formák keretei között. Ezek megőrződtek, s bár az új realitáshoz mérten fiktívnek látszanak, mind a mai napig rendelkeznek az igazság szimbolikus karakterével.

E változást az egyetem szekularizálódásának nevezik: a mindent egyesítő és összekötő egyházi hit közösségének helyébe, úgymond, a tudományok közösségi szolgálatának lazább köteleke lépett. Ez azonban így nem egészen igaz. Szekularizációnak a teológiából a modern filozófia meghatározott típusába való átmenetet nevezhetjük (például Hegelnél a szekularizált teológiai gondolkodásba; Marxnál a szekularizáltan antiteológiai, a teológiához annak ellenfeleként kötődő gondolkodásba, mely maga ismét csak egy újfajta ateista teológia karakterével bír). Maga a teológia immár megmarad sajátos, uralkodó pozícióját veszített területnek, mely a modern egyetem egészének csupán kis szegmentumát tudhatja magáénak. A szekularizáció azonban semmi szín alatt sem magára az igazság eszméjére vonatkozik, mely föltétlenségében mindenkor transzcendens megalapozottságú - kinyilatkoztatás által vagy anélkül, egyház által vagy egyház nélkül.

Az egykoron minden átható egyetlen, közös hitstruktúra tényleges föllazulását követő bomlási folyamat, melynek jelei az utóbbi kétszáz év óta mutatkoznak, mára fölgyorsult. Semelyik tudomány, semelyik teológia, semmilyen filozófia - sem a szekularizált teológia formájában mutatkozó, sem pedig az a bölcsélet, mely egyedül önmaga háromezer évvel ezelőtti megjelent eredetében alapozza meg magát - nem jut egyeduralomra. A mostanság hatékony erők pluralizmusát egyedül az egyetem eszméjének új alakja fogja át: Minden útnak, mely az igazság felé tart, az egyetemen kell találkoznia, anélkül, hogy valamely végső instancia állna valamennyiük fölött. A közös talajon, önmagában differenciálódó és önmagával hadakozó egység, annak kategóriái és rendeződési helyébe új instancia lépett: amaz egyetlen, mely kizárólag szellemi küzdelem során, maguknak a megismerőknek kommunikációjában villan elő, anélkül, hogy mint önmagában fönnállót, előre föltételeznénk, és a tudományok hierarchiájában a gondolkodás szisztematikus totalitásának bizonyos helyén lokalizálnánk. Nevezük meg most röviden azokat a motívumokat, melyek e változásban közrejátszanak:

1. A modern tudományok egészen különböző érdek-, illetve érdeklődési körökben csíráztak ki (a késői skolasztika experimentális gondolkodásában, építészek és művészek műhelyeiben, bányaművelés során, a humanista filológiában, a közigazgatásban; azután az egyes tudósok szabad kutatásaiban, akik Európa minden részéből kapcsolatba léptek egymással, társaságokat és akadémiákat alapítottak. Mindezek végül fölvétettek az egyetemi diszciplínák sorába.) Egészen különböző céljaik ellenére - hosszú ideig összetartozásuk tudata nélkül - a következő közös jellegzetességet mutatták föl: A modern tudományok nem csak az igazságot akarták megismerni, mint minden korábbi gondolkodás, hanem azt a meghatározott igazságot, mely módszereik tudatossága révén kényszerítő erővel és általános érvényességgel

nyert bizonyítást. A siker nyomán első ízben mutatkozott meg a történelemben, hogy az ilyen igazság lehetséges: ahol birtokba vették, ott egyszersmind birtokába juthatott bárki, aki megértette és helytállóan ismerte el. Korábban ilyesmi úgyszólván csak a matematikában és a logikában létezett, valamint a tudományoktól elszakított techné praxisában. Most pedig a tapasztalás lehetőségi körének egészére vonatkozott. A kutatás e modern szelleme a megismerés számos területén megjelent, de egymástól függetlenül. Mindenütt jelen volt azonban az a szellem, mely a kényszerítő erejű helyesség ellenőrzött módjára való igény révén hatott. A természettudományok elsőbbsége a hagyományos fölfogásból, szenzációszámba menő eredményeikből és azok alkalmazhatóságából adódik, nem pedig egyáltalán a modern tudományos megismerési mód értelmében rejlik. A szaktudományonként eltérő módszerek sokaságának következtében a modern tudományok különböző alakban jelennek meg. Ez azonban nem szünteti meg a kutatás ezen szellemének egységét és az ennek megfelelő gondolkodásmódot. A tudományosság e szellemének rokonsága megmutatkozott ugyan az együttműködők tudatában, de még nem vált általánossá. Ez a ma főnálló egyetlen alap a tudományok egységének ez idő szerint még konvencionálisan érvényes megfogalmazása számára. A szóban forgó egység ugyanis ma már nem a tudás valamely rendszerének materiális egységeként áll fenn, miként ezt korábbi idők vázolták föl olyan bölcséleti rendszerekben, melyek minden tudást magukba foglaltak. Az egység többé már nem egy, a maga középpontja köré rendeződő egész.

Más, modern értelemben vett tudományos igazságmegismerés csak a korábbi abszolút igazságeszmény súlyos megsértése árán érhető el. Az olyan kényszerítő erejű megismerés ugyanis, melynek módszereit és eredményeit minden ember elismeri, s mely egyedül képes elterjedni a világon úgy, hogy benne teljes konszenzus jöjjön létre, az a megismerés partikuláris, módszereit és szempontjait illetően relatív, s képtelen arra, hogy az életnek célt, valamint értelmet adjon.

Ha a tudományt ezért a bölcsélet ősi értelmében vett igazság megismerésének tekintjük, akkor a korunk számára végzetes kétértelműség karakterével ruházzuk föl: ahol érvényre jut, ott világosságot teremt, az általa lehetséges tudásmódot ösztönzi, a minden szubjektivitástól független, a funkciót mint szubjektumot magát is objektíve a megismerés körébe vonó ismeretet tekintve egyedül bizonyosnak. Mivel azonban az ősi értelemben vett, lényegi igazság ebben nem jelenik meg, ezért ez az oly nagy világosságot teremtő tudomány – ha értelmét egészében félreértik –, meglepő módon egyúttal elhomályosítóan hat. Ekkor ugyanis olyasmit várnak el tőle, amit nem képes teljesíteni; az igazság ősi értelmében veszik és tudománybabonává züllesztik.

A korábbi, átfogó, mindent beteljesítő igazságról azonban még sem kell lemondanunk. Mi több, magának a tudományos megismerésnek a háttérében éppenséggel nagyobb világosságra tehet szert, mint amilyet valaha is birtokolt. A lényegéhez tartozó gondolkodási módszerek által annak bizonyulhat, ami mindig is volt: az életet megalapozó és irányító, erkölcsileg és politikailag formáló igazságnak, mely önmagát igazolja. Am objektív kijelentései nem válnak mindenki számára általánosan érvényessé, mint a tudományok. A filozofálásnak egy olyan új bázisa jön létre, mely sokfajta filozófiát tesz lehetővé, miközben meggátolja azt, hogy valamely egyetlen igaz filozófia jelenjen meg s haladjon előre objektíve.

2. Az új tudományok és a filozofálás új módjának megalapozásában ott rejlik valami, ami összeköti őket. Ma a megismerésen nem csak látást (teória) értünk, hanem előhozást (Hervorbringen). Olyan aktivitás tudata ébred bennük, melyben nem a szubjektumok produktivitása, s nem valamely létező objektum a mérvadó, hanem amaz Átfogó, mely a szubjektum-objektum dichitómiaiban válik nyilvánvalóvá, mégpedig azáltal, hogy az előhozásban a Szembe-jövőt találjuk meg, s a Szembe-jövőben az Előhozó igazolódik.

3. A modern filozófia számára alapvetővé vált Kant (nem pedig a német filozófiai idealizmus) lépése: nem ama jellegzetes tanítások révén, melyeket a neokantianizmus kiragadott belőle, s hamisan ismét a filozófia új tudományának tekintett, hanem a megismerésnek az on-

tológia minden béklyójától való, végérvényesen és abszolút módon egyetlen tanításban sem megragadható fölszabadítása által. Ez valamennyi lehetséges megismerésmód végtelen terének megnyitása, az ész (Vernunft) mozgása, mely az értelmet (Verstand) minden lépésénél igénybe veszi, de túllép rajta.

Mármost e három, belső logikája révén egymáshoz kapcsolódó lépéssel (ami az új tudomány, az új aktivitás, végül pedig a minden ontológiától való fölszabadítás, mely lehetővé tette a belépést egy nyitott és végtelen térbe), nem jár együtt új dogmatikus megkötés, új egységesítő rendszer. A létről szóló új tanítás (egy megváltozott ontológia) igazából lehetetlenné vált, és kérdéssel kell végződnie minden elgondolásnak is, mely az Átfogó módzatairól töpreng, amelyben élünk (regionális ontológiák).

A korunkra jellemző új vonás éppúgy lehet bizonyos dolgok egyre gyorsuló megszűnése, mint egészében az igazság kitérőse. Szellemi szituációnk egyik jellemzője, hogy többé már nem létezik érvényes világkép. Ezzel beléptünk a világképektől mentes állapot első korszakába. Egzisztenciánkra nézve veszélyes, ha ilyen otthontalanul kell élnünk. Azonban mégiscsak páratlanul nagyszerű és hallatlan esély ez az ember számára, kinek most egészen más módon kell a lábát megvetnie, mint amikor úgy érezte, hogy otthonosan berendezkedhet egy világegész védelmet nyújtó hajlékában.

A napjainkra kialakult valóság iménti leírása nem igényelheti, hogy rámutasson arra a történelmi folyamatra, melyben helyünk és földadatunk egyértelműen meghatározódik. Mit látunk ma? Továbbra is létezik dogmatizmus a teológiában és filozófiában, ám kérdések pergőtűzében. Ami korábban volt, ma is megvan, de már teljesen elvesztette uralmát az egész fölött. Az egykor volt valóságból fakadó egzisztenciális eredet többé már nem ugyanolyan mértékben hatékony, de talán elsajátított onnan egy olyan új eredet, mely neki megfelel.

Az általunk lefestett, az Egészre ráirányuló, az ontológia bilincseitől megszabadított gondolkodás a régi és új ontológiákat éppenséggel nem megsemmisíteni akarja majd, hanem meghallgatni. Az egésznek meg kell mutatnia, hogy lüktet-e benne élet s életerő; hogy előre nem láthatóan ismét visszahódít-e elfeledett, s meghódít-e új, nem eleve kizártnak deklarált igazságot.

Az évszázadok során szerveződött szellemi konstitúcióról, melyben sokféle módon mutatkozik meg az igazság, ma még távolról sem állíthatjuk, hogy mindenki elfogadja és akarja. Manapság inkább tétováságot tapasztalhatunk az egészet illetően. Ami most létezik, az nem egyszerűen az igazság és a tudomány, hanem az igazságért és tudományért folytatott emberi küzdelem valósága. Sehol egy instancia – magának a harcnak következményein kívül –, mely általánosan érvényes lenne az egészre.

Persze, létezik tényleges konszenzus a tudományok által a valóság leszűkített köréből nyert módszeres és kényszerítő, tárgyi ismeretek terén. E konszenzus a mai gondolkodói egzisztenciánk rendkívüli ténye: nem tekintély jelenik meg általa, (ugyanis aki megértésre jut, belát, nem pedig engedelmeskedik). A konszenzus megléte azonban nem érinti egészében az igazságot, nem végső kritériuma minden igazságnak (hiszen csak a modern tudományok specifikus helyességi kritériumaira érvényes).

A harc egyik eredményeként tapasztaljuk, hogy – magának a küzdelemnek hatásaként – világosabbá válnak a dolgok a tudományokban ugyan ott működő, de magában nem tudományos igazság körül; valamint látjuk az egymással szellemi rokonságban álló, vagy a harc során a védekezésben egymással szövetségző embereket. E harc színhelye az egyetem. Aki az egyetem eszméjét követi az igazság és tudomány mai megjelenésformáiban, az az övével ellentétes álláspontokat az igazságért folytatott küzdelemben nem pusztán megtűrni, hanem tisztelni fogja.

Mit jelent számunkra a történelmi levezetés ilyen kísérlete? Az egyetem múltbéli történelmi realitásaira és szelleme változásainak motívumaira való hivatkozás elmélyítheti jelenbeni realitásainak tudatát: múltbéli valóságokban is érzékelhetjük az időtlen eszmét.

Vannak a történelemben fölmutatható fordulópontok, melyek, amennyiben hangsúlyozzuk azokat, elvezetnek ahhoz, amit a jelenben látunk és akarunk. Amit akarunk, nem a semmiből jön, hanem az eredetből, mely egyszersmind származásunk megjelenésében is kitapintható. Maga a történeti szemlélődés azonban nem igazol és nem alapoz meg. Ezt csak annak erejéből teszi, ami a dologban, átlósan az idővel, már nem történetileg, hanem magában érvénycs valóságként szólít meg. A Történetiben a Maradandó által ismerheti föl önmagát a Jelenbeni.

Mindazonáltal rombolóvá válik szellemi konstitúciónk számára, ha az eszme valamely múltbeli megjelenési formáját azonosítjuk magával az eszmével. Annak a múltbeli német egyetemnek a képe, melyet a klasszikus „német filozófia idealizmus,” uralt, miközben a természettudományok tagadták és ignorálták (még a vele való oppozíció is), nem azonos Humboldt egyetemének képével. Annak tartani, és a 19. század egyetemét, skizmájával, mintaképnek tekinteni – végzetes tévedés, mely vagy odavezet, hogy ezt az önmagában kérdéses és visszahozhatatlan múltat akarják újfent életre kelteni, vagy oda, hogy föladják magát a Humboldt által megfogalmazott eszmét. Ez utóbbi – a hozzáértők számára fölfoghatatlan módon – a következő, gyakran hangoztatott formulával történik; Humboldt egyetem-eszméje erejét veszítette.

b) Az eszme nem ragadható meg szociológiailag

A szociológia úgy tekinti az egyetemet, mint ami függ a társadalomtól és az államtól, melyek változása meghatározza az egyetem megjelenését is. Ez a helyes és termékeny szempont napjainkban – helytelenül – egyre inkább mértékadóvá válik. A modern tömegtársadalom; a szakképzett crók szükséglete, mely mind több szakmánál jelentkezik; a társadalom átitatódása egy túlnyomórészt technikai tudományossággal; a kutatás és oktatás megvalósításához szükséges pénzeszközök növekedése, melyet csak az állam képes megfelelő mértékben kövteni; az intézetek számának szaporodása s méretük roppant megnövekedése, valamint átalakulásuk, melynek következtében ipari üzemekhez válnak hasonlatossá; továbbá az a tendencia, mely szerint az intézeti szervezet előnyösebb az egyeteminél – nos, mindez együttesen azt a hatást fejti ki, hogy az egyetem berendezkedését új alapokra kell helyezni:

Kérdés, hogy lehetséges-e ez a magának az egyetem eszméjének lerombolása nélkül? Ez az egyetemnek szegezett sorskérdés. Akarja s képes-e az új föltételek közepette az önmagában nem korhoz kötött eszmét – megjelenésformáján változtatva – új alakban megvalósítani?

Mindaddig, míg a kérdés élő, feszültség áll fönn a szociológiai analízis során föltárt elháríthatatlan tendenciák és az eszme között, amely valahonnan máshonnan ered. Csak az eszme kihúnyásával enged e feszültség – s szűnik meg létezni az egyetem...

Döntési szituációinkban ma figyelemmel kell lennünk a szociológiai megismerés értelmére és hatáira. Szociológiai megállapításokból sohasem következik, hogy mi az, aminek lennie kell, s az sem, hogy mit akarok én magam. Amennyiben a szociológia megállapításai helyesek, a realitásokat mindig behatároltan és partikuláris nézőpontból szemlélve mutatják. E realitásokkal számolni kell, s – ha dolguk nem a rombolás – formálni és alakítani kell azokat. Lényeges belső faktoruk azonban az emberi akarat, s az, amit néhányan, sokan, illetve a legtöbben elképzelnek és akarnak. A szociológiailag megállapítható realitásoknak nem szabad egyszerűen behódolni. Hiszen a képzetek és minden tudás maga is realitás ugyan – de változó. Az akarat pedig képes a megvilágosodásra és megtérésre.

Sokan beszélnek a „szellem tehetetlenségéről”, s e borzasztó kifejezéssel lemondanak az egyéni felelősségről, szabad utat engedve ezzel annak, hogy szellemi cselekvésük játszadozássá változzék. Helyénvaló a szellem tehetetlenségéről beszélni abban az értelemben, hogy az élet-telen anyag kozmikus katasztrófája elpusztíthat minden életet; hogy a téglá, mely betöri a ko-

ponyát, halált okozva megszünteti a gondolkodást és cselekvést; vagy hogy a koncentrációs táborban való élet egyre apadó, pusztá biológiai létre redukálja az embert, ki ott egy kínzásra specializálódott gépezeten egzisztál. Az ilyen esetekben semmi egyebet nem jelent a „szellem tehetetlensége”, mint azt, hogy előállhatnak olyan körülmények, melyek között a szellem működésképtelen. A lényeges ezzel szemben a következő: amíg maguk a körülmények függenek az ember tevékenységétől és akaratától, a szellemnek, mely adott pillanatban tehetetlen, hosszabb távon mégiscsak hatalmában áll, hogy e tevékenységet és akaratot meghatározza. Ha ugyanis megváltoztak a képzetek, a valóság képtelen ellenállni – mondja Hegel. Gondolatok, melyek megváltoztatják a világot, galamblábon jönnek – véli Nietzsche.

A szellem imént példákkal megvilágított tehetetlensége nem szükségszerűség. Csak a ma széles körben gondolkodási szokássá rögzült szociologizmus tesz relatív perspektívát abszolút ismeretté. s ténymegállapításokat, melyek eszköz gyanánt szolgálhatnak, cselekvési normává.

A szellem tehetetlenségének formulája a fatalizmus érzését táplálja, melyben a szellemi cselekvés fölöslegessé válik, következésképpen komolyságát veszti. Aki hisz benne, annak számára e formula magyarázatot ad saját cselekvésének semmisségére. Ilymódon igazolódik az akarat passzivitása és az eszményekkel szembeni felelősség nélküli közömbösség. Ám a szellem tehetetlenségéről való vélt tudás okán elapasztani az akaratot – ez bizony áruulás a szellemmel szemben.

Ezzel szemben ott munkál minden egyes emberben legalább a szellem erejének számára lehetséges tapasztalata, annak az erőnek megtapasztalása, mely megteremti életében a rendet, kormányozza őt magát és számára a kontinuitást biztosítja. Ott van azután, még erőteljesebben, az ilyen értelmes, az eszmével eltelt emberek együttműködése. Mindenekelőtt pedig e vélt tudással szemben nem egy másik „vélekedés” áll, hanem egy másik cselekvés.

A szociologisztikus gondolkodásmód – mely, persze, a maga határai között jogosult, és ott, ahol empirikus kutatások valóban alátámasztják, termékeny – uralkodó fölfogásként a politikailag még szabad világban – s e világ számára – nagy veszélyt rejt magában (mely csak meggyőzéssel, nem pedig kényszerrel, csakis az igazságot akaró emberek által, s nem valamely kiagyalt mesterkedés révén küzdhető le). Miközben az emberek számára megfelelőnek látszik állandóan a szabadságról beszélni (ahogyan ez a totális uralmi rendszerű országokban is folyik), e szociológiai intellektualitás (Max Weber mondotta volt: Annak legnagyobb része, amit szociológia ürügyén művelnek, szemfényvesztés) – a szellem tehetetlenségének tudata révén rokon a totalitárius világ gondolkodásával. Csak éppen más alakot ölt a politikailag szabad világ adottságai közepette, fölhasználván annak publicitását, cenzúramentességét, jogvédelmét, vagyis mindazt, ami a totalitarizmusban elvész. E gondolkodásmód által készítik elő s teszik készséggé az emberket a totalitárius uralomra való gyors átállásra (a katasztrófa pillanatában, mint 1933-ban). A „szabadon lebegő értelmiség” az erőszak funkcióját gyakorló értelmiség szálláscsinálója.

Az iméntiek földézésa a következő tanulással szolgál az egyetem eszméje számára: minden egyes ember képes átadni magát az eszme vonzásának, átitatódhat velő s tevékenykedhet érte. Ám meg is tagadhatja. A tagadás következménye, hogy mindaz, ami a megtapasztalt, egyszersmind akart eszme valóságában komoly, elvettetik mint irreális, meghaladott, avitt, mint a világtól való idegenség tehetetlen ábrándozása.

A szociológiaiilag megragadott történet állítólagos elkerülhetetlenségével szembeszállhat az egyetem minden polgára: tanulmányai folytatásának módján keresztül, belső tartásának érhosza révén, s azzal, hogy részt vállal az ügy közös megvalósításában.

A valódi kutató, tudós, gondolkodó, a tudomány- és bölcséletkedvelő ember tisztelettel tekint a múlt nagy alakjainak munkásságára, s védi, míg futja erejéből, a jelenleg élőket, akiket megismer. Tudja, hogy az egyetem sorsa teljes egészében az ott tevékenykedő személyiségek rangjától függ. Mindazoknak, akik meghatározzák az egyetemi pályafutás kezdetét a habilitáció révén, és a professzorok kiválasztását tanszékekre való meghívásuk révén – maguknak az egyes fakultásoknak, valamint az állam képviselőinek – mindig tudatában kell

lenniük annak, hogy ezen a helyen fogalmazódnak meg a legnagyobb horderejű döntések. A kutató rangját nem szabad funkciójára és teljesítményére redukálni, hanem annak a szellemnek átfogó valóságába helyezve kell elismerni és személyes egzisztenciának tekinteni, melyet szolgál. Kik önmaguk – azoknak ki nem mondott, de tényleges szolidaritása hordozza az eszmét a valóságban.

Az egyetem föladatairól és normáiról pusztán szociológiailag gondolkodva, a szociológia révén (csakúgy, mint egyébként a pszichológia révén) az ember kivonja magát az ügy szubsztanciájával szembeni felelősség alól, amely a testület minden tagjának szabadságában gyökereszik. Azzal, hogy a szavatosságot szociológiai kauzalitásokra hárítja át, az ember nem akar többé személyesen jóltálni azért, amit szellemileg cselekszik. Nincs szüksége arra, hogy önmaga legyen. Immár megszabadult az eszme lendületétől csakúgy, mint követelményeitől. Mindent intellektuálisan fog föl, midőn csak intellektuálisan jár el.

Semmiféle szociológiai megalapozás nem bír elsődleges jelentőséggel az egyetem eszméjének megvalósítása szempontjából. Fontos az adott pillanatban látható realitásokat számba venni, és, megértésük végett, vizsgálódások segítségével földeríteni, de azzal az akarral, hogy iparkodjunk mindenkor fölismerni jelentőségük határát, s hogy az egyetem egyetlen és időtlen eszméjét törekedjünk bennük és rajtuk túl érvényre juttatni.

Tagadásaink, miszerint az egyetem eszméje nem ragadható meg történeti igazolással, szociológiai megalapozással, sem pedig dogmatikus rögzítéssel, azt jelentik: az eszme vagy él a jelenben, vagy nem. Kiindulni belőle magából kell, kényszeríteni nem lehet. Csak ama tapasztalat révén ismerhető, mely a szabadság eredetéből fakadó saját cselekvésben és gondolkodásban rejlik. Ennélfogva nem úgy lesz osztályrészünk, hogy kívülről tudomásul vesszük, hanem úgy, hogy melléje szegődünk.

3. A történelmi megvalósítás: egyetem és állam

a) A nevelésügy jelentősége általában

Konkrét létét az egyetem annak az államnak köszönheti, melynek szolgál. Államon túli származása miatt azonban az egyetem az állam szolgálatában nem tökéletesedhet.

Az egyetem mint intézmény, az állam felől nézve, az állam tevékenységének részterülete számos egyéb mellett. Alá van rendelve az állam céljainak: hasznosítás; a társadalom szakképzett erőinek iskoláztatása; használható ismeretek biztosítása, melyek a természettudományok technikai alkalmazhatóságától egészen a jogi és politikai szakvéleményekig terjednek.

Önmaga felől nézve az egyetem a független, céloktól mentes megismerés fellelvárára, ahol összefut az igazság megjelenítésének minden lehetséges útja. Koordináló és vitára serkentő, mozgalmass centruma tagjainak, kiknek tekintetét az Egészre és általánosra irányítja. Az egyetem akkor önmaga, mikor a legvilágosabb tudatra jut, mikor a dolgok teljességének szellemileg aktív tükrékként léteznek. Saját egzisztenciájában az Egésszel válik valamiként azonossá. Saját sorsát az Egész sorsában látja, benne ismeri föl önmagát, midőn a megvilágosító belátás erejével végigpásztázza.

Állam és egyetem reálistan nem lehetségesek egymás nélkül. A természetes és mindkettő számára szerencsés állapot az, amikor az állam érdekei találkoznak az egyetem eszméjének céljával. Amikor az állam azt akarja, hogy az egyetem a maga életét a maga államon túli, örök eredetéből fakassza. Meghagyja számára a maga államtól független mozgásterét, s annak birtoklásában védelmére kel. Az egyetem pedig ekkor látja úgy, hogy az állam – melynek szolgál – a szabadság értelmét valósítja meg, és vele egy úton halad. Mindkettőn fölismerik közös eredetüket.

Ez esetben az egyetem az állam számára – a nevelésügy egészével együtt – belpolitikájának legfontosabb területe. Mert hiszen népének az igazsággal egybeforrt etikai jövőjéről van szó. Ami az egyetemen zajlik, az hosszabb távon – pozitív vagy negatív hatást gyakorolva – kihathat a teljes népeiségre. Ami az igazgatás által, támogatások és korlátozások révén itt történik, annak hatása csak generációk múltán jelentkezik. Mi magunk korábbi szellemi konstrukciók, szerencsés rendelkezések és határozatok gyümölcsseit élvezzük, és korábbi állami mulasztások, helytelen intézkedések következményeit nyögjük, miknek szerzőit többé már nem kötelezhetjük számadásra. A történelem azonban mindörökké felelőssé teszi őket.

Ha azonban az állam egészen belevész a pillanatnyi szituációk esetlegességeibe, s csak a közvetlenül föllépő, látható effektusokra ügyel; ha a jelen pressziója miatt voltaképpen nem érdekli a távolabbi jövő; valamint ha az államférfinek a nép belső, tulajdonképpeni élete iránt táplált komoly felelőssége nélkül irányítják, akkor az egyetemmél és iskolával kapcsolatos ügyködését egyedül a kézzelfogható, rövid távon jelentkező haszon határozza meg. Az egyetemnek ilyenformán az ismereteszközöket kell előtermetenie az ipar s ezzel együtt a „betanított munkások” iskoláztatása számára, kik a modern technicizált élet egyre több területén látják el a különböző funkciókat. Ezáltal arra szorítja az egyetemet, hogy a mindenre és mindenkire kiterjedő iskoláztatás üzemszerűségében lemondjon tulajdonképpeni feladatairól és önnön lényegéről. Noha céljai eléréséhez ez az állam korábban elképzelhetetlen mértékben bocsájt rendelkezésre eszközöket, a céloktól mentes igazságkutatás, a gondolkodásmód képzése és nevelése, kivált pedig a hagyományos szellemtudományok számára juttatott mégoly szerény eszközök is csak elfecsérlődnek a szellemet kínpadra vonó, pőre iskolaüzemben.

Az iskolai képzés és a nevelés átfogó, az egyetem mint centrum köré szerveződő rendszerében nevelődnek föl az eljövendő generáció tagjai, kik éthosszuk, belátásuk révén, életük mikéntje által azt a kérdést döntenek majd el, hogy minnek és mire valónak tartja magát egy állam és egy nép az állam által. Csak a kritikus szituációban nyilvánul meg, hogy milyen, s miből is áll világunk; mi az, amit meg kell védeni; miért is érdemes élni s lehet szabadon meghalni.

b) Az egyetem autonómiája

A tudományos kutatás és a tudás átalakulásai érintetlenül hagyják az igazság autonómiáját.

Ez az autonómia, melyet egykor az igazság egyházi-hívó gondozásában alapoztak meg és határesetekben egyházi döntésekkel szabályoztak, a késői középkor óta új alakot ölt magára a kutatásnak az igazság megtalálására irányuló, teremtő folyamatában. A modern tudományok kibontakozásával az igazság az érte folytatott küzdéssé válik a lehetőségek pluralitásában, és a világ egyetlen helyéről sem regulázható. A tudomány fogalmának változásával a tudás új módjai lépnek föl, melyek újként gyakran kizárólagosságra törekednek a régivel szemben, noha valójában nem tettek egyebet, mint új utakat tártak föl a lehetséges megismerés átfogó egészében. Végül maga az egész válik módszerében tudatossá, ám soha többé nem válhat tudottá: a minden tudás egységének végtelenségébe vezető eszmévé lesz, amely alapvetően nyitott minden lehetőségre, s ezzel együtt az elfeledett igazság megértésére és talán visszanyerésére is. Az egyetem autonómiája ebben a mindenre nyitott térben való szabadságot jelenti.

A középkori autonómia, a szabadság modern alakját, a végtelenbe feszülő gondolkodást még nem ismerő igazságkeresésnek ez a magamagát megkötő és szabályozott kötöttségben élő szabadsága nem tévesztendő össze a teológiai „főiskolák” mai megkötöttségével (minnek tekintetében különböznek a teológiai fakultásoktól). E főiskolák ugyanis egy szabad környezet világban e pusztá oktatásban való dogmatikus megmerevedést választva, a maguk számára megszűntették az igazság keresésének autonómiáját. Az autonómia változtatja alakját. Csak homályosan ugyan, de ténylegesen adott a középkorban, mint szabadság. Midőn tudatossá vált – elvetették. Egyes egyházi területek szellemileg elzárták a modern világtól. Ebből

ered, hogy az ember szabadon lélegzik például Anzelm, Cusanus és sok más középkori szerző tanulmányozása közben, de fulladozik a modern tomista tankönyveket olvasva.

A modern, szabad és demokratikus állam garantálja az igazság autonómiáját (a Német Szövetségi Köztársaság alaptörvényének 5. cikkelye nem csak azt mondja ki, hogy „szabadság illeti meg a művészetet és tudományt, a kutatást és tanítást”, hanem általánosságban rögzíti a véleménynyilvánítás és a sajtó szabadságát is, mondván, hogy „cenzúra nincs”). Ez az állam védelmezi az igazság autonómiáját az államtól független egyetemeken is.

Mi az, amit a törvény garantál? Köttgen szakszerűen úgy kommentálja, hogy a törvény nem valamilyen tartalmilag meghatározott tudományfogalmat nyilvánít kötelezővé. A „tudományfogalom változása” mit sem változtat a garancián. Ehhez, a modern tudományosság értelmében, meggyőzően hozzáfűzi: „a tudomány joga és kötelessége, hogy kérdésessé tegye önmagát”. Az állam, amennyiben garantál, megbízik „a partner belső önkontrolljában”. A tudománynak „alkotmányjogi” kötelessége is az önkritika (Köttgen kerülni akarja annak megválaszolását, hogy a kötelességét vajon megfelelően teljesítette-e a tudomány).

Az állam garantálja a tudomány szabadságát, anélkül, hogy a tudomány fogalmát interpretálhatná (hasonlóképpen garantálja az egyház szabadságát). Köttgen ezt mondja: „Az állammal szemben a saját önértelmezésére hivatkozó egyház a maga számára ezzel az Írás alapján történő öninterpretáció jogát veszi igénybe. A corpus academicus-nak ilyen joga nincs.” Ez valóban így van, amennyiben az egyetem nincs birtokában semmi olyan tévedhetetlen instanciának, melyet az egyház sikerrel vesz igénybe híveinek körében. Az igazság ilyen dogmatikus megállapításának helyébe – mely azzal az igénnyel lép föl, hogy döntsön az Írás helyes értelmezésének kérdésében is – az egyetemen a következő igény lép: az egyetem tagjainak az igazságra irányuló szabad kutatásban, az állandó diskusszió révén gyakorolt önkritikában valósítsa meg életét, melyet nem irányít semmiféle jogilag lokalizált instancia. Az egyetemen munkálódik ki az, ami a modern tudomány értelmében véve kényszerítő erjú tudássá válik, de az is, ami a végtelenbe iramodva megvilágítható alaphatalmak maradandó dichotómiájában válik – elgondolva – transzparensbé. Az autonómia igénye, hogy a szabadság ne korlátoztassék. Az állam az egyházzal szemben is védelmezi ezt az autonómiát, amennyiben az egyházat a maga területén folytatott oktatásra korlátozza. Az egyetem szabadsága és az egyház szabadsága nem állíthatók egymás mellé úgy, mintha a szabadság egyazon válfaja lenne mindkettő. Az egyházi tanítás államilag szavatolt szabadsága egy olyan gondolkodásmód szabad kifejtésének engedélyezése, mely maga éppen nem minősül szabadnak a tudományok és bölcsélet szabadságának abban az értelmében, melyet az egyetem is magáénak vall. Az egyházi tanítóhivatal meghatározottsága ezért ragadható meg könnyebben, mint a kutatás és oktatás szabadságának tartalmi meghatározatlansága. Az állam az egyházi tanítás külső szabadságát szavatolja, annak belső szabadsága nem érdekli. Az egyetem esetében biztosítja külső szabadságát, de egyszermind megköveteli a tudományos kutatás és az igazságról való minden gondolkodás szabadságát is az egyetemen. Ezt a szabadságra irányuló akaratot Köttgen az alkotmány által önmagának jogi formát adó állami akaratban látja. Joggal, amennyiben az egyetemet szabadnak meghagyó állami akaratot olyan akaratként lehet fölfogni, mely ezt a szabadságot annak az igazságnak az érdekében akarja, amely a keresés és megtalálás neki kijáró korlátlanágában magának a szabadságnak az életfeltétele. Ezért teszi ez az állam a korlátlan önkritika szabadságát egyszermind kötelességgé. Az egyházi tanítás garantált szabadsága csak annyit jelent, hogy az állam engedélyezi azt – de maga nem azonosul vele. E tanítás mellett számos más is létezik: az állam mindegyiket engedélyezi. Az egyetem igazsága azonban lényegileg út – a különböző tanítások pedig állomások az úton.

Fölmerül a kérdés: hol törhet ki konfliktus az állam és az egyetem autonómiája között? mi történik az ilyen konfliktushelyzetekben? mit garantál az állam tulajdonképpen? Végképp olyasvalamit, ami a konkrét szituációban értelmezésre szorul! S ki, vagy mi a döntő instancia ezen értelmezése során?

Konfliktushelyzetben szükségszerűen mind az állam, mind az egyetemi autonómia magukat teszik meg instanciának. Az egyetem autonómiája a lényegét tekintve úgy áll szemben az állammal, mint az igazságkeresés élete, melynek radikalitását módszer és gondolkodásmód, valamint kontinuitás jellemzi, és amely szabad vitaközösség formájában jelenik meg. Formálisan, a jogilag szabályozott terepen azonban ennek az életnek a korporáció autonómiájának igényeként kell föllépnie.

Mivel az, amit szabadságában államilag védelmezni kell, egészében kivonja magát a definiált fogalmakban való objektíválhatóság alól, ezért konfliktus esetén meg kell találni az adott konfliktus kiindulópontjának és indítékának megfelelő azon argumentációs módot, mely a védelmezendő autonómia értelmét meggyőzően érvényesíteni képes.

Ha egy egyetemen elhanyagolják az önkritikára szólító kötelességet, regionális-szakmai érdekek kerülnek előtérbe, ami alkalmasint azzal a következménnyel jár, hogy többé már nem a legjobbakat kooptálják, s lezárt dogmatika lép a tulajdonképpeni igazságkeresés helyére, és a szellemi eszközökkel folytatott nyílt támadások és védelmezések helyébe (aholis egyedül a rágalmak és sértések bírósági ügyek) a manipuláció és intrika, a suba alatt folyó eljárás kerül. Ekkor az egyetem eszméjének érdekében az államnak mint a szabadság szavatolójának be kell avatkoznia a reálisan valóságát vesztett egyetem életébe.

Megfordítva pedig, ha az állam saját hanyatlásával hagyja, hogy az egyetemhez fűződő érdeke holmi hasznót hajtó állami közintézmény fönntartására irányuló merő érdek szintjére süllyedjen – miértis az igazság fogalmilag nem megragadható eszméjét államcélhá hamisítja és szárnyát szegi –, akkor az autonómia, amennyiben az egyetemen még életben van, védekezni kezd. Követelni fogja, hogy a társadalom és állam céljait szolgáló képzés ne váljék el a tulajdonképpeni igazságkeresést jellemző gondolkodásmódtól. Aki ugyanis képzésben részesül, annak nem csak egy gépezet jól funkcionáló részévé kell válnia, hanem egész lényével az igazságért és tudományért tevékenykedő emberré.

Az állam és az egyetem akkor gyarapodnak, amikor közös eredetükből kiindulva valamely közös cél érdekében tevékenykednek. Mivel mindkettő szüntelenül abban a veszélyben forog, hogy egyes összetevőikben elfajulhatnak, ébernek kell lenni mindkét oldalon. A bizalom magától fejlődik ki a közös tapasztalatban – előzetesen és föltételmentesen megkövetelni, nem lehet.

Az egyetem elveszíti szellemének erejét, ha nem kész a legrendkívülibb dolgokra is. Elveszíti azonban a maga, önmagától sokkal inkább, mint más intézményektől megkövetelt bölcsességét is, ha autonómiája és az ahhoz tartozó méltósága megvédéséhez nem amaz utakon jár, melyek a legrendkívülibb dolgokat valószínűtlenné teszik: vagyis hogy a belőle kisugárzó igazság ereje által szüntelenül meggyőzi az embereket, s ezáltal számukra a fityelem, mi több, a tisztelet tárgya lesz, amelyben a nép mint legnemesebbjében ismer önmagára.

c) Egyetem és jogi gondolkodás

A jogi gondolkodás képes a formák megteremtésére addig a határig, ameddig jogi, azaz objektív meghatározottságú fogalmak lehetségesek. Segítségükkel törvények, alkotmányok, státútumok fogalmazódnak meg, melyek ellentmondás nélkül függenek össze és jogilag ellentmondásmentesen gondolandók el.

Ha azonban maga a tényállás meghatározatlan és ennek kifejezésében valami alapvetően ellentmondót tartalmaz, akkor a jogi gondolkodás többé már nem képes úrrá lenni a dolgon.

A jogi formákban a külsőleg megragadható s ennyiben megbízható rend honol. E jogi specifikum határainak kitapinthatóvá tétele magának a jognak a föladata. Ezt elvét, ha a jogilag nem uralható valóságot megtevesztően jogi formákban szeretné foglalni olyan és hasonló képtelenségekkel, mint „a ténylegesség normatív ereje”.

Az egyetem létét a dolog lényegében rejlő ellentmondás jellemzi: állami intézmény s ugyanakkor autonóm; mint intézmény függ az állam aktusaitól, autonómiája révén pedig védett a beavatkozástól és utasításoktól. A jogi szférák egymástól való elhatárolása olyan mértékig lehetséges, amilyen mértékig a külső adottságok (melyek komoly következményekkel bírnak) meghatározhatók. Nem lehetséges azonban azonban ott, ahol magának a szellemnek autonóm életéről van szó. Itt csak az egyetem és állam igazságban megalapozott élete alapelveinek koincidenciája lehet segítségünkre. Felőle kiindulva rendeződnek el a jogi viszonyok s maradnak – értelmüket és applikálhatóságukat illetően – függésben az élet ama magasabb, közös instanciájától.

Az egyetem és az állam kooperációja közös okból megköveteli, hogy a művelődési miniszterek és a minisztérium hivatalnokainak személyében olyan emberek képviseljék az államot, kiknek saját tevékeny szelleme maga is az egyetem eszméjének vonzásában áll. Csak az ilyen emberek győzhetnek meg az egyetem szakemberei által, és csak ők képesek magukhoz ragadni a kezdeményezést az egyetemnek az igazságkeresés szabadságáról való eltávolodásával szemben.

Ha az egyetem kormányzásában az állam olyan személyek által képviselteti magát, akik föladataira alkalmatlanok, az egyetem kérni fogja eltávolításukat. Joggal követeli meg, hogy az állami igazgatás képviselőiben olyan személyekkel legyen dolga, akik karakterük révén, bizonyított gondolkodásmódjuk és saját képzettségük által részesednek a közös eredetből s ezzel az egyetem eszméjéből is. Csak velük cselekedhet az egyetem szolidárisan és a kölcsönös bizalom légkörében. Ha például egy felelőtlené vált pártkormányzat diszkvalifikált személyt tesz meg művelődési miniszternek, akkor annak az egyetemnek, mely autonómiára szólító kötelességét teljesíti, nem szabad hallgatnia abban az esetben sem, ha nem léteznek előre lefektetett jogi utak. A meggyőzés képességének szellemi erje és a nyilvános vélemény állnak rendelkezésre (a legközelebbi választásokra való tekintettel – ezért is reszketnek ezektől úgy a levitézlett politikusok, mint ördög a tömjénfüsttől).

Az állam az erőszak hatalmával harcol (hívány módra gondolkodó pártok a választási eredmények faktuma alapján igénybe veszik a jogot, hogy ellenőrizetlen, önkényes döntéseket hozzanak a nép nevében); ám mennél jobb az állam, annál inkább maga is legelőbb a meggyőzés hatalmával harcol. Az egyetem egyedül ez utóbbival él, és erőszakként csak a sztrájk passzív ellenállását alkalmazhatja. A szellem hatalma azonban a publicitás csatornáin keresztül elérheti a népet és fölszólíthatja, hogy tiltakozzzék a jogtalanság erőszakossága ellen. Ez mindenesetre veszélyes út, mely teret ad a pillanattal járó véletleneknek.

Az egyetem és állam kooperációja megköveteli továbbá azt is, hogy az egyetem alapszabályzatától (statútumától, alkotmányától) az összes intézményéig bezárólag – mint új tanácskekek létesítése, új tudományterületek képviselése, új intézetek építése – közös tanácskozás eredményeként jöjjön létre minden. Hogy egy egyetemi alapszabályzatot maga az egyetem vagy történetesen a minisztériumok vázolnak föl, az a mindenkori szellemi erőkn és iniciatívákon múlik. Az eredmény mindenesetre igényli a másik fél jóváhagyását is. Ez mindenütt érvényes. Csak egyetlen egy dolog, a kutatás és tanítás tényleges menete tartozik teljesen és kizárólagosan az egyes kutatók megítélésére. Az egyetem autonómiája itt az egyén korlátlan szabadságát jelenti. Ebbe beleszólni még az egyetem mint korporáció számára sem megengedett – hát még az állam számára!

d) A szabad és a totalitárius állam

Az egyetem kapcsolódik az államhoz, csak hogy nem minden államban lehetségesek egyetemek. Mivel az egyetem az igazság révén a szabadságról tesz tanúságot, csak az az állam akarhatja az egyetemet, mely maga is szabadságot s ezzel igazságot akar, valamint ezekre

alapozódik. Mert hiszen csak az ilyen állam azonosul alapvetően a tudomány és az igazság szellemével, az egyetem eszméjével.

Csakhogy sem az állam, sem pedig az egyetem nem jutottak még célba sehol a világon, s nem is fognak soha. Az egyetem eszméjét még sehol sem valósították meg tökéletesen, mivel a politikai és személyes szabadság sehol sem alapozódik oly tökéletesen az igazságra, hogy már valódi szabadságnak tarthatnánk. A különbség csak az, hogy megvalósulásának útján halad-e a szabadság, vagy pedig elnémították, s útját elzárták. Másként kifejezve: a különbség abban van, hogy az állam igazságra akarja-e alapozni önmagát, avagy igazságtalanságra, hazugságra és fikciókra szorul (külső jegyek: azon államok, melyek a szabadságot akarják, a közlemények és vélemények korlátlan publicitását engedélyezik; ezzel szemben azok, melyek nem szabadok, irányítják a sajtót és a nyilvánosságot, az állam akaratának funkciójává züllesztik a szellemet, s a számukra halálos mérget jelentő igazság beáramlását vasfüggönnyel akadályozzák meg határainál). Ahol a totális hatalom stabilizálódik, ott az igazság nem fejthet ki korlátlan hatást, mivelhogy lerombolná az uralom hamis alapját és ezzel magát az uralmat is.

A totális uralom számára a tudomány, használhatóságának mértékéig, hatalmi eszköz, s nem az igazság mozzanata, mely szabaddá tesz. Totális uralom alatt csak tanintézetek léteznek a legtágabb értelemben vett betanított munkások, valamint a funkcionáriusok képzésére.

Egy intézmény, mely az „egyetem” nevet viseli, e név által még nem egyetem. A totalitárius állam egyetemén, persze, számos kutató szabadon dolgozhat, elsősorban a természettudomány és a medicina területén. Egészében véve azonban mégsem egyetem az ilyen. Épp ezért megtevesztés, ha a szabad egyetemek, önmaguk lényegét félreértve, az efféle totalitárius intézményeket velük közösségben lévőnek s a szellem átfogó közösségéhez tartozónak ismerik el.

Az egyetem, szabadon a szabad államban, az állam és a nemzet fölött áll, az igazság ormán, mely igazság a mi, időben megvalósuló egzisztenciánk számára egyedül lehetséges alakjában, összekötni kész minden embert – nem egy újfent dogmatikusan réstelen tudásban, hanem a sokarcú lét örökké tartó kommunikációjában. Hol az igazság munkálkodik, ott a szellem hatalmak sokasága van jelen.

Ily módon a politikafölötti, s ennyiben apolitikus egyetem csak egyetlen ponton „politikus”: az igazság szolgálóleányaként nem szegődhet a totális uralom szolgálatába, ahol a tulajdonképpeni politika maga is megszűnik. (Helyére manipulációk lépnek, melyeket részben Machiavelli írt le, s radikális formájukat az indiai Arthashastra-ban jegyezték föl. A Nyugaton kívüli világban mindenütt ezek uralkodtak az emberi sors fölött, s csak ma, a technikai civilizáció korában váltak egészen ismertté.) Ezért nem létezett valódi egyetem a német nemzetiszocializmus államában, és ezért veszett nyoma minden más totalitárius államban is. A szocialista, de még a kommunista gazdasági renddel is minden további nélkül összeegyeztethető lenne, de a totális uralommal már nem. Az a politikai állapot ugyanis, mely ellentmond az igazságnak, az egyetemmel sem egyeztethető össze.

Az igazság, melynek az egyetem szolgál, politikus abban az átfogó értelemben, hogy erejéből kibontakozhat az az ember, aki az igazság által szüntelenül újjászületvén a tulajdonképpeni értelemben vett politikus lényé válik, citoiyan-né, a közösségben és a közösséggel élő emberré tud változni. Az igazság alapján – s a szabadság által – egyedül ő képes a béke megteremtésére. A közösen létrehozott és megolttalmazott rendben szövetségre léphet minden emberrel, csak a totalitárius uralom előtt nem hajt fejet. Ezért része az egyetem eszméjének a földadat: a szabad világban szüntelenül tükröt tartani e világ s vele önmagunk elé azért, hogy ennek a világnak, mely csak vándorol a szabadság felé, tényleges igazságtalanságát és szolgaságát meglássuk s újra és újra leküzdjük. A szabad világ csak akkor maradhat fenn szabadként, ha megragadja azt a saját magában rejlő lehetőséget, hogy igazán és valóban szabaddá váljék. Másként a totális uralom áldozatává válik, vele pedig az egyetem

is megsemmisül. Az egyetemnek a politika elemi lehetőségét, s ezzel saját létezésének előfeltételét a megvilágítás, belátás és meggyőzés erőszakmentes szellemi fegyverével, az igazság erejével kell megvédelmeznie.

4. Reform és újjászületés

Az egyetem a szabad világban mindenütt problémává lett. Igény jelentkezik jobbítására.

Az ezzel kapcsolatos töprengés kezdetén a következő különbségtételnek kell állnia: Mit lehet tervszerűen megszervezni, materiálisam előállítani, jogilag elrendezni, intézményes keretek között megvalósítani? – S mi az, aminek eszmeként kell s célirányos tevékenykedés előtt járnia, mégpedig olyan eszmeként, amely az egyes ember belső s az igazság föltárására törekvő elhatározásának komolyságából merítve szabja meg e különleges tervek számára a hiteles léptéket.

E differencia a következő alapvető tényre mutat rá: jóllehet a felsőoktatás szakszerű reformja csakis az állam és társadalom reális föltételei között, mindazonáltal döntően csak az egyetem időtlen eszméjének bensejéből táplálkozva mehet végbe. A reform rászorul az anyági eszközökre, de nem kevésbé a megtervezhetetlen szellemi iniciatívákra.

Vég nélküli, úgyszólván tetszőleges részletkérdéseket és rendszabályokat tartalmazó elgondolásokra támaszkodó reformok mit sem érnek az eszme vezetése nélkül. Az eszme nem megtanulásával, hanem az öneszmélésben, a mindenkori újjászületés általi működésre irányuló, a hagyományból kihallatszó igényekre való visszhangban válik jelenvalóvá.

Ami nem kikényszeríthető, az fölserkenthető. Ha megnyilatkozunk, nekibátorodunk. Nekünk nem a történelmi múltat kell megismételnünk, hanem az örök eszmét, melyet a múltban már tevékenykedni látunk, és amely mindig a jövőbe mutat – ezt az eszmét kell jelenbeni pillanatunk számára megvalósítanunk.

Az egyetemi reform előfeltétele a közös gondolkodásban való újjászületés. Ez történet már az eszme megvalósulásában az egyes tudományok által, és útjának gondolati kifejezésében az egyetem egészében.

Az eszme időtlen idők óta és mindörökké igaz lényegére való történeti emlékezés a jelen iránti érületet erősíti. Hogy az eszme jelen van, s nem tűnt el immár avitként; s hogy valójában soha sem avulhat el, hanem új körülmények közepette és új keretek között ismét meg kell valósulnia – ez a szellemi egzisztencia egyik előfeltétele.

Az eszme jelenbeni valóságából fakad a lépték és az ítéleterő az egyetemmel kapcsolatos kérdések számára. Az a reform, mely motívumait nem igazítja hozzá egyszersmind az eszméhez is, fölszínes, kártékony és megtévesztő gyakorlatiaskodás.

Csak az tud autentikus módon gondolkodni és tevékenykedni az egyetem érdekében, aki magában hordozza az egyetem eszméjét. Aki nem, az csak holmi üzemet lát benne, mely célok és eszközök alapján menedzselhető, egyébként pedig egy konvencionális társadalom ügye, kelleke. A cél ismerős számára: fölkészítés a szaktármakra, melyekben speciális ismeretekre van szükség. A szakmákat pedig olyan teljesítményfajtáknak tekinti, mint a termékek előállítását és forgalmazását: ez az üzem bújik meg, szerinte, a tradicionális fordulatok mögött.

Aki azonban az egyetem eszméjének indíttatása alapján munkálkodik, teszi ezt máris azon a módon, ahogyan kutatásait végzi, amilyen értelmet és jelentést ad kutatásának, ahogyan tanít, vagy amiként írásaiban fogalmaz. S teszi ezt az egyetem kormányzásában olyan mértékhez igazodván, mely nem pusztán racionális mértékként szabható meg, hanem szellemként áll elő, mely szellemet akar, s az egyetem minden megnyilvánulását vezérelni szeretné.

Ez a szellem az eredet, melynek erejéből újra és újra végbemegy az újjászületés; az egyetem eszméje, mely hatékonyabbá lesz, ha a tudós és a kutató tevékenységében köl-

csönösen fölismeri önmagát, s melynek tudata nem annyira tudás valamiről, mint inkább a valóság megélnékülése a szellem szolgálatában.

Egy dolog bizonyosnak látszik: A német felsőoktatás reformja vagy úgy jön el, mint újászületés, vagy mint romlás, vagy úgy, mint szellemi mozgalom, vagy mint a ténylegesen meglévő s a reformmal csak tovább mélyülő belső káosz bürokratikus, külsődleges elsimitása. Az egészsét tekintve végső értelem nélküli, mindig csak partikuláris célokhoz kapcsolódó technikai tömegtársadalom céljainak szolgálatába álló munkaerőképzés által még nem tettünk eleget az egyetem föladatának. E célokra korlátozódva magának az egyetemnek a céljai lényegében nem valósulnak meg. Így az egyetemmel együtt meggyöngül a társadalom és az állam.

Mégoly tetemes anyagi eszközök sem segítenek, ha nincs meg a szellemi előfeltétel, és hiányzik az akarat: minden, akárcsak rebbenésnyi tevékenységgel egészében mégiscsak az igazságot szolgálni, s azt az egyetem eszméjéből kibontva, megvalósítani. Ennélfogva az egyetemi reform két föladat előtt áll.

5. Az egyetemi reform két föladata

Épületek, intézetek fölállítása, szemináriumok, könyvtárak létesítése. A tanári állások számának növelése, gondoskodás a hallgatókról, hogy szabadon és minden erejükkel a tanulmányaiknak szentelhesék magukat – ezek és mások anyagi kérdések, melyek a szükséges pénz rendelkezésre bocsájtásával megoldhatóak. Ismételten utaltak már arra, hogy – kivált, ha az egész iskolaügyet be kell vonni – milyen roppant nagy összeg szükséges mindehhez.

A német nép jövője szempontjából a nevelés és oktatás nem kevésbé fontosak, mint a honvédelem. Ám mivel a nevelés alkalmasint helytelen irányítása csak több évtized folyamán mutatja meg a maga áldatlan következményeit, jelen pillanatban pedig mindannyiunk léte függ attól, hogy egy erőszak által fenyegetett világban védelmet élvezzünk, így a politikusok, parlamentek és kormányok jóval csekélyebb érdeklődést tanúsítanak a nevelésügy, mint a honvédelem iránt. A pillanatnyi szükségesség tekintetében azonban mindkettőt túlszárnyalja a szociálpolitika, mely az állampolgárok minden csoportjának azonnal jelentkező előnyöket akar juttatni – ezek teljesítésétől ugyanis a választók szavazatai függenek. Az oktatásügy egészének gondja így a háttérbe szorul. Ami népünk szellemi-erkölcsi rangjának jövője érdekében a legfontosabb, az a merő politika számára pillanatnyilag a legkevésbé sürgető.

Tegyük föl, hogy az állami eszközök – az államférfiak széleslátókörűségének köszönhetően – elégséges mennyiségben állnak rendelkezésre; nos ezzel ugyan megteremtettünk egy nélkülözhetetlen föltételt, de nem intéztük el a dolgot magát. A különböző eszközök megteremtése az állam ügye; a lényeg azonban az, hogy miként használjuk föl azokat. Maga az egyetemi reform döntően csakis az egyetem kebeléből indulhat ki.

Mármost itt két föladatot kell megoldani. Az *első*: a szükséges épületek és fölszerelések megtervezése; az egyetemre özönlő emberáradat áttekinthető csoportokra tagolása; a föladatok elosztása a professzorok, docensck és asszisztensek között; a szervezeti fölépítés átalakítása; ama jogok lefektetése, melyek alapján az egyetem szervezete működik; stb. stb. A *második*: az egyetem eszméjében rejlő erő visszanyerése, mely immár majdhogynem kihűnyt. E két föladat nem egymás mellett áll, hanem az egyetem eszméjének kell vezetnie, ha valóban az egyetem reformjáról van szó egy új szituációban, nem pedig a totális iskoláztatás megszervezéséről és tökéletesítéséről, mikoris az egyetem nevének megőrzése mellett maga az egyetem megy tönkre.

Noha minden változtatással kapcsolatos megfontolásnak – legyen szó akár az alkotmány, az öngazgatási formák, vagy éppen az intézeti jogok, az oktatási típusok, illetve az oktatás egészének megváltoztatásáról – gyakorlati célokra kell tekintettel lennie, ám az átfogó

kritikát és alapvetést abban a fényben kell megtalálnia, mely magának a szellemi életnek megvalósítására vezető utat mutatja, azt, mely egyszersmind a kutatás és tanítás egymásra hangolt közösségéből fakadó produktivitás megvalósításának útja is. A két földadat nem oldható meg egymástól függetlenül, hanem csak egyidőben. Az elsőnek az a jellegzetessége, hogy az eszközök a célra való tekintettel kifundálhatók és előteremthetők; ezzel szemben a másik azzal az alaptulajdonsággal bír, hogy nem teljesíthető tervezéssel és cselekvéssel, hanem egyedül azoknak a kutatóknak, tanároknak és diákoknak tevékeny egzisztenciája révén, akikben él az eszme. E tulajdonképpeni lényeges mozzanat számára a szervezés csupán esélyeket adhat, de elő nem teremtheti. Az egyetem eszméje által vezérelt szervezés mindig ezen esélyekre ügyel majd, semmilyen körülmények között sem kisebbiteni, hanem mindenütt erősíteni akarván azokat.

Az egyetemi reform „kettős arca” kifejezés arra utal, hogy a két földadat egymástól elválaszthatatlan: először az egyetem külső szervezése, fenntartása és működtetése, másodsor a gondolkodásmód belső megváltoztatása az egyetem eszméjének új alakban való visszanyerésére. A tömegszerű oktatás pusztá realizálásával értelmét veszíti a reform – az eszme merő spekulációja rajongó ábrándozás formájában pedig irreálissá válhat. Az egyetem sorsát az dönti majd el, hogy e kettő miként viszonyul egymáshoz a gyakorlati intézkedések szellemi motiválása által.

A szellem arisztokráciája, melynek tagjai a nép minden rétegéből származnak, s mely lényegileg az éthosban alapozódik meg, az egyén szellemének emésztő szenvedélyében és a tehetségben, – mindig is kisebbséget alkot. Az egyetem eszméje erre a kisebbségre irányul. Mindenki üdvére válik az, hogy a norma a szellemnek ebből az eredendő erősségéből indul ki, s hogy maga az átlag a magasabbra való pillantás által és az onnan eredő fény megvilágításában látja meg a maga értékét.

Mivel azonban az arisztokrácia csak demokratikus úton válhat legitimmé, nem pedig saját igénye alapján tartja fenn magát, ezért az egyetem elválaszthatatlan polgárainak – diákoknak és oktatóknak – az érzületétől és gondolkodásmódjától. Hogy ami – teljesítményben és látható személyiségekben – kiemelkedő, azt meglássák, támogassák, s ha nem is hangos szóval, de ténylegesen elismerjék, és így hatását valóban kifejttesse – mindez az egyetem életének előfeltétele.

Az itt következő írás az egyetem eszméje körül köröz. A vázolt elképzelések az idea pusztá szkémái (ideálok). Az ideálok irreálisak, s mint ilyenek, nem megvalósíthatók, hanem jelek az úton. Az idea azonban reális – jelenvalósága révén, szárnyaló hajtóereje által a továbblépés útján. Szubjektív s ugyanakkor objektív. Nem tárgya a meghatározhatóságnak, hanem az az Átfogó, mely magábaölel minden meghatározhatóságot. Vele kapcsolatos gondolatmenetünk négy szakaszra tagolódik:

I. Elmélkedünk a tudomány lényegéről s az azt átfogó magábazáró igazságról.

II. Fölidézzük az egyetem földadatait a kutatásban és tanításban, a képzésben és nevelésben, valamint a kommunikációban, s végül a tudományok kozmoszának kibontakozásában.

III. Bemutatjuk az egyetem mint korporáció ama berendezkedését, mely megvalósít minden földadatot.

IV. Megmutatjuk, hogy melyek az egyetem létfeltételei az emberekben, az államban és társadalomban, és a pénzügyi eszközök tekintetében.

AZ EGYETEM ESZMÉJE

I. A tudomány lényegéről

Az egyetem az a hely, ahol kibontakozik az *eredendő tudásvágy*. E tudásra irányuló akaratnak mindenekelőtt nincs más célja, mint megtapasztalni, hogy mit lehetséges megismerni, és mivé válunk mi magunk a megismerés révén. A tudás öröme pezsdíti a látást és hallást, a gondolkodás metodikáját, az objektivitásra nevelő önkritikát. Mindehhez társul azután a határok megtapasztalása a tulajdonképpeni nemtudásban, s végül a megismerés kockázatának vállalása (*sapere aude!*) azzal a bátorsággal, hogy akarjuk s bírjuk is elviselni mindazt, ami megmutatkozik, és ne habozunk mássá válni, mint amik voltunk.

1. A tudomány alapvető vonásai

A tudomány *módszeres* ismeret, melynek tartalma *kényszerítő bizonyossággal* és *általános érvényességgel* bír. E tétel a tudományos tudás három alapvonását mondja ki:

Elsőként azt, hogy tudomány csak *módszeres tudatossággal* lehetséges: a tudás megszerzése közben tudok arról az útról is, mely az adott eredményhez elvezet, s az úttal együtt tudomásom van a tudás mindenkor meghatározott értelmének locusáról és határaitól. A tudományos tudás ellentétpárja a módszer nélküli vélekedés és a kérdés nélküli, jóhiszemű elfogadás. Ha ez utóbbi, pusztán elfogadáson alapuló tudás tartalma egyszersmind valamely tudományos kutatás eredményével is megegyezne, a tudásnak ez a módja ekkor sem tekintendő tudományosnak, hanem csak a tudománybabona kiindulópontjának, mert a belsőleg ellenőrizetlen elfogadás tetszőleges tartalmak rabjává tesz, s azoknak védtelenül kiszolgáltat. Az a tudás ugyanis, mely a módszeréről való tudással egyúttal önmaga relativitását is tartalmazza – nevezetesen önmaga álláspontjára valamint e tudhatóság módozatára és értelmére való tekintettel – nyomban hamisan abszolúttá válik a tudománybabona tartalmaként.

Másodszor: a tudományos tudás mint ilyen, *kényszerítő bizonyosságú*. Amit ugyanis tudományosan megértek, az már belátható a pusztán ész számára: helytálló, mint olyan valóság, mely a maga helyességéhez nem igényli saját lényem hozzájárulását. Az ilyen tudhatóság ellentétpárja a meggyőződés, mely csak a benne élő személy közreműködésével igaz. Ezért vonhatta vissza tételét Galilei értelmes módon az inkvizíció kényszere előtt (és a Föld mozgásával kapcsolatos tétel visszavonása után tett kijelentését: „és mégis mozog” – ha nem ő maga mondta volna ki – bárki értelemszerűen odagondolhatná: Galilei ugyanis tudta, hogy a visszavonás mit sem változtat a szóban forgó tétel igazságán). Ezzel szemben Giordano Bruno önmaga legyőzésének örökre emlékezetes küzdelme során fejlesztette ki azt a heroizmust, mely a perifériális jelentőségű tételek visszavonására való készséggel egyidőben, lehetetlenné tette számára bölcselletes elvi meggyőződésének megtagadását. Az ugyanis nem tudományosan kényszerítő erejű belátásokból állt, hanem olyanokból, melyek igazsága a visszavonás nyomán magától is megszűnt volna a filozófus tudata számára.

Végül pedig harmadszor: a tudományos belátások *általános érvényességgel* bírnak. Azáltal igazolódnak, hogy mindenki, aki megérti azokat, egyúttal kényszerítő erejüket is megtapasztalja. Emiatt terjed el a tudományos igazság ténylegesen is mindenütt, ahol egyáltalán tudományosan gondolkodnak. Ez, a tudományos belátások körében főnálló egyértelműség, az általánosérvényűség jellemzője. Ellentétpárja a bölcséleti meggyőződés, mely nem tarthat igényt általános érvényre. A következőt mondhatjuk: A meggyőződés *föltétele* azzal függ össze, hogy az nem általános érvényű (hiszen ha a meggyőződés tartalma magában is megállna, nem lenne szükséges az én tanúságomra); a tudományos belátás *relativitása* pedig azzal, hogy maga általános érvényű (a kutatás ugyanis jottányit sem lendülne előre – holott e mozgás hozzátartozik –, ha a kényszerítő tudás egyben abszolút tudás is lenne).

2. A tudomány szűkebb, döntő, majd további, homályos fogalma

Bármilyen egyszerű is a tudomány imént vázolt fogalma, csak lassan jutott érvényre, és állandó veszélyben van. Kidolgozása olyan folyamat eredménye, mely mindmáig tart.

A tudomány még nem maga a gondolkodás, amely már az emberi tudatban első ízben végbemenő tárgyasítással kezdődik; még nem az elgondolt tartalom intellektualizálása a logikai következtetések összefüggésláncolataiban; s még nem a fogalmak és jelenségek racionális rendje. Tudomány ugyanis csak akkor jön létre, amikor az emberi gondolkodás teljes körén belül élesen elhatárolódik a tudományos tudás. E tudomány, mely a 14. század óta tartó kibontakozásának egyes lépéseiben ismételten *nova scientia*-nak nevezte magát, a következő pozitív jellemzőkkel rendelkezik:

A szűkebb és tulajdonképpeni értelemben vett tudomány azzal egyidőben jött létre, hogy a megismerés egyre mélyebbre hatolt, s úgy jött létre mint föltáró tudomány, mint kutatás.

a) E kutatás *új módon válik módszeressé*. A kutató gondolat előzetes vázlata nyer a tapasztalás során bizonyosságot, igazolást vagy kerül elutasításra. A kutatás egyfajta harc a közvetlen objektummal, melyet a megismerő alany nem egyszerűen tudomásul vesz, hanem a lehetőségek emez előzetes elgondolása alapján kérdőre von. A tárgyat olykor zárójelbe teszi, hogy meglássa, mi rejtőzik mögötte. A bizonyosságra törő akarat fokozza egyfelől az előzetes terv alapján történő gondolkodás pontosságát (ezért is lép föl legelőbb matematizálásra és kvantifikálásra való törekvésként); másfelől a tapasztalás pontosságát (a megfigyelés, kivált pedig a mérés finomítása által). A pontosságot a lehetőség maximumáig fokozzák, hogy a megfigyelés elutasításának illetve elfogadásának alapjául szolgáló kritériumok megbízhatóságát a legtökéletesebben kidolgozzák.

b) Noha az új tudomány a legföltűnőbb módon és legtisztábban a matematizálható természettudományban jelent meg, mindazonáltal kezdő lépéseit az építészek és festők műhelyeiben, a bányászatban és a kézművesiparban tette meg, azután abban az eljárásmodban, ahogyan a humanisták a régi textusokkal bántak, s azok történeti realitását kutatták, továbbá a Föld egészének Európából kiinduló fölfedezésében és birtokba vételében, a haditechnikában és a kamerálisztikában, a diplomáciában és annak politikai fölfogásában. A legkülönbözőbb érdekekkel és célokkal kapcsolódott össze mindenütt, s előbb mindenhol a maga tiszta formájára kellett csiszolódnia. Ennek lendületét a helyes ismeret hatékonysága motiválta. Ezeket az amúgy egymástól független törekvéseket közös szellem fűtötte: ami e fölfedezések hajtóereje volt, az új, a világon eladdig nem létező alakban, *univerzális tudományként* alapozódott meg.

A görög tudomány (a matematika, a fizika, a medicina, a historiográfia és a platónikus gondolkodás egynémely ágának kivételével) még a teljesség ígázatében élt, s tulajdonképpen egészében mindig is készen volt. A görög tudomány univerzalitása a zárt kozmosz világképéből keletkezett. Ezzel szemben az új tudomány univerzalitása nem az egészről való

szisztematikus tudásba. rejtett (még ha a görög tudomány formája – a tulajdonképpeni tudományt zavarva, a modern eredményeket a maguk értelméből kiforgató gondolatalakzatként – az átlagos fölfogás számára máig uralkodó is), hanem a minden irányban való nyitottságban, ama készségben, hogy a tudományos kutatás számára hozzáférhetővé váljék minden, ami csak létezik; azután hogy mindig új, a megelőzőkre ráépülő kísérletekkel a létező végtelen terébe hatoljon be a fölfedező kutatás; valamint hogy az elrejtettségéből előhossa a nem is sci-jett ismeretlent; s végül hogy a görögök kozmosza helyett e lezáratlan világban a tudományos módszerek és a tudományok „kozmosz”-ának eszméjét valósítsa meg a maga szisztematikus összefüggésében.

Századainkban a kutatás elfogulatlanságával arányosan növekedett a tisztánlátás a valódiság sokféleségét illetően, s abban, hogy milyen ugrások vannak a valóságos létezők különböző létmódja – az élettelen, az élő, a lélek, a szellem között. Kifcjlődött a gondolkodás kategóriáinak, és azon meghatározott módszerek sokféleségének tudata, melyek által képesek vagyunk a megismerésre. Mindez pedig oly mértékben, ahogy korábban még soha nem volt tapasztalható. Ami a közelmúlt századaiban gyakran megesett, hogy ti., az értelmet a mechanizmus kategóriáira, a formális logikára, a számlálhatóság és mérhetőség értelmében vett empirikus realitásra korlátozták, az ma már csak a tudományos vakvágányok egyikének számít. E korlátozás kiüresíténé a világot, racionálisan megragadhatóként „manipulálhatóvá” tenné. Korunk évszázadaiban azonban sikerült a kategóriákat és módszereket – melyek immár minden tekintetben tisztázódtak – egymástól elkülöníteni. Az egyetemes tudományosság védőbástyája tehát szilárdan tartja magát a dolgok fölcserélése, a korlátozások és az elfeledettség okozta nehézségekkel szemben – csak be kell lépünk kapuján, egyáltalán a tudományén, mely mindenütt kidolgozza az általános érvény és kényszerítő erő mindenkor konkrétan megfelelő értelmét.

3. A tudomány határai

A szorosabb értelemben vett tudománynak megvannak a maga áthághatatlan határai. Ezek közül most röviden a következőket jegyezzük meg:

A tudomány *tárgyi megismerés* és nem *létmegismerés*. A tudományos megismerés ugyanis partikuláris, meghatározott tárgyakra, nem pedig magára a létre irányul. Bölceletileg nézve ezért a tudomány éppen a tudás révén juttat bennünket a nemtudásról való legdöntőbb tudás birtokába – nevezetesen annak nemtudásáról van szó, hogy mi is maga a lét.

A tudományos megismerés az égvilágon *semmiféle célt* nem képes szabni az élet számára. Érvényes értékeket nem állít föl, s mint ilyen, nem vezérelhet. A maga világossága révén életünk egészen más eredetére utal.

A tudomány képtelen választ adni a *tulajdon értelmére* vonatkozó kérdésre. Hogy egyáltalán létezik tudomány, az olyan hajtóerők eredménye, melyek maguk már nem bizonyíthatóak tudományosan, hanem csak fölmutathatók mint igaz és létrevaló (sein sollende) energiák.

A tudomány határai mindig akkor okozták a legmélyebb *csalódást*, amikor olyasmit vártak a tudománytól, melynek teljesítésére eleve képtelen. Mikor a hitehagyott a tudományban keresett pótlékokt s onnan akarta megtudni, mire is alapozhatná életét; amikor a filozófiával elégedetlen a tudományban kereste azt az igazságot, mely mindent átfogva, az egésze érvényes; s midőn a bensőségségében megfoghatkozott, a tudománytáplálta végtelen reflexió révén akart úrrá lenni tulajdon semmisségén – a tudomány akkor a vak tudománybabona tiszavirág életű uralma után minden esetben a gyűlölet és a megvetés tárgyává vált. Mármost ha kezdettől fogva átlátható is ezen utak helytelen mivolta, mindazonáltal megmarad az a

kérdés, hogy végtére milyen *értékkel* bír a tudomány akkor, ha oly döntően tudatossá váltak határai?

4. Az öncélú és a hasznos tudomány

Francis Bacon és Descartes óta *hasznossága* alapján kísérelték meg igazolni a tudományt. A tudás technikai alkalmazhatósága a munka könnyebbé tételére, az emberi szükségletek jobb kielégítésére, az egészség védelmére, az állami és társadalmi viszonyok megszervezésére, s végül egyáltalán a helyes erkölcs kialakítására – nos, Descartes szemében ezek voltak a tudományt döntően ösztönző erők. Ha azonban közelebbről is szemügyre vesszük a dolgot, akkor legelőször is láthatóvá válik, hogy minden technikai fölhasználhatóság behatárolt, s a techniczálhatóság csak egyetlen terület az egyáltalán elgondolható emberi lehetőségek jóval tágasabb tartományán belül. Másodsor pedig azt látjuk, hogy a nagy, alapvető jelentőségű fölfedezések ösztönzője semmiképpen sem a tudomány közvetlen hasznossága volt: a szóban forgó fölfedezéseket távol e fölhasználhatóság gondolatától, a kutató szellem kifürkészhetetlen forrásaiból nyerték. Így a különleges találmányok gyümölcsöző fölhasználása célszerűen csak a már meglévő tudomány alapján lehetséges. A kutató szellem és a célratörő föltaláló szellem lényegileg különböznek egymástól. Noha abszurd volna, ha vitatni akarnánk a tudomány hasznát és tevékenységének azt a jogát, hogy az élet céljait szolgálja, hiszen mindez megilleti a tudományt, legalábbis egyes részeit. Ez azonban nem lehet a tudomány teljes és egyetlen értelme, mivelhogy önmagában ez még nem is hozott létre tudományt (a nagy fölfedezők általában nem voltak föltalálók), s egyedül képtelen lenne hosszabb távon életben tartani a tudományos kutatást.

Így hát ezen elgondolás oppozíciójaként – mely azáltal, hogy a technika és a mindennapi praxis céljai alá rendeli, egyszersmind lefokozza a tudományt – az a koncepció fogalmazódott meg, mely immár úgy beszél a tudományról, mint *öncélről*: mint az *eredendő tudásvágy* jogáról. Nem attól eredendő a tudásvágy, merthogy a tudás *hasznosítható* (ez esetben a követelmény, melynek alapján a tudás fontos lehet, az, hogy kezdetünk-e vele valamit). Nem is *valamely képzéseszmény elemeként* eredendő a tudás (ekkor ugyanis az emberi képességek képzésének egyik összetevője, valamely homogén képzettségű társadalom zökkenőmentes kommunikációjának eszköze, ahol a tudást részint a mérték és forma határozza meg, részint – a szóban forgó eszmény alapján – az ember szabja meg). A *kiváncsiság* már eredendőbb: az idegen, az ismeretlen valóság primitív látni akarása, s hogy valaki hallani akar a tapasztalatokról és eredményekről. Ám a kíváncsiság csak megérinti, nem pedig megragadja a dolgokat. Az újdonság varázsa igen hamar elfáraszt. A kíváncsiság csak módszeres előrehaladássá való transzformálása után válhat a megismerés elemévé. A megismerés a maga eredeti mivoltában, persze, már nem firtatja, hogy voltaképp mivégre tevékenykedik. Saját értelmét nem tudja elégségesen megalapozni. Az ember az, ki úgy hiszi, csak annyiban létezik, amennyiben tud. Az ember az, ki végrehajtja a kísérletet: meglátni, vajon mi lesz, ha tud; sőt, őt fenyegeti a veszély – mert bármi legyen is, a beteljesedés vagy a kudarc révén a tudás nyilvánvalóvá teszi mindazt, ami van. Az öntudat a világban föllelhető valóságok megragadása által fejlődik – kutatásuk módozatainak, s specifikus tudásmódok értelmének s a lehetőségek gondolati konstrukciójának megragadása által.

Az eredendő tudásvágy küzd az önelégült pusztá képzés mint csalóka megnyugvás és hamis teljesség ellen; az üres intellektualitás mint hitetlenség ellen, mely mit sem akarván, tudni sem vágyik; és küzd a középszerűség ellen, mely tudáson az eredmények egyszerű megtanulását érti. Csak akkor tartja a tudást kielégítőnek, ha az elősegíti a további kutatást, vagy ha olyan határhoz érkezett, melynél immár a minden tudhatóságon túlra való transzcendálás punctum saliens-ét érte el.

A „tudomány mint öncél” – formula megfogalmazza ugyan az eredeti és föltétlen tudásvágyat, de kétértelműen. Ha ugyanis úgy gondolnánk, hogy e formula már minden egyes ténymegállapítás, minden módszeres helyesség, és bárminő tudás mindenfajta bővítésének értékét elismeri, és már önmagában is cáfolhatatlanul értékesnek tart minden tudományos tevékenységet, akkor különös zavar mutatkoznék. Ugyanis a tetszőleges megállapítások véget nem érő sorjázása; a tudomány olyan elaprózódása, melyből hiányzik a konzisztencia; továbbá a szaktudás önelégültsége azoknál az embereknél, akik egészében tudatlanok és vakok; valamint a tudományok gőzüzeme mint olyan tömegjelenség, melyet szüntelenül fenyeget a pusztá helyesség végtelen vakvágányaira való kisiklás veszélye; végül pedig a tudomány ezen üzemszerűség közepette bekövetkező értelemvesztése, mi több: egyszersmind a tudományipar napi szükségletekkel mit sem törődő hasznavetelensége – nos, mindez gyanússá tenné a tudomány öncélúságát.

A tudomány úgynevezett krízise odavezet, hogy megtagadják értelmét. Sokan ezt mondják: a tudomány hagyja, hogy mindenféle fölhasználják, a tudomány céda; elsovastja a kedélyt, életidegen, s nem egyéb, mint törmelékhalom ide-oda sodródása.

Ezek a vádak igazak a tudomány fattyúhajtásait, az áltudományt, de nem igazak az eredendő tudásvágyat illetően. Ez utóbbira hagyatkozva sokkal inkább a következő hitvallást tehetjük: Ha a középkorban a megismerés Isten színelátásában végződött, ha Hegel istentiszteletnek nevezte Logikájának gondolkodását, sőt, ha még a pozitivistá gondolkodó is elismeri a megismerésben a Megismerhetetlent – akkor az Igazság még számunkra és most is lehet valami Beteljesítő. Noha azt, hogy mi is az Igazság, manapság radikálisabban gondoljuk végig, mint valaha, de hogy egyedül az Igazság ajándékoz meg létünk értelmével – még ha nem is tudjuk végérvényesen, hogy a maga egészében mi voltaképpen az Igazság s hová vezet –; hogy semmi olyan nincs, amit ne szeretnénk kifürkészni; továbbá hogy életünk a gondolkodásban saját alapját keresi – mindez ma még élő és eleven. Az ember évezredekön átívelő, lényegi vonása, mely sem pszichológiailag, sem szociológiailag tulajdonképpen meg nem ragadható: az ember magasabb származásának signum-a.

Az igazság bizonyossá válásának átfogó értelmében kibontakozó gondolkodáshoz vezető elkerülhetetlen út: a tudomány. Szükség van azonban a valódi tudomány lényegének további megvilágítására.

5. Előföltevések és a tudomány előföltevésmentessége

Az a tudomány, mely kényszerítő erejű általánosérvényűsége tekintetében szilárdabb bizonyosságra jutott, mint ahogyan azt valaha is sejtették, egyúttal tiszta képet nyert mindenkori saját *előföltevéseiről* is. Előföltevésmentessége csak abban érvényesül, hogy minden előföltevést kísérletnek fogja föl; valamint abban, hogy elutasítja azokat az előföltevéseket, melyek az igazságot és a valóságot tendenciózusan elleplezik avagy félretolják. Olyan előföltevésekkel dolgozik, melyekről tudja, hogy azok, és föltárá, ismeretgyarapító képességüket próbának veti alá.

A kutatás előföltevéseinek igazsága csak a tényleges megismerés során kifejtett hatásában mutatkozik meg. Hogy miért vezet fölfedezésekhez az egyik, miközben csődöt mond a másik, az már egy másik kérdés, mely nem az eredmény igazságát érinti, hanem magának a kutatásnak az igazságalapjára kérdez rá. Vajon a véletlen az, mely számos lehetséges ám hiábavaló spekuláció közül egyet előnyben részesít, mely azután az összes többit semmisnek tekinti? A dolgok valóságának önkéntelen közelségéből, vagy éppen a kutató ember megalapozhatatlan ráérző képességéből fakadó szerencsés választás? Noha azokból a principiumokból kiindulva, melyekkel kezdődött, utólag is meg lehet érteni a kutatás nagy sikereit, ha már megvalósultak. A fejlődés kezdetén azonban még semmiképpen nem látható tökéletesen tisztán jelentőségük. Galilei és Lavoisier – vajon miért alapítottak olyan kutatási irányzatokat, melyek eredményessége, új kezdeményezések lendületével, máig folytatódik? Lavoisier

például a következő előfeltevéseket fogalmazta meg (ezekre ugyan előtte is gondolt mindenki, de ő állította föl azokat első ízben föltételként, amennyiben nem engedett meg kivételt, hanem egyelőre mint abszolút igazságokra építette rájuk): Ami tovább nem bontható, az kémiai elem; – az anyag mennyisége állandó; – minden anyag tömege megbízható összefüggésben áll súlyával, mivel minden, ami létezik, azonos nehézségi erőnek van kitéve. A mérleget alkalmazták korábban is, de a kivételnélküliség, az előfeltevések kikerülhetetlen volta, a gondolati konzekvencia kompromisszumnélkülisége Lavoisier-val vált fölfedezések forrásává. Az előfeltevések azonban ellene mondtak a látszatnak, mely mindenkor félrevezető, s a szóban forgó tételek föladására csábít. Mi különbözteti meg hát akkor Lavoisier-t a spekulatív fanatikustól? Szellemi nagysága, avagy a szerencsés véletlen?

A kutatás eredeti szerzője és elindítója, valamint a későbbiekben bekapcsolódó munkatársak legtöbbje nem ritkán ezen előfeltevések abszolút igazságában hitt, s ezért abszolút érvényességet tulajdonított nekik. Új előfeltevésekkel élő, radikális kísérlet fölléptekor mindig is vihar keletkezett a tudományok világában: az igazság addigi (mindenkori) birtokosai intéztek támadást az új – úgymond – értelmetlenség ellen. Ám eközben csak az vált egyre világosabbá, hogy *minden* tudomány előfeltevésekkel operál, melyek nem abszolút érvényűek, nem magát a létet ragadják meg, hanem megjelenésének csak egy vonását. Az előfeltevések csupán próbálkozások. A merő spekuláció számtalan hiábavaló kísérlete között található azután csekély számú, ám meglepően hatékony telitalált. Innen ered minden valódi kutató ellenkezése, melyet a teoretikus elgondolásokkal mint olyanokkal szemben érez mindaddig, míg azok a tapasztalat során meg nem mutatták ismeretszerző értéküket, és nem adtak további esélyeket új tapasztalatok megszerzésére.

Ez a természettudomány világából vett példa mutatja, mi az, ami általánosan minden tudományra érvényes: éppen az előfeltételek relativizálása révén kell szilárd alapot biztosítani az általános érvényűség számára, s így nyerhető kényszerítő bizonyosság a realitás megtapasztalásában.

A tudomány előfeltevésségmentességének jelszava harcra buzdító fölhívás: ama korlátozások ellen, melyeket kétségbe nem vonható dogmatikus pozíciók kényszerítenek a megismerőre. Az előfeltevésségmentesség a következő helyes követelményt jelenti: Nem szabad előre meghatározni, hogy hová vezessen a megismerés; nem szabad semmilyen határt szabni a kérdéseknek; semmit sem szabad a tudomány számára érinthetetlennek nyilvánítani (a tudomány nem ismer tabut); s végül nem szabad kitérni az elől, ami kényszerítő erővel mutatkozik helyesnek.

Valójában azonban egyetlen tudomány sem előfeltevésségmentes. A tudományos önkritika karaktervonása ezen előfeltevések megismerése és megvilágítása. Minden tudomány kísérlet, mely bizonyos előfeltevések mellett tartja magát értelmesnek és konzekvensznek. Ezek a következők:

a) *A logika szabályai.* Az ellentmondás-élvét tagadva nem lehetséges gondolkodni és megismerni. E tétel elismerése a gondolkodás lényegéből fakad. Aki a fogalmak meghatározottságát valami tünékeny százcúságba folytatja szét, és aki számára nem érv az ellentmondás, még értelmesen beszélni sem tud. Szemvillanásnyi időre ténylegesen minden mondatában elismeri a logikai előfeltevéseket – melyeket azután nyomban megtagad beszédével. Nem lehet vele beszédbe elegyedni, egyszerűbb békén hagyni, semmivel sem jobb, mint holmi növény (Arisztotelész).

Itt azonban mégis hangsúlyozni kell e szabályok előfeltevéssé jellegét. Hiba lenne ugyanis megismerésünket magában abszolúttá tenni. Csak a logikai szabályok érvényességi körén belül ismerünk meg. Amire azonban így teszünk szert, az a logikai szabályokba foglalt lét, nem pedig a lét magában. Megismerésünk és annak tartalma a lét azon aspektusa, mely a racionális logika föltételrendszeré közepette mutatkozik meg.

b) *Előfeltevéssé, hogy tudománynak márpedig lennie kell.* A tudomány igenlése nem alapozható meg tudományosan. Nincs az a tudomány, mely bizonyítani tudná értékét, ha egyszer valaki azt tagadja. Az eredendő tudásvágy önmagában bírja alapját. Számbavehető okok nélkül tör elő, olyan szenvedélyből, melynek önigenlése a tudomány maradandó előfeltétele.

c) Specifikus előföltévesen alapszik tovább a *tárgy kiválasztása*. A kutató a lehetőségek végtelen tárházából választja ki a maga problematikáját. Homályos ösztön, szeretet, vagy akár gyűlölet is készíthet a választásra. Magát a problémát minden esetben akarati döntés, nem pedig tudományos megismerés alapján ragadjuk meg.

d) A kutatás során érvényesülő előföltéves az is, hogy *eszmék vezérelnek*, az az eszmék alkotta Átfogó, mely maga nem válik tárggyá, hacsak nem az „ideák sémáin” (Kant) keresztül, melyek azután ismét eltűnnek, mert végessé téve, mindig is hamisak. Az eszmék szisztematikusan egységet teremtenek az egészben, utat mutatnak, elválasztják a lényegest a lényegtelenről, mélyet a felszínről, jelentőset a jelentéktelenről, az egész szerint valót a rész-szerintitől. Ezek alkotják az Átfogót, mely lehetővé teszi, hogy a dolgok közelébe férközzünk, öteleteket és fölcdezéseket csalogat elő, s értelemmel ruháza föl a véletlent. A Vég nélküli hiábavalóságát a Végtelen véghetetlen mélye fogadja magába. Az értelmes tudomány sine qua non-ja, hogy az eszme benne lakozzék a kutató emberben.

Nos, ezek az előföltételek illetve előzetes föltévesek minden tudományban. Ezekhez társulnak azután az egyes tudományok esetében a speciális előföltévesek. Példának okáért:

A hívő teológus ismer csodát és kinyilatkoztatást. Ezek olyan tartalmak, melyek az empirikus tudományos megismerés számára hozzáférhetetlenek, s ennél fogva ezen megismerés szempontjából nemlétezők. Am csupán a tudományos magyarázat keretein belül maradvak azok. Az „előföltévesmentes tudomány a hívőtől nem kevesebbet – mindazonáltal: nem is többet – vár el, mint annak elismerését, hogy abban az esetben, ha a folyamat minden természetfölötti – oksági mozzanatként az empirikus magyarázat szempontjából kizárandó – beavatkozás nélkül magyarázandó meg, akkor azt úgy is kell megmagyarázni, ahogyan azt az empirikus módszer megkísérli. Márpedig erre anélkül is képes a hívő, hogy hitéhez hűtlenné válna” (Max Weber).

A teológia tudománya a kinyilatkozás létének előföltévese alapján gondolkodik. Annak tartalmát és az abból fakadó következtetéseket tárja elénk. Olyan gondolatformákat fejleszt ki, melyek segítségével kijelentések tehetők a Kimondhatatlanról.

A teológiai értelmezéshez hasonlóan az immanens világmagyarázat is előföltévesek alapján jár el. Ha az egyik is, másik is tisztán követi a maga módszerét, nem zárják ki egymást. Mindkettő a gondolkodás egy-egy próbálkozása, mely előföltévesekkel dolgozik, és látja, hogy azokkal hová s milyen messzire jut.

Mindkettő tudományos marad mindaddig, míg hallgatnak egymás szavára, illetve míg önkritikusan tudják, hogy minden, ami megismerhető, lét a létben, és sohasem a lét.

Ha egyszer tudunk arról, hogy minden tudomány előföltévesekhez kötődik, akkor egyúttal fontos azt is megvilágítani, ami ugyan nem előföltéves, mégis gyakorta – helytelenül – előfelvetésként érvényesül. A tudomáynak nem szükségszerű előföltévese, hogy a világ egészében megismerhető, vagy hogy a megismerés magára a létre vonatkozik, vagy akár az, hogy a megismerés valamiként abszolút abban az értelemben, hogy előföltévesmentesen igazságot tartalmaz, illetve eredményez. Mindezek ellenkezője a tudomány határaitól való eszmélődés nyomán mutatkozik meg.

Nem előföltétel továbbá valamely dogmatikus réstelenséggel megfogalmazott világnézet sem. Ellenkezőleg: tudomány csak akkor létezik, midőn semmi efajta világnézet nem hat abszolút előföltételtként, vagy legalábbis érvénye nem sérti a tőle független valóság önállóságát, vagy pedig csak mint e gondolatkísérlet hipotézise szerepel. Bármely hit talaján álljon is, minden ember megegyezésre juthat a tudomány kérdéseiben.

Ama láрма hallatán, mellyel évtizedek óta vitatják a tudomány előföltévesmentességét (melyet amúgy egyetlen kritikus kutató sem állított), alkalmasint helyénvaló utalni arra a ravasz veszélyre, mely akkor fenyeget, mikor túlon túl hangsúlyozzák, hogy a tudományok előföltévesektől terhesek. A vita folyamán ugyanis a figyelem túlságosan gyorsan terelődik a tudományokról azokra az előföltévesekre, melyek immáron nem a megismerés mindenkor kísérletjellegű előföltévesei, hanem abszolút, azaz dogmatikus előföltévesek. Így például elvetik azt az előföltételt, hogy tudomáynak pedig lennie kell, és hogy a maga értelme szerint

csakis korlátlan lehet. A tudomány helyett sokaknak valami egészen más akaródzik: politika, egyház, sőtét szenvedélyekből támadt propaganda.*

A tudomány értelmes műveltének előfeltételei között – ez az értelmesség a pusztá helyesség mögötti lényegre tapint rá – a legfontosabb, mely oly gyakran elfelejtődik, mégiscsak az, hogy a tudománynak vezetésre van szüksége.

6. A tudomány vezetésre szorul

Ha a tudományt magára hagyják – összeroppan. Látszólag ugyan még képcs egy darabig a saját erejéből továbbhaladni – persze, csak ha mélyebb eredetéből hozták volt lendületbe. Hamarosan azonban elötünedeznek azok az értelmével ellentétes vonások, melyek hovatovább azzal a vesztélyel fenyegetnek, hogy rombadől a tudomány épülete. A tudomány nem igaz s nem eleven ama hit nélkül, mely hordozza.

Ugyancz másképpen is kifejezhető: Mivel nem hagyható magára, a tudománynak vezetésre van szüksége. Döntő jelentőségű azonban a tudomány kibontakozására nézve, hogy e vezetés honnan származik, és milyen értelmes jelentéssel ruházza föl a tudományt.

Már láttuk, hogy sem az öncélúság, sem az idegen célok szempontjából való hasznosság nem lehet a tudomány lényegi ösztönzője. Noha a külső vezetés fölhasználhatja a tudományt különböző célok elérésének eszközeként, ez esetben azonban rejtve marad valódi értelme. Ha viszont a helyes tudományos tudásban jelölik meg a végső célt, úgy meg értelmét veszíti. A vezetésnek tehát belülről, a tudomány kebeléből kell származnia, mégpedig abból az eredetből, mely átfogó alapja minden tudománynak.

Ez az eredet a *föltétlen tudásvágy*. A föltétlen tudásvágy általi vezetés azonban nem realizálódhat egészében valamely már előre tudott értelemmel és megragadható, közvetlenül elérendő célt követeve, hanem csakis olyasvalami által, ami majd csak a tudás megszerzésével válik egyre éberebbé és tisztábbá – az ész (Vernunft) által. Hogyan lehetséges ez?

A bennünk lévő *eredendő tudásvágy* nem valami mellékes kíváncsiskodás, hanem olyan föltétlen feszítőerő, mely úgy hajt bennünket, mintha lényegünk csakis a tudásban térhetne magához. A tudásból soha nem elég, lankadatlanul törünk tovább. Tudásunk révén a mindenséghez szeretnénk felnövekedni.

Az eredendő tudásvágyból fakadó mozgásban a lét végső egysége irányít. A tudásvágy nem aprózódik szét pusztán ilyen-olyan részletek megismerésében, hanem azokon keresztül – mivel csak azok ragadhatók meg igazán és közvetlenül – az egységre irányul. A lét egységére való vonatkozás hiányában értelmét veszti a tudomány, míg e vonatkozás révén – még szak-tudományokra való töredezettségében is – lélek járja át.

Az egység azonban sehol sem található meg igazán. Megszerezhető tudásom tárgya mindig csak valami *rész-szerinti*, összetett, valami igazánküli többes. A tudásvágy vezetése ezért fakad mindig két, az ész által a határtalanba fölfokozott és kölcsönösen egymásra vonatkoztatott momentumból: a *Beláthatatalanba* hatolva a részletek mélységéig szeretném

* Példaként hadd utaljunk itt arra a tanszékek birtoklásánál érvényesülő posztulátumra, mely a paritásos felekezeti képviselet elvét mondja ki. Ez 1901-ben, az akkori strassbourg-i német egyetemen, a megürült közép- és újkori történeti tanszék esetében a tanszék világnézeti és politikai érdek alapján történő konfesszionális megkettőzésével a következő módon „érvényesült”: Az egyetem „protestáns” előjáróságának képviselőjeként a kormány meghívta ugyan a harmadik helyen javasolt Friedrich Meineckét, azonban a fakultás megkerülésével a „katolikus” ordinariatus képviselőjeként Martin Spahn-t, a volt bonni ordináriust iktatta be. Lujo Brentano, a müncheni egyetem akkori rektora erre Theodor Mommsen-nel közösen a német egyetemi tanárok szolidaritására hivatkozva általános tiltakozási akcióba fogott. Brentano-nak köszönhető, hogy – noha gyakorlati siker nélkül – széles körben veto hangzott el a kormány önkényével szemben. (Vö. K. Rossmann, Wissenschaft, Ethik und Politik, Erörterung des Grundsatzes der Voraussetzungslosigkeit in der Forschung, Heidelberg 1949.)

tudni, ami mindenütt valóságos, – e tudásban pedig az *Egy-et* szeretném megtapasztalni minden valóságos létező egymásra vonatkozása révén és a csak eme tudásban elérhető, valódi nemtudás révén:

Először is tehát a tudomány világosan és határozottan szembesít a tényállással mint olyannal. Egyre tisztábban jeleníti meg számomra, hogy „miként festenek a dolgok”. Bepillantást nyerek a jelenségbe, melyet, ha kielégítően értelmezni nem is, de mint valami beszédet, percipiálni képes vagyok. A tudomány pedig arra kényszerít, hogy a valódi jelenséget, az egész valóságot alaposan szemügyre vegyem, nehogy e beszédet időnek előtte leegyszerűsítsem és kényem-kedvem szerint egyértelműsítve, hamisan apercipiáljam. A világban tapasztalható szépség és harmónia láttán érzett elragadtatásból a tudomány a szétszakítottsággal, az értelemidegenséggel és az érthetetlen rombolással szembeni ijedt félelem érzését zuhntja rám.

Másodszor pedig azáltal, hogy bejárom a megismerhetőség minden útját, a tudás révén eljutok annak a tulajdonképpeni nemtudásnak fönt említett megtapasztalásához, mely indirekt módon az *Egy-et mint a transzcendenciát* jeleníti meg számomra. Ez a transzcendencia lesz tudásvágyam minden moccanásának titkos irányítója. Csak általa lélekkel teli s értelmes e vágy.

Ez az értelem maga már nem határozható meg racionálisan. Nem szolgálhat például amolyan tudott kiindulópontként a föladatak és a tudomány útjának számítások alapján történő kiválasztásához. Csak a tudományban, magamat reá bízva, tapasztalhatom meg azt az alapot, melyből kibontakozik, s melyet körüljár a tudomány.

Ha azt kérdezem magamtól, miféle kell törekednie a tudománynak, csak *hasonlatokban* felelhetek: mintha azt akarná a világ, hogy megismerjem –, vagy mintha Istennek a világban való megdicsőüléséhez hozzátartoznék, hogy minden porcikánkkal megismerjük a világot, s hogy valmiként újra elgondoljuk benne Isten gondolatait, még ha soha nem is magukat e gondolatokat, hanem mindig csak képmásuk felszíni megjelenésformáit ragadjuk is meg.

Az erendendő tudásvágy szenvedélye végül a tulajdonképpeni nem-tudás szenvedélyévé válik, vagyis ama nemtudássá, mely nem pusztá még-nem-tudás, hanem az a lényegi valóság, amely a tudás által válik nyilvánvalóvá, és csak annál mélyebben tárul föl, minél világosabb és gazdagabb a tudás. Ennyiben a nemtudás módja a minden tudományban benne rejlő filozofálás jelenvalóságával azonos.

A tudomány értelmét tehát az dönti el, hogy miként vezeti az erendendő tudásvágyban működő ész a világ kihívása által és a világon túlra való transzcendálásban. Jóllehet a filozófia az a gondolkodás, mely e vezetést megvilágítja, arra azonban még a bölcelet sem képes, hogy parancsokkal serkentse föl azt, aminek önállóan kell megelevenednie a tudnívágyó ember eredetében.

Mindez a következőt eredményezi: A tudomány nem valami békés liget, ahol kipihenhetem magam, hanem az az út, melyet azért járok be, hogy a nyugtalanság (a tudnívágyás ezen időbeni egzisztenciámhoz tartozó mozgása nyugtalanságának) alakjában megbizonyosodjam a transzcendenciáról, arról, mely már a tudásra való vágyakozásban is vezérelt.

Mármost ha mindez világos, akkor immár érthetővé válik számunkra a tudással kapcsolatban gyakran tapasztalható elégedetlenség. Ezt az elégedetlenséget az okozza, hogy *kisiklottunk a belső vezetés áramából*. Akkor érezzük ezt, midőn kíváncsiságból átadjuk magunkat a pusztá sokféleség mint olyan bővületének, vagy ha merő foglalatossággá válik számunkra a tudomány. Ezért figyelünk újra és újra a bennünk lévő, értelemadó vezetésre, mely kiragad a tetszőlegesség önkényéből, s amely meghatározza, hogy a stúdiumok és a kutatás mely útját válasszuk. Egyfajta lelkiismeretlenségnek érezzük, ha – elnémitva tanácsatlanságunkat – a merő „szorgalomnak”, mintegy a nyers munka belső tehetetlenségének adjuk át magunkat, ahelyett, hogy szüntelenül törekednénk e munkát irányító azon eszmék befogadására, melyek a transzcendencia egyetlenségéből forraszó eredetben szólítanak meg, és amelyek majd csak e munkában emésztenek el igazán bennünket.

A transzcendencia egyetlenségéből fakadó vezetés azonban semmiképpen sem egyértelmű. Senki sem ragadhatja meg egyedüli és mindenki számára érvényes igazságként, és senki emberfia nem teheti saját birtokává. Nem, hanem a gondolkodónak a megismerhető valóság sokértelműségével folytatott párbeszédéből bukkan elő, s a megismerés magát folytató, tova s fölfelé törő, mindenkor történeti alakjában valósítja meg önmagát.

Íme, ebben rejlik az igazi oka annak, hogy miért válik a tudomány mint ösztökélő funkció egzisztenciánkban minden igazság és valódiság föltételévé.

7. A tudomány mint minden valódiság föltétele

A tudomány leleplezi mindazt az öncsalást, mellyel életemet szeretném könnyebbé tenni, mellyel hitemet szeretném pótolni, sőt mi több, magát a hitet a jólismertség garanciájára próbálom cserélni. Eloszlatja a ködöt, melybe hajlamos vagyok a valóságot burkolni, mivel – ha tudván tudom – nem bírom el. Föllazítja azokat a zárványokat, melyeket a kritikátlan gondolkodás produkál, így apasztva el a végtelen kutatómunka lendületét. Végül pedig fölráz a csalóka nyugalomból.

A tudomány *világítja meg a lehető legnagyobb mértékben az ember szituációját*, s vele az enyémet is. A tudomány az a föltétel, mely nélkül nem tudnék eleget tenni a tudásszerzés képességéből fakadó föltadatnak, mely pedig lényemmel együtt adott. E képesség egyben súlyos sorsa is az embernek, amely próbára teszi: lássuk, vajon mivé válik általa?

A tudomány művelése megfelel az embertől elvárt becsületességnek, s maga is arra nevel. Nem lehetséges olyan valódiság, mely ne fogadta volna magába a *tudományos tartást és gondolkodásmódot*, ami nem egyéb, mint a kényszerítő erővel tudott-nak a nem kényszerítő erővel tudott-tól való szigorú elkülönítése (tudni akarni, hogy mit s miként tudok, mit s miként nem tudok), – ezzel egyszersmind a tudás maga, együtt amaz útnak a tudásával, mely hozzá elvezetett, – valamint az értelmi jelentés határainak tudása, melyek között a tudás érvényes. A tudományos magatartás eleme továbbá az állításaimmal szembeni kritika elfogadásának készsége. A gondolkodó ember – kivált a kutató és a filozófus – számára a kritika életföltétel. Még a jogosulatlan kritika tudomásulvétele is lehet produktív. Aki kivonja magát a kritika alól, az nem akar jól és igazán tudni.

Ha a tudományos tudásvágy föltétlensége elkerülhetetlen föltétele az igazság akarásának, akkor azon – ha az ember létében egyszer más valóssággá vált – egyetlen korszak sem változtathat. Aki számára valóban föltárult a tudomány lényege – aki tehát nem merült el a jámbor egyszerűséggel tudható dolgok végtelen tengerében (hiszen az efféle tudhatóságot sokan csak mint eredményt veszik tudomásul, nem pedig lehetséges kontextusában tapasztalják meg), és nem fulladt bele a vizsgák és a gyakorlat számára célszerűen kiválasztott, inaszakadt erőfeszítéssel megtanulandó anyagba –, nos, annak számára a rendkívüli fáradtságot és munkát az entuziazmus szárnyalása röpíti, s a tudomány élete elemévé válik. Mint minden korban, úgy ma is megtapasztalható a tudomány varázscereje, midőn egy fiatal előtt kiterbélyesedik és földérül a világ. S ma ugyanúgy, mint mindenkor (manapság tán még inkább) megtapasztalható a tudomány nehézsége is, nevezetesen az a veszély, melyet a tudás a tudattalan korábban hatékony naív ereje, és az élet hazugságai számára jelent. Bizony, bátorságra van szüksége annak, aki nem csak közömbösen bífláz, hanem kérdezve megértésre tör.

8. Tudomány és filozófia

A tudomány hatáiról nyert tapasztalat és a határok természetébe való betekintés *utat nyit a gondolkodás egy egészen másfajta értelme előtt*. Létezik ugyanis az a fajta gondolkodás is, melynek nem konstitutív eleme a kényszerítő általánosérvényűség, hanem olyan tartalmakat nyilvánít ki, melyek az életet hordozzák. Ez a gondolkodás önmagam és a lét alapjában hatol be, de nem megismervén, hanem megvilágítván azt. A kényszerítő erejű és általános érvényű tudomány kutató és fölfedező, a jelenségek tartományára korlátozódik. A tudomány ezen értelmével szemben létezik a gondolkodás belátás egy szélesebb fogalma, s ezt a tudomány – amennyiben nem cserélődnek föl egymással – maga is elismerheti mint a gondolkodva megvilágított lét tudományt kiegészítő s alkalmasint hordozó terét. Ez a gondolkodás nem tartozik a tudományhoz, hanem saját eredetéből igazolja létezését.

Manapság már nem célszerű tudománynak nevezni azt a filozófiát, mely ezt a gondolkodást artikulálja, jöllehet a filozófia fogalmak és módszerek által, tehát racionális utakon teremti meg világosságát, mutatja föl tartalmait és bontja ki belső dinamizmusát. Ez a gondolkodás ugyanis nem ismereteket közvetít számomra, eladdig ismeretlen dolgokról, hanem azt világítja meg, hogy tulajdonképpen mifelé törekszem, mit akarok, mit hiszek: öntudatom világos terét hozza létre.

Lehet a gondolat forma, melynek – hogy igazságot jelentsen – a lényemből táplálkozva kell megvalósulnia (mint a filozófia spekulatív gondolatai esetében).

Végül lehet a gondolat „chiffre”, mely jelezve elrejt.

A gondolkodás e egyszerű és életalapozó törekvései csak a szigorú világosság értelmében mondhatók tudománynak. Mindez több s egyszersmind kevesebb is, mint tudomány. Több, amennyiben teremtet, emberformáló gondolkodás. Kevesebb, amennyiben a tudáson kívül semmi kézzel foghatót nem produkál. Ezért is oly döntő jelentőségű a tudomány tulajdonképpeni fogalmának tisztázása. Alapjában véve egyedül erre a fogalomra gondol – noha többnyire homályosan – a modern ember, amikor tudományról beszél, mert csak itt lép föl az igazság – a megismerő személy belső hozzájárulása nélkül – az emberi ész számára kényszerítő erővel és általános érvénnyel. Másfelől pedig csak e tulajdonképpeni tudomány szabatosága teszi lehetővé azt is, hogy a filozófia, gondolkodásának sui generis értelmében, tisztába jöjjön saját igazságának természetével és azzal, hogy cselekvése mennyire elengedhetetlen. A bölcsélet csak a tudománnyal – a vele szemben való különbözőségében – jut birtokába önmaga teljes lehetőségének.

Összefoglalva kimondhatunk néhány tételt a tudomány és filozófia kapcsolatáról. Noha a kettő nem csik egybe – tehát a filozófia nem maga is egy szaktudomány a többi mellett –, hanem mindkettő lényegileg különböző eredettel, módszerrel és igazságfogalommal rendelkezik, mindazonáltal végül is szövetségben állnak egymással.

a) *A tudomány valamilyen módon mindig is viszonyul a filozófiához*. A tudomány védekezik ama zűrzavar ellen, mely akkor lép föl, ha filozófiával elegyítik; s szembefordul azzal a spekulációval, mely légyarák építésével zavarja meg munkáját. A tudomány kifejleszt egy bizonyos, rá jellemző *filozófiaelleneséget*.

A tudomány azonban önnön határait is képes megismerni. Mivel nem ragad meg minden igazságot, szabad teret ad a filozófiának a maga terepén, sem nem igenelve, sem nem tagadva a bölcséletet, hanem úgy, hogy annak gondolkodásába mindaddig nem szól bele, amíg az nem dönt olyan tárgyakkal kapcsolatban, melyek a tudományos kutatás számára hozzáférhetőek. A tudomány körmére néz a filozófásnak, nehogy az megalapozatlan állításokkal és vélt bizonyítékokkal álljon elő – s teszi ezt a tiszta tudomány sikeres gyarapodásáért csakúgy, mint magának a filozófiának az érdekében.

A tudománynak szüksége van arra, hogy a filozófia vezesse, ámbár nem az „alkalmazott bölcsélet” formájában, s nem is úgy, hogy a filozófia adná a megfelelő utasításokat (e két változat inkább a filozófia és a tudomány rossz, elkerülendő összemosása lenne). A filozófia

inkább az eredendő tudásvágy törekvésében hatékony, az eszmékben, melyek tisztánlátást eredményeznek és elvezetnek a tárgyak megválasztásához. A filozófia a megismerés léértelmezése által pezsdíti föl az ember teljes valóját. Ott munkál magukban a tudományokban is, olyan tartalomként, mely az artikulált tudatban megkerüli a módszeres-tudományos eljárást, noha ez utóbbi mégiscsak e lappangó bölceleti elem révén valósul meg. A tartalmas tudományok mintegy konkrét filozófiák is egyben. Ha ebben az értelemben a tudományokban tisztán előlép a saját cselekvés öntudata, akkor ez az öntudat egyúttal már tudatos filozofálás is. Ha pedig a kutató bölceleti kérdésekkel is foglalkozik, akkor – jóllehet az alkalmazás és a közvetlen fölhasználás nem jöhet szóba – ez elvezeti őt ahhoz, hogy megmocsanjon benne az Átfogó: hogy kutatása számára új ösztönzést nyerjen és az eddigieket fölerősítse, s hogy tudatára ébredjen tudományos tevékenysége értelmének.

b) *A filozófia valamilyen módon mindig is viszonyul a tudományhoz.* A filozófia elismeri a tudományt mint ami az ember számára nélkülözhetetlen. Ezért egyszersmind – a tudománytól való különbözőségnek tudatával – föltétlenül kötődik hozzá. Soha nem engedheti meg magának, hogy ignorálja a megismerhető valóságot. Mindazt, ami valóságos és ami kényszerítő erővel megismerhető, határtalanul tudni és érvényesíteni akarja öntudatának fejlődésében. Aki filozofál, tudományra tör, és a tudományos módszerekben való jártasságra törekszik.

Mivel a tudományosság mint magatartás a valódiság föltétele, a filozófia a tudományosság garanciájává válik a tudományellenességgel szemben. Az emberi méltóság elengedhetetlen föltételét látja a tudományos gondolkodásmód megőrzésében. Megfogadja Mefiszto figyelmeztetését: „Vess csak meg észet és tudományt, az ember legnemescbb erőit, ... s menthetetlenül hatalmamban vagy máris”.¹

II. Az egyetem föladatai

A diák azért jön az egyetemre, hogy a tudományokat tanulmányozza, és fölkészüljön valamely hivatásra. Dacára annak, hogy a föladat és a szituáció láthatóan világos, a diák gyakran tanácstalan. Elcinte leteperi a *tanulnivaló roppant mennyisége*. Lázasan kutatja, mi is a leglényegesebb. Bevezető előadások, tanulmányi tervek csak részben segítik át ezeken a nehézségeken, legvégül mégiscsak önmagának kell eligazodnia az előadások és gyakorlatok világában. Ez a dolog természetéből fakad s az igazi diáknak magának kell teljesítenie.*

Csak hogy a diák ennél többet vár az egyetemtől. Jóllehet meghatározott szakon tanul és konkrét szakmára gondol, mindazonáltal az egyetem – ha öröklött hírneve fényében jelenik meg előtte – a tudomány egészét reprezentálja számára, a diák pedig tisztelettel tekint erre az egészre, s elvárja, hogy megérezzen belőle valamit. Az igazsághoz vezető útnak kell föltárulnia előtte, a világnak és az embereknek kell megnyílniuk, s az Egésznek, mint valami végtelen rendnek, kozmosznak kell megmutatkoznia számára. Eszméje szerint a tudományos munka a tudással egyáltalán megragadható valóság egészére vonatkozik.

Ám még ez sem elég. A fiatal diák komolyabban veszi az életet, mert számára az most még döntőbb fontosságú, mint idősebb korában, önmagát pedig alakíthatónak tartja, és úgy érzi, számtalan lehetőség szunnyad benne. Tudatában van annak, hogy jórészt rajta is múlik, mivé válik. Érzi, hogy mennyire lényeges a mindennapos életvezetés, minden egyes óra, valamint lelke minden belső rezdülése. A fiatal ember *nevelődni* akar, akár egy mester keze alatt, akár a maga erejére támaszkodva, akár pedig az ugyanczen célra törekvő társaival való küzdelmes és szeretetteljes kommunikációban.

Ezek az elvárások azonban ritkán teljesednek be az egyetemen. A kezdeti lelkesedés lelohad. Talán soha nem is volt igazán világos a diák számára, hogy mit is akar és mit cselekszik. Mindenesetre kiábrándul, majd pedig kétségbeesik. Fölad minden magasztos törekvést, és útja zsákutcába torkollik: a vizsgák kedvéért tanul, s mindent csak a vizsga szemszögéből ítél meg. A tanulmányi időt a gyakorlathoz vezető holmi kínos átmenetnek érzi, s üdvösséget immár csak a gyakorlattól remél, mert úgy véli, hogy szellemi képességei bizony módfelett szerények, a lényeg pedig sehogyan sem fér a fejébe, így hát rezignáltan valamely szakma mellett dönt.

* „Semmiféte formális törvény nem írja elő önöknek, hogy mire kell használniuk egyetemi éveiket, s ez idő alatt semmilyen vizsgán nem kérdeznek rá arra, hogy kihasználták-e egyáltalán és miként. A világ egyetlen népe sem tekint fiataljaira akkora bizalommal, mint a miénk, s az egyetemi fiatalság mostanáig igazolta is ezt a bizalmat. Haladjanak továbbra is a saját útjukon – mert bár az út gyakorta bozotos terepen vezet át, az ember pedig úgy gondolja, hogy talán tévúton jár, mégis, már oly gyakran megmutatkozott – gyakrabban mint remélhattük –, hogy számos út vezethet el ugyanahhoz a helyes célhoz. Minden egyéniséggel rendelkező igazi ember esetében a saját út a legjobb – ez pedig nyitva áll Önök előtt is...

Az életben vannak kényelmesebb utak is annál, mint amelyek előadótermeinken keresztül vezet, ezen az úton épp ezért a legjobbak járnak. A német diák mátrikuluma még ma is nemesi oklevél, mellyel a jogért, az igazságért és a szellemi szabadságért küzdő szabad harcosok sorába lép. Ám egyúttal adóslevél is: tulajdonosa arra kötelezi magát, hogy férfiasan helyt áll ebben a harcban, s ne hagyja, hogy úrrá legyenek rajta a szellemi haladás gonosz ellenségei – a restség, a fontoskodás és az álműveltség.” (Theodor Mommsen rektori beszéde 1874. október 15-én, in: Theodor Mommsen, Reden und Aufsätze, Berlin 1905, 15.köv.)

Az is lehet, persze, hogy korábbi lelkesedése pusztá rajongássá silányul, a munkában lustábbá válik, és direkt módon akarja megragadni az eszmét, az Egészt, a mélység titkát, vagyis a számára oly kellemetlen munka és örökös fáradozás nélkül, amelyek nélkül pedig mit sem érhet el az egyetemen. Úgy véli, csupa lényegtelen dologgal gyöttrik, néhány igen szép könyv elolvasását máris tudományos munkának tartja, s végül annyira elferdíti kezdeti törekvését, hogy tudomány helyett inkább épületes okoskodásra vágyik, és a katedrát a szószékkel téveszti össze.

Személyes genius-a szerencsés esetekben a helyes útra tereli az egyént, vagyis arra az útra, amely fejlődéssel és célszerűséggel kecsegtet. Végsősoron itt is érvényes: A legtovább az jut, aki nem tudja, merre is tart valójában. Az Egész eszméjének alapján folytatott vizsgálódás ugyan senkinek sem mutathatja meg az egyetlen helyes utat, de rávilágíthat a lehetőségekre, és megakadályozhatja az utak fölcserélését. Aki tudományra törekszik, az itt is, szellemi munkája irányításának, rendjének és célkitűzésének kérdésében is végiggondol majd mindent. Hiszen a tudásvágy egyszerűen és céltűzésének kérdéseiben is végiggondol majd mindent. Nos, épp ez utóbbit, vagyis a szellemi egzisztenciát a világosság révén segítő törekvést szolgálják jelen fejtegetéseink.

Az egyetem négy főadatáról tárgyalunk: először a kutatásról, a tanításról és a szakmák oktatásáról, – másodsor a művelődésről-műveltségről és a nevelésről, – harmadszor a szellemileg kommunikáló életéről, – negyedszer pedig a tudományok kozmoszáról:

1. Amennyiben az egyetem tudományok által keresi az igazságot, annyiban a kutatás – alapfőadata. Mivel a főadat előfeltételezi a hagyományt, a kutatáshoz hozzákapcsolódik a tanítás – amely eszerint nem egyéb, mint a diákok bevonása a kutatás folyamatába.

A kutatás és tanítás egysége mint a tanulmányok alapja magából az eszméből fakad. Ha tehát szakiskolákra és kutatóintézetekre szakítjuk az eredeti egységet, magát az eszmét romboljuk le.

2. Mivel az igazság több, mint a tudomány, s az igazságot a tudomány által az ember átfogó létéből ragadjuk meg – nevezzük azt bár szellemnek, egzisztenciának, vagy észnek –, ezért az eszme is több: a tudományos kutatás és tanítás az életnek – mint az igazság minden értelemben vett nyilvánvalóvá válásának – az alakítását szolgálja.

Már az ismeretek és a képességek hagyományozásának helyes módja is befolyásolja a teljes ember szellemi formálódását. Ennélfogva értelmetlen egymástól elszakítani a szakirányú képzést és a műveltséget adó tanintézeteket. Utóbbiak alapítása – például olyan speciális fakultások formájában, melyek csak a műveltség gyarapítását szolgálnák, s az egyetemen, a szakstúdiumok előtt minden diák számára kötelezőek lennének – absztrakt gondolat, hiszen az elkülönült műveltség már nem műveltség, hanem a valóságtól elrugaskodott esztétizáló szellemiség ápolása a hagyomány magasroptú szólamainak ismételtetésével.

3. E főadatok nem teljesíthetők a gondolkodó ember kommunikációja nélkül, a kutatók, a tanárok és tanulók, illetve a diákok egymásközötti, valamint a maga helyzete szerint mindenkinek mindenkivel folytatott kommunikációja nélkül. E kommunikáció értelmét, formáit és szabadságát az egyetem életének eszméjeként kell elgondolni.

4. Értelme szerint a tudomány valami egész. Megelehet, hogy a tudományok nem egységesen fejlődtek ki, s az is, hogy sohasem egységescs, mindazonáltal újra és újra keresik egymást a tudományok kozmoszába. Az egyetem olyan módon tagolt, mely a tudományok összességét reprezentálja.

Eszméje szerint tehát ezeket a főadatokat teljesíti az egyetem, amely kutató- és tanintézet, a műveltség tűzhelye, kommunikatív élet s a tudományok kozmosza egyben. E főadatok mindegyike annál erőteljesebb, értelmesebb és tisztább, minél inkább része van a többi teljesítésében. Az eszmében egyik főadat sem választható el a többitől anélkül, hogy ne romolna meg az egyetem szubsztanciája s ugyanakkor ne szenvednének kárt maguk a főadatok is, vagy ne öltenének hibrid, vészterhes formákat. Ezek ugyanis az egyetlen élő egészt alkotó eszme mozzanatai.

Sokan persze ezt mondják: az egyetem mégsem teljesíthet mindent, hanem meg kell határozni valamely célt, s tudni kell, hogy ennek értelmében mi is tehát az egyetem... Ez az argumentum és minden következtetése az eszmével szembeni vakságból fakad, és gyakorlatilag az egyetem halálát jelenti: az élet specializációját abszolútummá nyilvánítja, s azt a barbarizmust élteti, amely reszortokra mint igazságokra szabdalja az életet.

1. Kutatás, tanítás és oktatás

a) A kutatói magatartás

A megismerés terén tett minden egyes előrehaladó lépés föltétele a konok és fáradhatatlan munka, mely három elemet tartalmaz.

a) Szorosabb értelemben a munka *tanulásból és gyakorlásból* áll, a tudás mennyiségének gyarapításából és a módszerek elsajátításából. Ez az alapja minden továbbinak; legfőképpen rendet és fegyelmet követel; a legtöbb időt veszi igénybe, és bármikor neki lehet látni. Átala alakítjuk ki munkaeszközeinket, és segítségével jutunk birtokába – ha megtalálunk valamit – a világos kifejezésnek. Munkán alapul a módszeres ellenőrzés, az alapos földolgozása annak, ami máskülönbben pusztá ötlet maradna. E szorgalmas iparkodást senki sem becsülheti le. A diáknak nyomban neki kell látnia, mielőtt ezt az iskolában elsajátította. „Minél korábban veszi észre az ember, hogy van olyan mesterség, s létezik olyan alkotó tevékenység, amely segíti őt természetes képességeinek szabályozott fokozásában, annál szerencsésebb” (Goethe). No persze, aki csupán a mesterségbeli ügyességet akarná fennen hangoztatni, s ezáltal egyedül a maga képességének szeretne értéket tulajdonítani, beleveszne a földolgozandó anyag végtelenségébe. A merő buzgalom nemtelen ellenérzéssel viseltetik a szellemiséggel szemben, amely további döntő és aktív mozzanatokat is tartalmaz.

b) Azért, hogy a munka ne váljék végtelen taposómalommá, s hogy értelem és *eszme* lakozzék benne, szükség van valamire, ami csupán jóakarattal nem kényszeríthető ki. Az eszmék, melyek helyessége nem racionálisan látható be, egyedül az eszmék teszik lényegessé a megismerést, s lobbantják lángra a kutató ember szenvedélyét. Az eszmék azonban csakis abban az emberben fejtenek ki hatást, aki szüntelenül dolgozik. Az „ötletek” kiszámíthatatlanul törnek elő. Ám ez, ami által a megismerés gyarapszik, ez a manipulálhatatlan és racionálisan nem áttekinthető – gondozást igényel. A szellemi kutató azokhoz tartozik, akik „folyvást arra gondolnak...”, és tanulmányaik mélyen áthatják egész valójukat.

c) A tudományt űző ember *intellektuális lelkiismerettel* rendelkezik a szorgalmi munkával és az eszmékkel szemben. Látván látja, hogy szüntelenül rá kell bíznia magát a jó szerencséjére, valami homályos ösztönre, ám arra is törekszik mindig, hogy, amennyire csak megbízható tudata terjed, ellenőrizze és kézben tartsa saját munkáját. A lelkiismerete ellen való stupid buzgalom céltalan, a pusztá érzelem pedig csupán lelkesültség és merő áhitat, melyek nem alakulnak át láthatóvá tevékenységgé. Igyekszik a véletlent valamely egészre vonatkoztatni, kontinuitásra törekszik és óvakodik az önkényes megszakítástól, mindazonáltal készségesen megszakítja addigi munkáját, ha lelkiismerete azt diktálja, hogy kövesse azt az ígéretes új „ötletet”, mely a maga részéről újfent csak intenzív kontinuitásban aknázható ki. A gyakori megszakítás és újratekzés azonban éppúgy bizalmatlanságot vált ki belőle, mint a hangyaszorgalom abszolút szabályos folyamatossága. Mivel az eszmék alapjaira tör, és munkájában az eszméket akarja érvényre juttatni, ezért a tudós-ember csak nehezen megközelíthető a divat és a pusztá aktualitás felől, miközben tökéletesen nyitott a jelen és a pillanat mint az örökkévaló testszerű létezése felé. Képes begubózni, s tudja, senki sem íté-

heti meg kívülről, hogy helyesen cselekszik-e. A döntés a saját lelkiismeretére tartozik, és semmiféle külső tanács nem teheti könnyebbé.

E három mozzanatból álló kutatói magatartásnak kell tehát az egyetemen érvényesülnie.

b) A kutatás anyaga

A megismerésnek szükség van *tartalmakra*. A mindenre kiterjedő megismerés kivétel nélkül mindent szemügyre akar venni. A világ minden jelenségét be kell vonni az egyetem terébe, hogy a kutatás tárgyává váljék. Az ismeret nem tisztán agyszülemény – legföljebb csak a matematika és a logika határesetekben, amelyekben mi magunk konstruáljuk meg azt, amit gondolunk, illetve a hétköznapi tapasztalás során minduntalan rájuk bukkanunk. Valójában azonban a megismerőnek mindig szüksége van az empirikus szemléletben megjelenő anyagra. A vizsgálati anyagot az egyetem teremti elő, és a kutatók valamint a diákok rendelkezésére bocsátja: intézetekről, gyűjteményekről, könyvtárakról, klinikákról, magukról a tárgyokról vagy másolataikról, műszerekről és preparátumokról, továbbá a kísérletekre szolgáló eszközökről van itt szó.

A szellemiség csak éltető elemként van jelen. A kor és kultúra öntudata fogalmakban mondja ki magát, ha a gondolkodó ember kölcsönhatásban áll a korrallal, érintkezik a szellemileg produktív emberekkel, és közvetlen tapasztalat formájában ismeri jelenét. Az egyetemen ezért, a gondolkodás háttereként, ott vibrál a szellemi élet különös fluidumja, az ember soha keretek közé nem kényszeríthető, sem akarattal, sem pedig intézményekkel elő nem idézhető mozgékonyasága, egyfajta személyes, csöndes sorsszerűség. Kiszámíthatatlan természetű körök és emberi kapcsolatok épülnek ki majd bomlanak föl, s az egyetem elszegényedik, ha ez az emberi-szellemi lélegzés lefullad, s nincs többé filozófia, hanem csak filológia, a teóriát elnyomja a technikai praxis, az eszmét megfojtják a végtelen tények, a szellemet pedig megbéklyózza a tudományos vasfegyelem.

Az egyetem mindig is behatárolt világát tágíthatják az utazások, vendégek fogadása, olyan praktikus föladatokban való részvétel, amelyekhez alkalmasint az egyetem egyéb tagjai is meghívottak; s melyeket folyamatosan mások (az orvosok) látnak el. Mindez segíthet az egyetem eszméjének, föltéve, hogy gondolatá alakul és visszhangra lel a kutató kollégák világában.

c) Kutatás és tanítás

A kutatás csak akadályok közepette s az egyéb föladatok megoldása által lehetséges az egyetemen – legalábbis így látszott egykor. Ebből arra következtettek, hogy megfelelőbb létrehozni olyan kutató intézeteket, melyeknek semmi más céljuk nincs, mint a kutatás. Ezek az intézetek valóban sikeres vállalkozásoknak bizonyultak, lényegében azonban megmaradtak az egyetem „leányvállalatának”. Nemcsak azért, mert a kutatói utánpótlás szükségszerűen az egyetemről kerül ki, hanem azért is, mert magának a kutatásnak összefüggésben kell állnia a tudás egészével. Egy darabig lehetnek csodálatra méltó eredményei a specializált kutatásnak, kivált a természettudományokban. Ám a kutatás értelme és teremtő folyamata csak úgy őrizhető meg, ha ápoljuk a megismerés egészével való élő kapcsolatait. Így bár előnyös lehet, ha bizonyos időre, vagy életük hátralévő részére kivonunk egyes kutatókat az egyetem egyéb föladataiból és tisztán kutatással foglalkozó intézetekbe helyezük őket, mindazonáltal a kutatók mégiscsak az intézet és az egyetem kapcsolatában válnak azzá, amik.

Mindenekelőtt azonban a tanítás lényege igényli a kutatást. Ezért a kutatás és tanítás összekapcsolása az egyetem fontos és nélkülözhetetlen elve – nem azért, mert gazdasági okok miatt, a munka koncentrációja révén takarékoskodni akarunk, s nem azért, mert csak így könnyíthetnénk meg a kutatók anyagi helyzetét, hanem azért, mert az egyetem eszméjének

értelmében a legjobb kutató egyszerűen az egyetlen igazi jó tanár. Hiszen egyedül ő hoz érintkezésbe a megismerés tulajdonképpeni folyamatával, s ezáltal a tudományok szellemével. Egyedül ő az élő tudomány maga, s a személyével való kapcsolatban ízelhető meg a tudomány a maga eredendő létében. Hasonló impulzusokat ébreszt a tanítványban. Csak az taníthat lényegre tapintóan, aki maga is kutató. Más legföljebb csak megszilárdult, didaktikailag elrendezett tudásanyagot hagyományoz tovább.

A kutatás és tanítás egységének eszméje ellen látszik szólni az a tapasztalat, hogy a kutató és a tanár kvalitásai nem szükségképpen egyesülnek egy és ugyanazon emberben. Max Weber emlékeztet Helmholtzra és Ranke-re, akik csapnivaló tanár hírében állottak. Joggal óv attól, hogy a hallgatók magas számát a tanári kiválóság bizonyítékának vegyék: „az, hogy egy tanárhoz csöstül áradnak a hallgatók, nagymértékben merő külsőségek – temperamentum, sőt hanglejtés – következménye, olyan fokig, hogy azt már-már lehetetlennek kellene tartanunk.” Másfelől viszont nagyon is igaz a következő: „A tudományos problémák olyan taglalása, hogy a tanulatlan, ám jó felfogóképességű diák megértse, és a róla való önálló gondolkodásig eljusson pedagógiaiilag felfog mind közül a legnehezebb föladat”. Ámde mégis: hogy a problémát csakugyan meg is hallják, az újfent csak nem a hallgatók számán dől el. Igaz, ez az adomány már nem esik egybe sem a kutató, sem a tudós kvalitásával.

Ranke a szemináriumán, Helmholtz a laboratóriumában nyújtotta a legjavát, az előadás egyiküknek sem volt erőssége. A tanítás hatásának, amely magának a kutatónak a jelenléte által sugároz, számtalan útja van. Csak egyvalami közös: az, ami Max Weberben a (saját előadásai esetében mindig) magas hallgatói létszám jelentőségét illető kétségt ébresztette, s amit a következőképpen fogalmazott meg: „A tudományos képzés, ahogyan azt a német egyetemek tradíciója nyomán itt folytatunk kell, a szellemi arisztokrácia ügye.” Ebben pedig hosszabb távon elszakíthatatlan egymástól a kutatás és a tanítás.

d) Tudományos oktatás és szakoktatás

Az egyetem szakképzést nyújt ama foglalkozások számára, melyek eszméjét azok az emberek valósítják meg, kiknek lételeme a tudományosság. Ezek olyan képzést igényelnek, mely mindenfajta speciális szakmai ismeret nélkül, a kutatás és a módszerek sajátos világába vezet be. Az egyes szakmák számára ezért a legjobb képzés nem valamely lezárt tudásanyag közvetlen és azonnali elsajátítása, hanem előbb a *tudományos gondolkodásra szolgáló érzékek kibontakoztatása* és képzése. Így ugyanis lehetővé válik a további, az egész életen át tartó szellemi-tudományos képzés. A szakmai képzés számára az egyetem mindenütt csak a bázist nyújthatja, maga a képzés a gyakorlatban folyik – amihez viszont az egyetemnek a legjobb előfeltételeket kell biztosítania. A kérdezés módszereit kell begyakorolni. Valamely terepen szakszerűen el kell jutni a legvégső alapig, arra azonban nincsen szükség, hogy a szaktárgyi eredmények összességét tartsa észben valaki, miként azt ostoba vizsgák megkívánják. A vizsga után amúgy is minden szép eszöndben... Végére is nem a megtanult anyag mennyisége a döntő, hanem az ítéleterő. Nem a tudás segít, hanem az a képesség, hogy saját iniciatívánk alapján bárhol szert tegyünk a szükséges tudásra, s hogy különböző nézőpontból elgondolva ragadjuk meg a dolgokat. Ezt a képességet azonban nem a tudásanyag megtanulásával szerzzük meg, hanem az élő kutatással való érintkezés révén – ami persze nem zárja ki, hogy az anyag technikai, didaktikailag elrendezendő elemét is megtanuljuk. Ez azonban már a szakirodalom önálló tanulmányozására tartozik. „A felsőbb iskola nem gimnázium” – mondták még félvévszázaddal ezelőtt. Föltétlenül értelmes dolog az is, hogy az elméleti stúdiumokba a lehető legtöbbet vonjanak be abból az anyagból, mely egyszerűen a későbbi praxis számára is fontos. A leglényegesebb azonban továbbra is a probléma megragadása és a kérdésföltevés, a módszerek fölényes birtoklása és a fürge szellem. Kutatói tevékenységre való képzés és szakmai képességre irányuló képzés – egy és ugyanaz. Hiszen e szakmákban a föladatok

végzése során a mó. zeres gondolkodásmód révén minden szakember kutató, föltéve, hogy jól végzi dolgát. A kut.ás, az új, általánosérvényű ismeret megtalálásának értelmében, rop-pant teljesítmény, ám alapállása és logikája nem határolódik el élesen a gyakorlatban folyó helyes tevékenység praktikus leleményességétől.

Az egyetem lényege, miként a neve mondja, *universitas*, azaz egyetemesség*: eszerint a megismerés és kutatás akkor valódi, ha szakterületenként gyarapszik, mégis egységes egészként lesz gazdagabb. Az egyetem elbukik, ha szakiskolák aggregátumává válik, melyek mellett üres ékítményként szabadon virágozhat a műkedvelés, az úgynevezett általános műveltség és az értelmetlen fecsegés. A tudományok mindegyike a voltaképpeni tudományos megismerés egészéhez való vonatkozásában létezik. Ezért az egyetem értelme az, hogy tanítványait a maguk választotta tudomány ezen egészének eszméjével, valamint a legáltalánosabb értelemben vett megismerés egészének ideájával töltse el. Haszontalanná válik az egész iskolaüzem, valamint a rutin és a tudásanyag megszerzése, ha kisodródik a tudomány eszméjének áramából.

E két momentum – a tudományos megértés és megismerés életünk végéig tartó kibontakoztatásának alapvetése, valamint a megismerhető valóság egészére való irányultság – az egyetem által biztosítandó előfeltétele minden szellemi hivatásnak. Azokról a hivatásokról van szó, amelyek nem kizárólag valamely technika, és végsősoron meghatározott, értelmes rutinná váló szakértelem gyakorlati alkalmazásán nyugszanak. Az orvos, a tanár, a hivatalnok, a bíró, a pap, az építész, a gazdasági vezető és szervező hivatásuk szerint mindannyian a teljes emberrel, az életviszonyok totalitásával foglalkoznak, noha mindcgyikük más és más, egészen eltérő megközelítésben. E hivatásokra fölkészítő képzés embertelenné teszi őket, ha nem az egészre irányítja figyelmüket, nem fölfogó képességüket fejleszti, és a tág horizontot mutatja föl, s ha nem formálja őket „filozófikussá”. A szakmai rutin hiányosságai, melyek az államvizsgák idején minden körülmények között jelentékeny mértékben tapasztalhatók, a gyakorlat során kiküszöbölhetők. Ha azonban a szellemi-tudományos képzésnek az a bizonyos talaja hiányzik – akkor reménytelen minden további próbálkozás.

Az egészre való irányulás – „filozófikus”, ezért minden tudomány filozófikus, amennyiben nem feledkezik meg az eszközökön túl a célról, nem merül el a lexikalitásban, a műszerek diktatúrájában, az anyaggyűjtésben, a technikában és az elszigetelt jelenségek vizsgálatában, s nem téveszti szem elől az eszmét. Kant mondja, hogy csak az a méltóság teszi értékesé az összes többi tudományt, ami a filozófia abszolút értéke. Ez nem azt jelenti, hogy mindenkinek filozófiát kellene tanulnia. Számos kutató van, aki újszerű kérdésföltevésén kívül, „a filozófia” szidalmazásával is megmutatta bölceleti impulzusát. A lényeg ugyanis a tudományban és az életben rejlő filozófia, nem pedig az iskolás filozófiai tudás, a bölceleti terminológia ismerete – többnyire ez az a bizonyos szidalmazott rossz filozófia. A lényeg az a filozófiai impulzus, amelyből a kutatás kiindul, az eszme, amely vezérli azt, s az értelem, ami a kutatás lelke. Így hát az a filozófia értékes, amely a tudományok kovászává válik, s amely a tudományt-kedvelő embert formálni képes; az a bölcelet, amely az eszme értelmében az egész egyetemet áthatja. Az önálló filozófiai tanszékek, és ama sajátos, ezoterikus filozófia megléte, mely az egészszel való érintkezés nélkül, látszólag önálló szaktudományként gyarapszik, pusztán a szervezés és az oktatás körébe tartozó részletkérdés.

e) A tanítás formái

A külső forma szerint beszélhetünk előadásról, gyakorlatról, szakmai gyakorlatról, szemináriumról, kisebb körökben, privatissime folytatott diszkusszióról, és kétszemélyes párbeszédéről.

* A szó eredeti jelentése: tanárok és tanulók „egyeteme”. Ez a jelentés azonban megváltozott, s azt az értelmet hordozza, amelyre fönt utalok.

A tanítás legrangosabb formája ősidőktől fogva az *előadás*. Ennek során az előadó úgy mutatja be a megtanulandó tudást, hogy megszerzésének módszerei és egészének megalapozása válik élővé a hallgató számára. A puszta eredmények megtalálhatók a könyvekben. A hallgató jegyzetel, s az a föladata, hogy az előadott anyagot átgondolja, a szakirodalom tanulmányozásával vagy egyéb tapasztalatok szerzésével fölkészüljön az előadásokra, és a megtanult anyagot gyarapítsa.

Az előadások számára aligha szabható konkrét helyességi kritérium. Ha jók, akkor sajátos, más által utánozhatatlan karakterük van. Alapértelmük, az oktató egyéniségéből fakadóan, a legkülönbözőbb, ám mégis minden esetben értékes lehet. Éppúgy lehetségesek olyan előadások, melyek didaktikusan a hallgatóhoz fordulnak és belülről nevelik őket, mint olyanok, melyek a folyamatban lévő kutatásokat taglalják monológyszerűen, miközben a tanár alig-alig gondol a hallgatókra, fejtegetései azonban a valódi kutatásban való részvétel élményével ajándékozzák meg őket. Különleges pozícióval rendelkeznek azok az előadások, melyek valamely tudomány összképét mutatják be. Ezek, arra készítvén a hallgatót, hogy tekintetét az egészre irányítsa, nélkülözhetetlenek, ha ugyanakkor a részletkérdésekben döntenek és azokat alaposan kidolgozzák. Az ilyen előadásokat a legértettebb oktatóknak kell tartaniuk, akik munkásságuk summáját vonják be gondolatmenetükbe. Ezért kell az egyetemen az alaptudományok mindegyikét a legkiemelkedőbb professzoroknak nagyelőadások formájában, egységes egészként bemutatni.

Az alaptudományok azok, melyek a megismerés valamely egészét az Egész különleges alakjaként jelenítik meg. A segéd tudományoktól és a specializált technikáktól eltérően bizonyos transzparenciát mutatnak a maguk területének sajátosságában, amely által magának a megismerésnek a példajaként szolgálnak. Ama tudományok, melyeknek sikerült specialitásukat az Egész képviselőivé alakítani, ily módon univerzális karakterre tettek szert. Olyan tudományos gondolkodásmódot valósítanak meg, amely az egészen credeti tankönyvekben is megnyilvánul. A tudományos tevékenység bizonyos hangoltságot eredményez, mely csak ezen tudományok sajátja.

Az utóbbi évtizedekben sokat korholták az előadásokat, mondván, hogy azok egyoldalú beszámolók, melyek passzívvá teszik a hallgatókat, továbbá hiányzik azok visszajelzése, hogy megértették és elsajátították-e a hallottakat, amelyek különben is jóval érthetőbben vannak leírva a könyvekben, s azokból gyorsabban megtanulhatók. Nos, ezek az ellenvetések csak azokra a silány előadásokra érvényesek, melyek például a professzor által csoportosított, megszilárdult tudást nyújtják át, azonosan ismételve azt minden egyes szemeszterben – vagy a gondtalan szófolyásból véletlenszerűen épülnek föl. Az előadások akkor értékesek, ha élte komoly föladatának tekinti és gondosan előkészíti azokat az oktató, s ugyanakkor mondanivalója a jelenlévő szellem megismételhetetlen spontaneitásából is fakad.

Az ilyen előadások a hagyomány pótolhatatlan valóságához tartoznak. Jelentős kutatók előadásainak emléke az egész életen végigkísér. A nyomtatásban megjelenő, alkalmasint szavanként lejegyzett előadás valamiféle maradék csupán. Jóllehet az előadás közlendője természetesen tartalomhoz kötött, mely kinyomtatható, csak hogy az a tartalom úgy fogalmazódik meg az előadás folyamán, hogy vele együtt, indirekt módon megszólal az az Átfogó is, melyből fakad s melyet szolgál. Az előadás – a hang, a taglejtés a gondolat valóságos jelenléte által – öntudatlanul is képes a dolog ama hangulatát közvetíteni, amely valójában csak a kimondott szóban és csak az előadás keretei között – nem pedig a puszta beszélgetésben vagy vitában – válhat megtapasztalhatóvá. Az előadás situációja azt is előcsalogathatja a tanárból, ami egyébként rejtve maradna. A tanár egyénisége itt spontán módon megmutatkozik gondolkodásában, komolyságában, vonzásai és vaiasztási tükrében. Valóban föltárul belső szellemi valója. Ez a magas érték azonban tüstént elvész, ha mutogatni akarják, s azonmód cifrázkodás, szócséplés, üres pátosz, a fogalmazás mesterkéltisége, demagógia és mesterkéltség borít el mindent. Így hát nem létezik semmiféle szabály arra, hogy miként kell jó előadást tartani. Nincs más szabály, mint ez: komolyan kell venni a dolgot; úgy kell tekinteni az előadást, mint

a hivatás gyakorlásának egyik csúcspontját és felelősséggel kell megtartani, amúgy pedig jobb lemondani minden rafinált művességről. Már számtalanszor megmutatkozott az elmúlt másfél évszázad jelentősebb előadóinak példáján – Kanttól Max Weberig –, hogy a botladozások és a nyelvi hibák, a grammatikailag hiányos vagy épp helytelen mondatok, az előnytelen hangszín sem képes lerombolni a mély benyomást, midőn szellemi nagyság szubsztanciája közli önmagát. A leírásokból és hallgatói jegyzetekből csak halovány visszfényt ismerhetjük meg azoknak a valódi előadásoknak, melyekről azonban – ha saját emlékeink már nincsenek – még így is megsejthetjük, hogy ösztönzést jelentenek számunkra.

A *gyakorlaton* a diák az anyaggal, a természeti képződményekkel és az emberi produktumokkal, a kísérletekkel és a szövegekkel, a műszerekkel és a fogalmakkal való praktikus érintkezés során és konkrét körülmények között sajátítja el a módszereket. Ezek, a résztvevők saját kezdeményezésére, bővíthetők. Itt a legnagyobb teret a szakszerűségnek szentelik, s az oktatás különbségeit, melyek az egyes szakok jellegzetességeiből és a szükséges technikai eszközök eltérő voltából adódnak, ezúttal nem tárgyalják közelebbről. Számos szak esetében rendelkezésre áll valamilyen szilárd didaktikai tradíció is, ez azonban csak az oktatás vázát képezheti.

A gyakorlatoknak közvetlenül magához a dologhoz és a megismerés alapjaihoz kell elvezetniük. Alapvető különbséget kell tenni a kurzusok – amelyek csupán iskolaszerűen áthagyományoznak valamit (s melyek amolyan alkalmazkodásnak tekintendők, amire akkor van szükség, ha a magasabb iskolát látogatott hallgatók szellemi iniciatívája nem elégséges ahhoz, hogy a tanulást maguktól is jól és gyorsan végezzék) –, valamint a tulajdonképpeni tanítás között: ez utóbbi a részleteket tárgyalva közvetlenül az egészt tartja szem előtt. Noha mellékesen hivatkoznak a tananyagra is – melyet olykor-olykor elő kell venni avégett, hogy a gyakorlat résztvevői számára tudatosodjék, mi az, amit még pótolniuk kell –, a lényeges azonban az, hogy a diákok az új kutatási lehetőségek határmezsgyéjén végzett önálló munkájuk révén gyakorolják a megértést. Az egyes tárgyakon és problémákon a dolog alapjáig leásó munka, melynél természetes követelmény az általános tankönyvi ismeret megléte, arra ösztönzi őket, hogy további tanulással gyarapítsák adatszerű ismereteiket. Ha valaki csak tankönyvet olvas, előbb vagy utóbb belefárad; ha pedig megragad valamely tárgynál, akkor beszűkül. Valójában az egyiket a másik élteti.

Végezetül a tanítás formája még a *diskusszió*. Kiscsoportokban, a résztvevők aktív közreműködésével elvi jelentőségű kérdéseket vitatnak meg, és megteremtik azt a platformot, amelyen két ember a vélemények ide-odahullámlásában kibontakozó és a végsőkig tartó négy szemközti vitára serkenthető. Itt a tanár és a diákok – miként az eszme szerint mindenütt – azonos szinten állnak egymással szemben, s közösen arra törekszenek, hogy világos, tudatos alakban tegyék jelenvalóvá a szellemet, valamint hogy olyan impulzusokat ébresszenek, melyek egyedül képesek objektív teljesítményre serkenteni az önállóan folytatott munkában.

Az egyetemen a tanítás nem merevedhet sémákká. Mindig van személyes, spontán alakja is, hiszen csak az eszme mozgatta tiszta tárgyilagosság esetén érvényesül igazán valamely személyes karakter. Ezek az egyéni eltérések és a különleges pillanatnyi célok azok, amelyek mindig más és más formát kölcsönöznek a tanításnak.

Az oktatás, melyet az átlagos tömegnek tartanak más, mint az, amely válogatott tehetségekhez fordul. Az egyetemet meg kell különböztetni az iskolától. Ez utóbbinak az a dolga, hogy tanítson és neveljen minden rábízott növendéket. Erre az egyetem semmiképpen sem kötelezett. Az egyetemi képzés értelme az, hogy csak az emberek ama válogatott csoportját illeti meg, amelyet nem mindennapos szellemi akarat lelkesít, és megfelelő képességekkel rendelkezik. A valóságban azonban jobbára azok az átlagos képességű emberek jönnek az egyetemre, akik a középiskolában megszerezték a szükséges ismereteket. Ennélfogva magára az egyetemre hárul a szellemi kiválogatás főladata. A legeslegfontosabbat, az objektivitás akarását és a szellem utáni megfélekezhetetlen, áldozatkész törekvést egyáltalán nem lehet

előre, direkt módon megállapítva, fölismeri. Ez a képesség, mely a társadalmi rétegek és osztályok közötti kiszámíthatatlan eloszlásban, az embereknek csak kisebb csoportjánál van jelen, indirekt módon részcsíthető előnyben és aktivizálható. A felsőfokú oktatásnak – az egyetem eszméje szerint – erre a kisebbségre kell irányulnia. Az igazi diák képes a nehézségek és tévedések közepette – amelyek a szellem fejlődése számára szükségessé és elkerülhetetlenné – az egyetem gazdag kínálatában megtalálni a maga útját, tanulmányai kiválasztásával és végzésének komolyságával. Bele kell törődni – sőt, talán kívánatos is –, hogy a többiek tanácstalanok abban, hogy miként is fogjanak hozzá, s mit sem tanulnak a vezetés és az előírások hiányából. A mesterséges pórázok, a tanulmányi tervek és az iskoláztatás egyéb rögzített útjai ellentmondanak az egyetem eszméjének, és csupán az alkalmazkodás igénye alapján jöttek létre. Az oktatók ugyanis ezt gondolták magukban: hozzánk jövő hallgatók tömegének mégiscsak meg kell tanulnia valamit, legalább annyit, amennyivel a vizsgákon megfelel... Ez az alapelv éppoly találó az iskolára nézve, mint amennyire káros a korukat illetően már felnőttkorban menő diákokat oktató egyetem számára.

A főiskolai oktatásban azonban mindenek ellenére mégsem csak a csekély számú legjobbakról van szó. Erwin Rohde úgy vélte, hogy 100 hallgató közül 99 nem érti az oktatót, annak a maradék egynek pedig nincs rá szüksége. Nos, ha a dolog így állna, akkor csakugyan vigasztalan lenne. A lényeg azonban nem az átlag, hanem az a kisebbség jelenti, amelynek szüksége van a tanulmányokra. A tanítás nem a legkiemelkedőbbekhez és nem a középszerűekhez fordul, hanem azokhoz, akik lendületbe hozhatók és kezdeményezőkésséggel rendelkeznek, mindazonáltal szükségük van a tanulásra is.

Az az oktatás, amely – a főiskolai tanítástól eltérően – bizonyos anyagot súlykol be, mindig is nélkülözhetetlen. A vezető egyetemi oktatás azonban más. Azok az előadások, amelyekkel ugyan a diák nem tart szoros lépést, de általuk ösztönzést nyer arra, hogy fokozott munkával a nyomukba szegődjék, jobbak a didaktikailag leegyszerűsített, minden mozzanatra kiterjedő érthetőségnél. A tanításban való részvétel mellett a diák számára kezdettől fogva fölöttébb üdvös, ha maga is elmélyed a könyvekben, s a laboratóriumi munka, gyűjtemények tanulmányozása valamint utazásai során önállóan formálja nézeteit. Ha a legjobbak szabják meg a tanítás színvonalát, akkor azt követi majd az átlag is, már amennyire erejéből futja. Mindannyian olyan követelmény szerint dolgoznak, amelynek egyikük sem képes teljes egészében eleget tenni.

Elkerülhetetlen, hogy az előadások tervszerűek legyenek és bizonyos rendet kövessenek. Nem mindegy, hogy a kezdő milyen sorrendben hallgatja őket. Ezért tanulmányi tervek készülnek. Ezek azonban csak amolyan javaslatok lehetnek, amelyek nem korlátozzák a diák szabad választását, hanem csupán magyarázatokkal és a lehetőségek főtartásával segítik.

Az egyetem bűnbeesésének első lépése bizonyos előadások és gyakorlatok látogatásának kötelezővé tétele. Így végül a tanulmányok megrendszabályozásánál kötünk ki. A tömegképzés célja: némi biztonsággal jó átlageredmény a tananyag birtoklásában. Ezen az egyetem számára veszedelmes úton a tanulás szabadságával egyszerre a szellem élete is el-sorvad. Ez utóbbi ugyanis sohasem más, mint a kudarcok özönéből elővillanó boldog és kiszámíthatatlan siker, nem pedig az átlaggal való gondos bíbelődés eredménye. A tantervek és tanrendek, ellenőrzések és tömegnormák béklyójába fogott tanárok és diákok boldogtalansága, valamint a racionális tárgyilagosság szárnyaszegettsége olyan atmoszféra kifejezője, melyben ugyan pompás eredmények érhetők el a technikai képesség és a kikérdezhető tudás terén, ám lehetetlenné válik a tulajdonképpeni megismerés, a kutatás és meglátás kockázatra kész bátorsága, s a szellemet kezdettől fogva kiszolgáltatják a későbbi praxisnak.

2. Műveltség és nevelés

A tudomány értelméről töprengve olyasvalamire bukkantunk, ami több, mint a tudomány: annak alapja és célja – melyek nem bizonyíthatóak magából a tudományból, hiszen éppen-séggel ezek irányítják annak menetét. Voltaképpen arról a szerves mozzanatról van szó, amely nélkül üressé és értelmetlenné válik a tudomány.

A tudomány értelme abból fakad, hogy egy átfogó szellem része, s az egyén önléte – azaz lehetséges egzisztenciája – hordozza, és hozzátartozik az értelem (Verstand) minden tevékenységét magába foglaló, ám azt egyszersmind meghaladó észhez (Verunft).

Ha a szellem, az egzisztencia és az ész működését együttesen szellemi életnek nevezzük, akkor igaz a következő: Az egyetem, melynek közvetlen dolga a tudomány művelése, ennek szellemi életéből nyeri igazi arculatát. Az egyetem csak egy a többi alakzat között, melyek e szellemi életet élik – esetében az igazság minden megjelenési formájára ráirányuló tudományok szegletében álló rendezett együttműködés által.

Olyan ez, mint valami titok a tudományok áttetsző világában: Ezek lényege ugyanis nem csupán az értelemben és a kézzelfogható teljesítményben rejlik, – nem, hanem a tudományos világban ott vibrál valami, ami valójában mindig több, mint a véges ismeret mindenkori meghatározott tartalma.

Mármost hogy az egyetem, a tudományokon túlmenően – azok eszközeivel – szellemi életet fakaszt, azt régtől fogva azáltal ismerik el, hogy a műveltség és a nevelés földadatát róják rá.

a) A műveltség

1. Történeti visszapillantás. Műveltség az az ember számít, aki megfelel valamely meghatározott történeti ideálnak, vagyis akinek második természetévé vált valamely gondolkodás- és beszédmód, mozzulatokból, értékelésekből és képességekből álló egész. Művelt az a görög, akit a kalokagathia jellemez; az a római, aki a decorumra és honestumra kényes dignitas-szal illelhető; vagy az az angol, aki gentleman. A műveltség-ideál mindig is különbözött társadalmi csoportonként (lovag, pap, szerzetes, polgár), domináns szellemi szféránként (világpolgár, művész és költő, valamint kutató), uralkodó szakterületenként (műértő-gimnáziumi műveltség, skolasztikus tudás és képesség, nyelvi-irodalmi képzettség, műszaki-természettudományi képesség), végül pedig az adott műveltséget biztosító intézményenként (gimnázium, az agóra nyitvános élete, fejedelmi udvar, szalon, egyetem). A különböző műveltségeszményekben közös a forma és az ön-uralom iránti érzék, valamint az, hogy gyakorlás révén a műveltségnek második természetté kell válnia úgy, mintha az az embernek nem megszerzett java, hanem veleszületett adottsága lenne.

Olykor megesik, hogy egy-egy társadalmi csoport műveltségeszményét az egész nép magáénak érzi és általánossá teszi. Így vált lehetségessé az angol gentleman vagy a francia jellegzetes és egységes habitusa, miközben Németországban nem létezett olyan réteg, amely szuggesztív erejű műveltségeszményt fejlesztett volna ki, miáltal a német ember mint német képzetlen és barbár, s ha van is műveltsége, azt személyesen és egyénileg alakította ki.

Nem maga a műveltség, hanem annak dokumentuma szolgál ama képesítés gyanánt, amely szociológiailag privilegizál. A hellenista Egyiptomban a gimnáziumban szerzett efébos-képzettség tett valakit göröggé, aki egyedül volt jogosult közhatalok viselésére (még listát is vezettek a gimnáziumot végzettekéről). A kínai fiatal vizsgák révén nyerte el azt az előjogot, hogy a hivatalnokok rétegéhez tartozzék s mandarin legyen. Mifelénk az számít műveltség, aki valamilyen középiskolai bizonyítvánnyal rendelkezik (korábban csak a humán gimnáziumban szerzett végzettség jöhetett szóba). Akinek nincsen érettségi bizonyítványa, nem vehet

részt az egyetemi képzésben, mely a maga részéről meghatározott foglalkozások végzésére jogosít.

2. A tudományosság mint műveltség. Amennyiben az egyetem valamiféle sajátos műveltséget nyújt, úgy az *tudományos műveltség*, melyet a legáltalánosabb értelemben vett *tudományosság alapállása* jellemez, vagyis az a képesség, hogy az objektív megismerés érdekében bármely pillanatban fölfüggeszti valaki a maga értékelését, s a tények elfogulatlan analízise végett képes eltekinteni saját pártállásától, önmaga pillanatnyi akaratától. A tudományosság: tárgyilagosság, a tárgyi szempontok érvényesítése, megfontolt mérlegelés, az ellentétes lehetőségek fölkuztatása, valamint önkritika. Nem engedi meg, hogy a pillanat kénye-kedve szerint hol ezt hol azt gondoljuk, miközben minden másról megfeledkezünk. Jellemzi továbbá a szkepszis és a kérdezés, az óvatosság a végérvényes állítások terén, a határok vizsgálata, s állításaink érvényességének bizonyos módja.

A kutatás és a szakképzés tehát kihát a műveltségre, mert nem csak ismereteket közvetít és képességeket bontakoztat ki, hanem a tudományosság alapállását is kifejleszti. Ezzel pedig valami többletet ér el az ember, amennyiben nemcsak tárgyilag szabad ismeretekre tesz szert, hanem saját beállítottságának megtapasztalásában is változás megy végbe: megszűnik a fanatizmus és az elvakultság. Az a tapasztalat, hogy magam mégsem vagyok minden, valódi föltétlenséget tesz lehetővé. A megoldhatatlanság, a világ lezáratlanságának megtapasztalása a transzcendálás ugródeszkáivá válik. A tudományos alapállás több, mint a véges megismerés tevékenységének előmozdítása – a tudományosság: „észre-térítés” (Bildung zur Vernunft).

A kutatás és a megvilágítás határtalan vágyának lendülete erősíti a humanitást, vagyis a másik ember érveire való odafigyelést, álláspontjának megértését és fontolóra vételét, a becsületességet, valamint az élet fegyelmezését és kontinuitását.

Ez a műveltség azonban természetes eredmény, nem pedig megtervezhető cél. Ha azt kívánjuk tőle, hogy valamely specifikus, a tudományoktól függetlenül elérhető célra törekedjék, akkor éppen ezt a műveltséget veszítjük el. Gondolhatunk itt például arra a „humanista” műveltségre, mely filológiai-metodikai képzés helyett láványosan szép dolgokat kínál az élvezet és a haszontalan fecsegés számára; vagy gondolhatunk azokra a vallási szükségletekre, amelyek az egyetemi oktatásban aligha találhatnak teljes kielégítésre. Mindez hiú ábránd. Az egyetem nem szószék, nem misztérium, s alkalmatlan terep a próféták számára. Alaptétele: gondolkodva fejleszteni minden munkaeszközt és lehetőséget, elvezetni a határokhöz, ám a cselekvés és a hit döntéseiben önmagára utalni a tanulót, a maga felelősségére, mely a megismerés által a dolgok jelentőségének legtisztább tudatára ébred. Az egyetem a sui generis megismerőakarat követelményét állítja föl. Mivel a megismerés csakis önálló kezdeményezés alapján lehetséges, ezért az egyetem célja az, hogy ezt az önállóságot fejlessze ki a diákokban. A maga körén belül nem ismer autoritást, csak az igazságot respektálja, annak végtelen alakzataiban, azt az igazságot, melyet ugyan mindenki keres, de senki sem birtokolhatja végérvényesen és teljes valójában.

Ez az egyetem eszméjének jegyében fogant műveltség, lényegét tekintve, az eredendő tudásvágyban alapozódik. Számára a megismerés – öncél. Az ilyen műveltségben kibontakozó emberlét megtéveszthetetlen s ugyanakkor végtelenül szerény. Hogy mire törekedjék az egzisztencia, mi legyen a végső cél, az aligha dönthető el pusztán ismeret alapján. Mindenestre végcél ez is: a világ azt akarja, hogy megismerjék. A kutatásnak nemcsak azért van helye az egyetemen, mert praktikus szakmákra fölkészítő tudományos képzés alapjait nyújtja, hanem azért is, mert az egyetem a kutatásban találja meg önmaga értelmét. A diák – pályája kezdetén álló tudós és kutató, aki egész élete folyamán filozófiailag tudományos ember marad, ha egyszer belépett az eszme folytonos növekedésének ama bizonyos áramába, s az marad akkor is, ha a valóság alakításának gyakorlati területén fejti ki tevékenységét, amely nem kevésbé produktív, mint a szorosabb értelemben vett, a publikációk formájában megjelenő tudományos teljesítmény.

3. A tudományok tartalma révén történő képzés. A természettudományok és a szellem-tudományok műveltségbeli értéke meglehetősen különböző karakterű. Más műveltségesszéménynek látszik a természettudományos realizmus, és másnak a humanizmus. Mindkettő tudományos kutatáson nyugszik: az egyik a természet realitásaival való érintkezéscen, megfigyelés és kísérletezés által; a másik a könyvekkel és az ember alkotásaival való érintkezéscen, a megértés által.

Szellemtudományokat művelve a valóság intellektuálisan megérthető tartományán belül maradunk, és csak mint határt, s mint idegenséget érintjük a szellem konkrét létezésének értelemmel nem megragadható föltételeit, mint például a geográfiai adottságokat, a fajokat vagy éppen a természeti katasztrófákat. Létünket azonban meghatározza a nem értelem-szerű mozzanat is, melyet a természettudomány igyekszik megismerni és megvilágítani.

Mind a szellem- mind a természettudományok hajlamosak arra, hogy önmagukat részesítsék előnyben s tekinték a voltaképpeni tudománynak. Olyan műveltségesszémény, melyben – hogy kölcsönösen megvilágítsák és áthassák egymást – összekapcsolódnék egymással humanizmus és realizmus, mindmáig nem létezik – eltekintve néhány személyes megtestesítőjétől, mint például Alexander von Humboldt, K.E. von Baer és mások.

A szellemtudomány műveltségbeli értéke az ember múltjából való részesedés, az emberi lehetőségek tágasságában mozgó tudás. Maga az eredmény ott is jelentőségteljes, ahol homályba vész az ismeretszerzés útja (melyen a filológia jár). A lélek töltetkezése a mítoszok tartalmával, képekkel, az emberi valóság alkotásaival, már magában roppant fontos a műveltség szempontjából.

Ezzel szemben a természettudományok értéke az egzakt-relista fölfogóképeség gyakorlásában rejlik. Maguk az ismerettartalmak jóval kevésbé formálják emberségünket, mint a szellemtudományok esetében. A fizikában és a kémiában viszonylag közömbösek az eredmények, miközben az ismeret megszerzésének útja (a módszer) már rendelkezik műveltségbeli értékkel. Aki csak eredményeket ismer ezen a téren, az alapjában holt tudást birtokol. Ennélfogva az eredmény pusztá elsajátítása itt a szellemi műveltség ellentétét teremti meg, s a tekintélyre emelt tudomány egyfajta babonás dogmatikáját hozza létre. A legcsekélyebb műveltségbeli értéke a világképpé dogmatizált ismerethalmaznak van, ámbár a tömegek, éppen ezt részesítik előnyben. Az a tudás, melynek megalapozását nem vagyok képes önállóan belátni, itt rombolóan hat. Az elvben mindig is hamis világképek ma hasonló funkciót töltenek be, mint korábban a mítoszok. A mítikus világ helyére a profanizált világkép lép, s valami végtelenül szegényes váltja föl a korábbi gazdag, tartalmakban bővelkedő egészt. Üres természettudományos nézetek lépnek a természettel való élő, szemlélődő kapcsolat helyébe. A világ modern időben végbement „varázstanítása” (Entzauberung der Welt) nem a természettudományok, hanem a róluk alkotott ama hamis fölfogás következménye, mely dogmatikussá és babonássá torzíja eredményeiket. E dogmatikával szemben – műveltséget nyújtó faktorként – inkább a csodával és varázslattal teli mítikus világ dogmatikáját kellene előnyben részesíteni.

A mondottak elsősorban az egzakt természettudományokra érvényesek. Ezek teljesítik a legtöbbet a tudományos precizitás és tisztaság ügyéért, s tesznek szert a legnagyobb világosságra saját ismeretszerző tevékenységük előföltételeiről. Alátámasztják Kant mondását, mely szerint csak annyiban létezik tudomány, amennyiben matematizálható. Ennek következtébc azonban itt is minden a megismerés lépéseinek megragadásán múlik, s csak alig valami az eredmények elfogadásán. Mindazonáltal tágasabb térséget fognak át a természettudományok – hiszen már az élettelen tartomány is az ásványok végtelen gazdagságában bővelkedik. Az élet pedig titokzatosabb s még áthatolhatatlanabb realitás számunkra, mint a pusztá matéria. Kant szavai ma is érvényesek: „Egészen bizonyos, hogy az organikus lényt és annak belső lehetőségeit a természet pusztá mechanikus principiumai alapján még elégségesen megismerni sem vagyunk képesek, még kevésbé megmagyarázni; mégpedig oly bizonyos, hogy bátran állíthatjuk, az ember képtelen akár ilyen becslést is végczeni, vagy azt remélni, hogy valaha

is támadhatna egy Newton, aki akár csak egy fűcsomó létrejöttét meg tudná magyarázni ama természettörvények szerint, amelyeket semmiféle szándék nem rendezett össze.” Az élettel foglalkozó tudományok ma rendkívüli módon föllendültek. Itt már inkább van műveltségbeli értéke a pusztán ismertetett tartalomnak. Az élet végtelen alakgazdagsága olyan világot tár föl, mely értelmesen kitágítja, elmélyíti és megvilágítja mindannyiunk természettel való jól ismert, mindennapos kapcsolatát. Az az érték azonban, melyet a műveltség számára jelent, attól függ, hogy milyen mértékben alakul át a természettudományos ismeret a körülöttünk lévő, a környezeti világ élő megfigyelésévé, szemlélésévé és elsajátításává.

b) A nevelés

A nevelés aszerint változik hogy milyen alakot ölt magára a népek történelemben kibontakozó élete. A nevelés egysége valamely társadalmi egység – például az egyház, a rend, a nemzet – által adott. A nevelés az a mód, ahogyan a különös társadalmi alakzatok generációkon keresztül fennmaradnak a hagyomány folyamatában. Ezért változik a társadalmi átalakulással egyetemben a nevelés is, és ezért fordulnak az újítási kísérletek legelőször is a pedagógiai kérdések felé; továbbá ez az oka annak, hogy a neveléssel kapcsolatos elgondolások elvezetnek egészen az államig és a társadalom egészéig, s az olyan tervek, mint Platón Államáé egyetlen nagy egységgé ötvözik az állami szervezeteket és nevelési intézményeket. A nevelés az egyént az egész tagjává formálja, miközben az egész az egyén nevelésének eszköze.

A történelmi változékonyság szembeötlő. Az oktatás tartalmát a mindenkori társadalmi igények alapján határozzák meg: teológiai tudás a papképzésnél, nyelvi ismeretek és készségek a humanista szükségletek terén. Manapság a szociológiai, közgazdasági, technikai, természettudományi és geográfiai ismereteket hangsúlyozzák s tekintik fontosnak. A nevelés a műveltségművelés változásait is követi. Egykor rendi iskolák, lovagakadémiák léteztek, az arisztokraták és patríciusok pedig magánoktatásban részesültek. A demokráciák viszont közös nevelést követelnek, mert semmi nem teremt egységes társadalmi talajt az ember számára oly hatáson, mint az azonos nevelés.

Tekintsünk el most a szociológiai és társadalmi meghatározottságtól, s kutassuk föl a nevelés tárgyi alapformáit. A következő három lehetőségre bukkanunk:

a) *Skolasztikus nevelés*: A nevelés pusztán átadásra – tradere – korlátozódik. A tanár csak reprodukál, maga nem tevékeny kutató. A tananyag rendszer. Tekintéllyel bíró szerzők és könyvek uralják a terepet. A tanár személytelenné válik, csupán a tan képviselőjének számít, akit bárki helyettesíthet. Az anyag szabályosan formulázott. A középkor diktál és kommentál. A diktálásnak mára vége, hiszen itt vannak a könyvek. Az értelem azonban még ma is elgondolható és valóságos. A középkori ember egy nagy egész alá rendeli magát, amely védettséget biztosít számára, anélkül, hogy valamely személyiségnek kötelcszé el magát. A tudás egyszersmindenkorra rögzített. Az érzület ez: azt kell megtanulni, ami szilárdan bizonyos, az eredményeket kell elsajátítani, fehéren-feketén. A skolasztika a racionális tradíció nélkülözhetetlen bázisa marad.

b) *Mester általi nevelés*: Nem valamely személytelen hagyomány a mérvadó, hanem az egyedülállónak érzett személyiség. A neki kijáró tisztelet és szeretet az alávetés bizonyos vonását viseli magán. Az alárendelődésben megnyilvánuló distancia nem csak fokozatbeli, s nem is csak generációs, hanem kvalitatív különbséget fejez ki. A személyiség tekintélye csodálatos erőt sugároz. Együtt találhatók itt az alárendelődés szükségletei, mely a felelősség terhétől kíván szabadulni; a valahová s valakihez tartozás megkönnyebbült érzése; az amúgy csekély öntudat megerősödése e szövetséghez való tartozás talaján; végül pedig a vágy a szigorú nevelés után, mely önerőből nem sikerül.

c) *Szókratészi nevelés*: A tanár és a diák az értelem dolgában azonos nívón állnak. Az eszme alapján mindketten szabadok. Nincs szilárd tan, döntő a határtalan kérdés és az ab-

szólóba kapaszkodó nemtudás. A személyes felelősség ezzel a legnagyobb próbának van alávetve, és soha, semmi sem könnyíti meg dolgát. A nevelés „maieutikus”, azaz a tanulóban rejlő erőket segíti a világra, a benne szunnyadó lehetőségeket serkenti föl, ám semmit sem kényszerít reá kívülről. Nem az esetleges, empirikus individuuum jut érvényre a maga egyedi rajzolatával, hanem az Én (Selbst), amely végtelen folyamat során tér magához, amennyiben megvalósítja önmagát. A szókratészi tanár a tanulók legnagyobb mértékű félrevezetésének tekinti, s ellenáll azok ama nyomásának, hogy felsőbb tekintélynek és mesternek kiáltásák ki őt: önmagukra utalja vissza őket, paradoxonokba rejtőzik s hozzáférhetetlenné teszi magát. A tanuló nem holmi engedelmes követője a tanárnak, hanem a küzdő szeretet folyamata fűzi össze őket egymással. A tanár embernek tudja magát, s megköveteli, hogy a tanuló különbséget tegyen ember és isten között.

A nevelés mindhárom típusában *tisztelet* uralkodik. Ennek csúcspontja a skolasztikus nevelésnél egy olyan tradícióban van, melyet egyszersmind egy hierarchikus rend jelenít meg kézzelfoghatóan; a mester irányította nevelésnél a mester személyiségében; a szókratészi nevelésnél annak a szellemnek a végtelen ideájában, amelyben a transzcendencia előtt érzett saját felelősség alapján kell létezni.

Amilyen mértékben kérdéssé válik a szubsztancia, olyan mértékben formalizálódik a nevelés. A tisztelet mesterségessé és előírásossá válik a felettesek kezében eszközként szolgáló tudatos titokzatossá, a személyes tekintély és a vak engedelmesség követelménye által. Az átfogó szubsztancia erejével végzett fegyelmezett munka helyett marad az üres „kötelességteljesítés”. A legjobb teljesítmény eléréseért folytatott agón helyett öntelt becsvágy pöffeszkedik, amely az elismerésben és cenzúrában látja mindenenk végső célját. A tanuló nem belenő valamely szubsztanciális egészebe, hanem pusztán megtanul olyan dolgokat, melyek hasznosak lehetnek. Valamely ideált követő műveltség helyett marad a gyorsan újra elfelejtendő ismeretek megszerzése arra a vizsgára, amely a műveltséget nyugtázni hivatott.

A tudatos nevelés szubsztanciát föltételez. Hit nélkül nem létezik nevelés, hanem csak pusztá oktatástechnika. A nevelési cél kutatása reménytelen, ha az valami más, mint a jelenlévő szubsztancia, a saját akarat öntudatosítása. Ezért oly semmitmondóak a nevelési célokkal kapcsolatban gyakran hallható jelszavak: a különleges képességek fejlesztése, a teljesítőképeség fokozása, tájékozódás a világban, jellemformálás, nemzettudat, erő és önállóság, kifejezőkészség, a személyiség formálása, egy mindenkit összekötő közös kultúra-tudat megteremtése, stb.

Az egyetemi nevelés, lényege szerint, a *szókratészi* mintát követi. A diákok nem gyerekek, hanem felnőttek, akik már éreitek az önmagukkal szembeni teljes felelősségre. A tanárok nem utasításokat osztogatnak és nem személyes irányítást nyújtanak. Az egyetlen üdvös jó, melyet önneveléssel az egyén az egyetem levegőjéből magába szívhat, a belső szabadság, nyomban elvész, ha az egyetem olyan nevelést valósít meg, amely leginkább a szerzetesrendeknél, a kadétintézetekben, vagy a janicsárnevelés során bontakozott ki. Az efféle általános szoktató-fegyelmező nevelésnek, vagy éppenséggel mesternek, nem vetheti alá magát az ember anélkül, hogy ne veszítene el ama belső szabadságát. Csak ha szabadok vagyunk, akkor tapasztalhatjuk meg az erendő tudásvágyat, s vele azt az emberi önállóságot, amely Isten ajándékának s egyszersmind kötelességének tudja magát.

Az ebben az eszmében kibontakozó élet szabadságának azonban vannak „veszélyes” következményei. Mivel ez az élet csakis a saját felelősség alapján gyarapodik, ezért már a diák is önmagára van utalva. A tanítás szabadságának a tanuló szabadsága felel meg. A diákon nem szabad uralkodnia semmilyen autoritásnak, semmiféle előírászerű életvezetésnek és iskolai tanulmányi irányításnak. Megvan a szabadsága arra, hogy elkallódjék. Igaz a mondás: szabadjára kell engedni a fiatalokat, ami nagyon kockázatos, de csak így érnek férfivá. Természetesen van szerepe a skolasztikus oktatásnak is, a szorosabb értelemben vett tanulásnak, a módszerek begyakorlásának – de a diák szabadon dönt arról, hogy milyen mértékig akar ebben részt venni. Az autoritás nélküli szókratészi viszony – azonos nívón – a professor és

diák közötti viszonyként is megfelel az eszmének. E viszonyhoz azonban hozzátartozik a szigorú kölcsönös igényesség. Csakis a szellemi, önmagát kiválasztó és igazoló arisztokrácia a lényeges mindenütt. Mi ama föltételezéssel közeledünk egymáshoz, hogy magunkban kölcsönösen a legmagasabb képességre és az eszmére apellálunk. Ellenségünknek a kedélyes kényelmességet tekintjük. A minket Meghaladó nyomába kapaszkodó eredendő vágy sarkall, s az egzisztenciájukkal velünk szemben igényt támasztó nagy emberek iránti szeretetünk lelkesít bennünket. Ám a viszony mégis mindenütt szókratészi marad. Senki sem válik tévedhetetlen tekintéllyé. A homokszemnek is megvan a maga önállósága és szabadsága a sziklával szemben. A homokszem is szubsztancia. A szellemi arisztokrácia az egyén számára döntően az önmagával szembeni igényességet jelenti, s nem a másokkal szembeni fölényt és elvárást. Az egyénnek mint az egyetem tagjának – professzornak és diáknak – az az alapvető tudat, hogy úgy kell dolgoznia és iparkodnia, mintha a legfennköltebb dologra hívták volna meg, mindazonáltal folytonosan éreznie kell annak súlyát is, hogy vajon megállja-e a helyét. A leghelyesebb ebből a szempontból az, ha nem engedünk tág teret az önreflexiónak, de semmilyen külső elismerést sem igénylünk.

Persze mondták már azt is, hogy a diákoknak kell a nép vezetőivé válniuk, mi több, némelyek már a vezérképző főiskola fura fogalmát is megalkották. Ennek azonban semmi köze az egyetem eszméjéhez. Vezetők kikerülhetnek bármely társadalmi csoportból és rétegből, szakismeretet pedig nem csak egyetemen lehet szerezni. A felsőfokú képzés e tekintetben semmiféle előjogot nem biztosít. Az emberek természetesen bizonyos „szellemiséget” szeretnének megkövetelni a vezetőktől – akiket azonban gyakran más fából faragtak... A világ nem azonos Platón filozófusállamával. A hatalomvágy, az elszántság, a körültekintés, a jelenbeni konkrét realitásokra kalibrált szemmérték, a praktikus gyakorlat és siker, s a különleges jellembeni tulajdonságok – ezek a döntőek. Persze jöhetnek vezetők magasabb képzettségű körökből is. Az e körökben általános típus azonban nem vezetésre teremt. A lelkipásztor, az orvos, a tanár természetesen „vezető” – bizonyos korlátozott értelemben: vagy formális tekintély által (melynek az egyetem eszméjéhez semmi köze), mindaddig, míg a társadalom elismeri őket; vagy emberségük és szellemiségük révén, mely érvényesül ugyan, de mindegyre meg is kérdőjeleződik; vagy pedig az adott területen belül hasznosnak bizonyuló szakismeretük alapján.

3. Kommunikáció

Az egyetem embereket hoz össze egymással, akik tudományos megismerő tevékenységet folytatnak és szellemi életet élnek. Az universitas-nak mint tanárok és tanulók közösségének az eredeti értelme épp oly fontos, mint a tudományok univerzális egységéé. Az egyetem eszméjében az a föladat rejlik, hogy az Egész Egy-éhez való közeledés végett közvetlen kapcsolatba lépjünk egymással, Az eszme nem csak a tudományok egyes szakterületein belül követel kommunikációt, hanem a tudományos-személyes életben is. Ennélfogva az egyetemnek kell ama keretnek lennie, amelyben vita és közlés alkotta kapcsolatba lépnek a kutatók egymással és a diákokkal. Az eszme értelmében a kommunikáció végsősoron csak szókratészi lehet, amely küzdve kérdésre kérdéssel felel, hogy az emberek föltáruuljanak önmaguk és egymás számára.

A szellemileg leggyümölcsözőbb kapcsolat két ember barátságában, a szerelemben és a házasságban válik valóságossá. A férfibarátság (Grimm-testvérek, Schiller és Goethe, Marx és Engels), a házasság (Schelling-Karolina, J. Stuart Mill és a Browning-lányok) szellemi jelentőségét itt nem szükséges fölídézni. Mi az egyetem föladatairól szólunk.

Az egyetem az a hely, ahol az igazságot kutatják – föltétlenül és minden értelemben. A kutatás minden lehetőségnek az igazságot kell szolgálnia. Mivel az igazság kutatása radikális,

az egyetemen a legmagasabb szellemi feszültségnek kell uralkodnia. Ez az előrelépés egyik feltétele. E feszültség azonban, amely szellemi harcot eredményez, csak a polarítások révén megjelenő közös átfogó által telített értelemmel. Az igazi kutatók a heves küzdelemben is szolidáris közösséget alkotnak.

Az igazság egyetemen folyó kutatása nem kötődik semmiféle közvetlen gyakorlati felelősséghez. Itt csak magáért az igazságért való felelősség létezik. A kutatók, midőn megküzdnek egymással az igazságért, nem harcolnak egymás személye ellen. A küzdelem a kísérletezés síkján folyik, s ezért a küzdő felek egzisztenciájára nézve veszélytelen, ha védelmezi azt az egyetemet akaró állam és társadalom.

Annál nagyobb a közvetett felelősség ama következmények iránt, amelyek a gondolatokból – legyenek azok igazak vagy hamisak, vagy éppen ez is az is egyszerre – a világban való megvalósításra nézve adódnak. Ezek a következmények valójában nem láthatóak előre. Ám a róluk való tudás elővigyázatossá teszi a felelősségtudattal bíró gondolkodót. Hegel mondta: „Az elméleti munka többet hoz létre, mint a gyakorlati; ha egyszer kitör a gondolatok birodalmában a forradalom, a valóság nem tart ki.” Nietzsche iszonyodva látta meg ezt a felelősséget, s ugyanakkor ő az a gondolkodó, aki megsemmisítő elbizakodottsággal, felelőtlenül a leghatásosabb formában megfogalmazva hajított bele a világba minden gondolatlehetőséget, megittasult s megborzadt az extremitás mágiájától, visszhangtalanul kiáltva korának ürességébe.

A kommunikációt a következő két dolog fokozza: a közvetlen anyagi érdek kikapcsolása és a pusztá kísérletezés ezzel adott látszólagos veszélytelensége, valamint a gondolkodás közvetett felelőssége. Ez inkább fölébred a megérett lehetőségek alkotta háttérből fakadó kommunikáció során, mint a magányos, ellenállás nélküli gondolkodásban.

Az igazsághoz tartozik, hogy az, amit szellemileg megragadunk, hatást gyakorol ránk. E hatás kipróbálás révén maga a kommunikáció az igazság megtalálásának egyik forrása. Egyedül a kommunikáció teszi az egyetemet az igazság életének egyik színterévé. Hiszen az egyetem nem holmi megregulázott, terv és cél szerint szabályszerűen működő iskola.

Ennélfogva az egyetemen folyó kommunikáció módja az egyetem minden tagjának közös ügye. Az óvatos elzárkózás, a kommunikáció átváltoztatása közvetlen társasági életté, a lényegi kapcsolat formáinak elkendőző konvenciókká torzulása egyben mindig a szellemi élet megfoghatóságát is jelenti. A kommunikáció módjaira való tudatos reflexió révén elevenítsük most föl a hozzá vezető utat.

a) Disputáció és diszkusszió

A tudomány szférájában a kommunikáció a diszkusszió formájában létezik. Amit megtalálunk, azt közöljük a többiekkel. Azt akarjuk, hogy megerősítsenek, vagy éppen kifaggassanak bennünket. A szaktudományos értekezések a határon olyan végső kérdézzé válnak, amely már filozófiai. Itt megkülönböztetjük egymástól a disputációt és a diszkussziót.

1. A logikai disputáció szilárd principiumokat előfeltételez. Formális módon vonunk le következtetéseket, s az ellenfelet az ellentmondás elvével győzzük le. Az efféle disputáció szabályait részletesen kidolgozta és tudományosan fegyelmezett közösségekben gyakorolta a középkor.

A disputációnak – a hallgatóság előtt zajló nyilvános párbeszédnek – egyik vonása az intellektuális összecsapás. A lényeg itt nem az, hogy mi igaz, hanem hogy kinek van igaza. Az ókortól kezdve a logikai erisztika által kidolgozott számtalan fogás alkalmazásával inkább győzelemről vagy vereségről van szó, semmint az igazságról. E szellemi bajvívás – ami egyébként hasznos lehet a formális világosság számára, ha kevéssé szolgálja is a szellemi teljessé válást – vége az, hogy a kommunikáció valahol megszakad a *contra principia negantem non est disputandum* létele értelmében.

2. A diskusszióban mint szellemi kommunikációban nincsenek végső princípiumok, és a győzelemig szilárdan megőrzött álláspontok. Hogy milyen princípiumokat előfeltételnek a felek, az majd csak a vita során derül ki. Azt akarjuk tisztán látni, hogy mit is gondolunk tulajdonképpen, és – ha csak nem valami végső kérdésbe torkollik a vita – a keresés újabb szakaszának kiindulópontjául szolgál minden egyes föltárt princípium. A vitázók kölcsönösen föltárlják egymás implicit előfeltételeit, s a vita során mindenki egy közös, világosabbá váló szemlélet kialakításán munkálkodik. Nincs végpont és nincsen győzelem. Bárkiben, aki abba a helyzetbe jut, hogy igaza van, éppen ezáltal támad bizalmatlanság önmagával szemben. Minden egyes eredmény lépcsőfok csupán.

Valódi vita, amely nem ismer semmiféle határt, csak kettesben, négy szemközt lehetséges. A harmadik már zavar, a diskussziót könnyen átváltoztatja disputációvá, és fölébreszti a hatalmi ösztönt. Mindazonáltal nagyobb körben is előnyünkre válik a vita. Itt körvonalazódik az, ami a négy szemközt beszélgetésben válik teljessé; itt fogalmazódnak meg a kiindulópontok. A résztvevők gondolatmenetei egymás utána hangzanak el. Nem éles vitát akarnak folytatni, amely csak pergő párbeszédben alakul ki, s nem törekszenek semmilyen eredményre. Így sajátos szabályai is vannak a diskusszióknak. Egyebek között: ne ismételjük meg azt, amit egyszer már elmondtunk; ne az efféle ismételtetéssel hangsúlyozzuk, hogy „igazunk van”; ne akarjuk, hogy a miénk legyen az utolsó szó, hanem elégedjünk meg azzal, hogy elmondtuk a magunkét s hallgassuk immár a többiekét.

b) Együttes munka: tudományos iskola

Minden tudományos eredmény döntően az egyes ember teljesítménye, személyes teljesítmény, ami azonban többek együttműködése által fokozható. Az együttes munka az ügyben folytatott olyan kommunikáció, melynek során az ösztönző erő, a világosság s a dolog vonzása a legmagasabb fokra hág; az egyik ötlete ötletet ébreszt a másokban – a labda ide-oda pattog.

Az ilyen kommunikatív kutatási folyamat különbözik a kollektív munkától. Ez utóbbi ugyanis nem más, mint afféle tudományos ipari üzem, amely azáltal hoz létre valamit, hogy a vezető koponya munkásokat bíz meg, akiket ugyan munkatársaknak nevez, ténylegesen azonban fogaskerékként működtet tervének gépezetében.

A kollektív munka továbbá olyan formát is ölthet, hogy például egy klinika közös szellemében egy sor munkatárs mindegyike valamely nagyobb munka tervéből egy-egy részt vállal. Ekkor mindegyikük teljesítménye egyéni, az egészet azonban a közös ügy háttére fogja össze, az, amely beszélgetésekben, egymás munkáinak elolvasásában és kritikájában kerül napvilágra.

A tudományos hagyomány folyamatosságát biztosítandó, iskolák keletkeznek. Ezek kétféle módon működnek: 1. Mint adott példakép követése, munkásságának azonos nyomvonalon való folytatása és kiszélesítése, rendszerének kiépítése, átvittele és reprodukciója. 2. Valamely tudományos tradíció összefüggésében való bevezetés, úgyhogy a diák olyan önálló lehet, mint a tanár. Ekkor többnyire nem egyetlen személyiség az irányzat alapítója, hanem egy csoport, s olyan szellemi iskoláról van szó, amely több generáción keresztül fennmarad. A közös talajon állók erejének legjavát mozgósítja a kölcsönös eszmecsere és a versengés, a visszhang pedig fokozza az érdekltséget, miközben a konkurencia s az irigység az ügyért való agón-ná és lelkesedéssé válik.

Ezek a tudományos iskolák maguktól teremnek, akarattal nem hozhatók létre. Ha valaki ilyesmivel próbálkoznék, csak terméketlen, mesterséges üzem kerülne ki a keze közül. A középszerű tömeg odaözlése a tudományos kutatáshoz minden esetben ott hívott létre levezetett tudományos iskolaszertű képzést, ahol egy megragadható, külsődleges „metodika” bárki számára a leggyorsabban eltanulható és a látszatra alkalmazható volt, úgyhogy a sémát követve akárki „bekapcsolódhatott” a munkába; vagy ott, ahol a formális gondolkodásmód

mellett bizonyos behatárolt számú, minden újonnan fölbukkanó tetszőleges jelenség összefoglalására alkalmas, könnyen megtanulható alapfogalom áll rendelkezésre.

A szellemi mozgás többnyire a legszűkebb körökből indul ki. Néhány ember, kettő, három, vagy négy, akik például valamilyen intézetben vagy klinikán dolgoznak, egy olyan közös ügyvel kapcsolatos eszmecsere lendületében élnek, amely új belátások kiindulópontját, a dolgban, az eszmével való közösséget jelenti. E szellem rejtve erősödik a barátok között, majd igazolódik s válik láthatóvá az objektív teljesítményekben, hogy azután szellemi mozgalmaként lépjen a tudományos nyilvánosság elé.

Ilyenféle közös szellem, amely az egész egyetemet összefűzné, nem lehetséges. Csupán kisebb csoportok sajátja. Az egyetem élete viszont akkor a legértékesebb, ha az ilyen csoportok száma nagy és kölcsönös kapcsolatban állnak egymással.

c) Tudományok és világnézetek találkozása

Az egyetemen találkoznak egymással a tudományok, képviselőik révén. Az összes tudomány egy helyen való jelenléte serkentően hat mindegyikre. A kölcsönös ösztönzés a tudományok egységéhez vezet. Az egymástól elszakadt tudományok aggregátummá való szétszóródása az újra fölfedezett kapcsolódás révén összetartozásuk tudatosítására kényszerít, és nem engedti szem elől téveszteni egységük célját.

A tudományok kommunikációjában mélyebb szellemi mozgalmak találhatnak egymásra, amelyek voltaképp csak a találkozás nyomán világosodnak meg önmaguk számára is.

A kommunikációra való törekvés az idegenre és távolira is irányul, azokra az emberekre is, akik a kommunikáció szálait elvágva, hitükbe szeretnék szellemileg betokozódni. Keresi annak veszélyét, hogy megkérdőjelezzék, mert csak a kérdések leghevesebb pergőtüzében válik nyilvánvalóvá, hogy a maga tulajdon útját járja-e az igazság. Ennek pedig alapvető következménye van az egyetemen kibontakozó szellemi mozgalmak engedélyezésére nézve.

Az egyetem eszméje a mindent átfogó ész eleme: az akaraté, mely korlátlan kutatásra és keresésre, a lehetőségek határtalan kibontakoztatására, a nyíltságra, a világban előfordulni képes bármely dolog megkérdőjelezésére, s a föltétlen igazságra törekszik, vállalva a sapere aude minden veszélyét. Ebből alkalmasint azt a következtetést vonhatnánk le, hogy tehát csak az ész eme világnézetének van helye az egyetemen. Mármost ennek következménye a másik ember világnézetének ellenőrzése lenne, ami viszont ellentmond az egyetem eszméjének. Az ugyanis a tudományos teljesítményt és a szellemi nívóját vizsgálja meg annak, akit tagjává kíván tenni. Különbözik tehát a szektás, egyházi és mindazon fanatikus erőttől, amely a maga világnézetét erőszakkal terjeszti és a maga körében akarja azt kibontakoztatni. A különbség abban áll, hogy az egyetem eszméje csak szabadon akar gyarapodni, és inkább elsorvad, semhogy idegen szellemiség, az észellenes hatalmak előtt óvataskodjék, s kivonja magát a gyökerekig hatoló szellemi küzdelemből. Csak egyvalamiről nem mondhat le tagjai esetében sohasem: a szakszerű tudományos teljesítményről, a szakmai jártasságról, valamint a „nívóról”. Amúgy pedig befogadja azokat is, akik sacrificio del intellectus-t követnek el, sőt még azokat is, akik – ha hatalmukban állna – intoleránsak lennének és megsemmisítenék az egyetem eszméjét. Bizik abban, hogy mindezt képes elhordozni. Őlbe tett kézzel élnie nem szabad. Kommunikációra való törekvése azokat is szeretné megnyitni, akik ódzkodnak a kommunikációtól. Elutasítani egy szellemi kvalitással rendelkező embert, aki ténylegesen tudományos teljesítményt produkál és folyamatosan tudományos tevékenységet végez, akkor is, ha ez a tudomány végsősoron valamely idegen hatalom szolgálatában áll – nem felelne meg az eszmének. Am ugyanígy nem felelne meg az az elvárás sem, hogy „minden egyes világnézet” képviseltesse magát az egyetemen például a filozófiai, történettudományi, szociológiai és államtudományi szakokon. Ha valamely világnézet talaján ténylegesen egyetlen tudományosan jelentős rangú személyiség sem született, akkor a szóban forgó világnézet nem is

képes érvényesülni a tudományok birodalmában. Az egyes ember persze hajlamos arra, hogy a legszívesebben olyanokkal éljen együtt, kiknek mentalitása hasonlít az övéhez. Ha azonban hittel vallja az egyetem eszméjét, és részt kell vennie az emberek kiválasztásában, akkor éppenséggel arra is hajlik majd, hogy a tőle legtávolabbra esőt is bevonja, lehetőséget teremtsen a küzdelemre, kiszélesítse a szellemi tér fesztávolságát, mindenekelőtt pedig hogy egyedül a tudományos teljesítményre és a szellemi rangra bízva a döntést. Az egyetem eszméje nemcsak megengedi, hanem egyenesen meg is követeli tőle, hogy olyan személyiségeket vegyen föl testületébe, akik neki ellentmondanak. Ha azonban e személyiségek a tudományon kívüli hit-tételeiket és tekintélyüket az egyetemen belül nemcsak a bemutatás és diszkusszió tárgyává akarják tenni, nem csupán saját kutatásukat ösztönző impulzusként engedik érvényesülni, hanem segítségükkel uralni próbálják az egyetemet, s a további személyiségek kiválasztásánál legelőszőrís elvtársaikra kacsingatnak, valamint propagandával helyettesítik a tudományos szabadságot, akkor az egyetem eszméje, az intézmény többi tagjában, a legélesebben ellenszegül ennek.

4. Egyetemesség: a tudományok kozmosza

1. A tudományok eredendően a gyakorlatból nőttek ki, és pedig a gyógyászatból, a földmérésből, az építészek és festők műhelyeiből, a hajózásból, a gazdaságból, a diplomáciából, az államigazgatásból, a szónoklásból és írásból, valamint sok más egyébből. Hogy mindebben van valami közös – maga a gondolkodás és a tudás –, az már filozófiai eszme, s csak ezen eszméből lép elő a feladat, hogy e közös mozzanatot tudatosítsuk, és a tudásmódok összességét – tárgyakkal egyetemben – a tudás egésként, avagy a tudományok egységeként formáljuk meg.

Noha az eredendő tudásvágy csak a különös megragadásában és annak vezérfonalát kötve valósulhat meg, mégis egy és oszthatatlan, s az egész felé halad. Látván látja a tudás és kutatás minden szórványos kezdeményezését, mégpedig azért, hogy összetalálkoztassa azokat abban az összjátékban, amely a tudományok egyfajta kozmoszává válik, s az egyetem alakjában ölt testet.

Ez azonban a legcsekélyebb mértékben sem történik egyértelműen. Jóllehet a középkorban úgy tűnt, hogy a summa-k és az enciklopédiák segítségével a tudás egészét egybegyűjtötték, ám egyúttal késznek is tekintették. E egyszerű és gazdag tartalmat magába foglaló zárt rendszer áttörésének folyamatában fejlődött ki azután az új tudás. A tudás egésze szétfőrdézett: immár különálló és egymástól eltérő alakzatokban tartotta magát abszolútnak – elvetvén a mindenkori másikat –, és elvesztette az egység eszméjét; vagy ez az egység már csak úgy létezhetett közösségként, hogy egyáltalán elgondolták, valamint érvényesültek a logika szabályai. A tudományok egysége csak akkor vált ismét erőteljesen lehetővé, amikor közös alapállásként ismertek el egyfajta tudományosságot, amely a tárgyak, módszerek és problémák végtelen különbözősége ellenére is minden gondolkodó tudat számára objektív érvényességgel akart kutatni. Ez azonban mindig is kérdéses maradt. Valójában még nem jött létre a tudományok egysége; ez még csak eszme. Ám épp ezen eszme révén áll fönn az egyetem. S amilyen mértékben eleven, olyan mértékben fognak a diákok körültekinteni: a medikus hallgathat majd teológiai, a teológus pedig természettudományi előadást.

2. Az eszme egységében megvalósuló tudomány az összes diszciplínát átfogja, a modern tudomány meghatározott szűkebb értelmében csakúgy, mint a filozófiai és a teológia értelmében. Hogy a modern, specifikus tudomány abszolutizálásával ne vessük el a gondolkodást – amely az előbbi értelmében nem tudomány többé –, az életbevágó az igazság valósága számára. Amióta azonban a modern tudományok öntudatra jutottak, hatalmas szellemi struktúraváltozás ment végbe az egyetemen.

Többé nem érvényes a tudomány nagy középkori rendszere, sem a német idealizmus filozófiájából kibontott főszege és csábító terv (melynek legszebb és legmegnyugtatóbb példáját Schelling nyújtja az akadémiai stúdium módszeréről szóló előadásában). Manapság pillanatokra megmutatkozni látszik számunkra a tudományok rejtett kozmoszának arculata, ám nyomban ismét el is tűnik az itt és most folyó megismerés fakticitásában.

3. A korlátozott tudományfogalom „tűrannizmusa” alól fölszabadultunk – így a teológia, a természettudományok, vagy a humanista tudományok tűrannizmusa alól. Nem veszélytelen, persze, az olyan egyetemes tudományok, mint a szociológia és a pszichológia egyeduralma sem. Ám a tűrannizmus elhárítása azt jelenti, hogy igazoljuk mindezek megismerő tevékenységének értelmét a maguk határain belül. Amit elhárítunk, az az abszolutizálás, a másik megvetése és ignorálása; amit megóvunk, az pedig minden egyes megismerés értékes mivolta.

A világnézetévé vált, meghatározott tudományosmennyiség uralmát nehezen tűri az, akít az egyetem eszméje vezérel. A ténynek, hogy majd' minden tudomány ideig-óráig a tulajdonképeni, mindent átfogó tudománnyá abszolutizálta önmagát, megvan a maga értelmes alapja, mégpedig abban, hogy minden valódi tudás: egész. A tévedés viszont abból fakad, hogy eközben a megismerés többi, saját eredettel bíró, konkrét egészéről tovasiklik a tekintet, úgy-hogy a piedesztálra emelt egyes tudományra korlátozódván, elszegényedik a tudástudat.

4. A tudományos módszerek és tárgyak egymástól való megkülönböztetése és tagolása, avégett, hogy az elérhetetlen egységre tekintvén megbizonyosodjunk összetartozásukról, az a tudományok kozmoszához vezető út, amely megismerésünk számára az eddig egyetlen érvényes világképként fungált, immár letűnt kozmosz helyére lépett. A kapcsolódás nélküli aggregátumra való szétesettség tartós állapotából csakis ezen az úton lehetséges valamilyen, persze, soha véget nem érő visszatérés.

Ez döntően magukban a tudományokban történik, mindenütt, ahol a kutatók, azokból a motívumokból, melyek a dolog természetéből mutatkoznak meg számukra, a maguk területén megtalálják az egészre irányuló vonatkozásokat. Az, amit az egészről való vélt éttétekintésben a tudományok rendszerékként vázolunk föl, nem egyéb, mint az eszme pusztá sémája.

Így hát a tudományok amaz érvényes kozmosza, amely mint tartósan főnálló, mindent elrendező és magábarejtő egész, minden gondolkodó cselekvésnek megadja a maga helyét és jogát, még nem született meg, hanem föladat. A tudományok fölosztása és elrendezése sohasem lehet egyéb, mint előzetes séma, amelynek manapság számos változata lehetséges.

5. Van olyan kísérlet, amely a polárisan ellentétes, de a konkrét kutatásban egymással találkozó módszerek alapján rendezzi el a tudományokat, például így:

Teoretikus és praktikus tudományok. Az előbbieket magát a dolgot vizsgálják mindenféle gyakorlati cél nélkül; az utóbbiak az alkalmazhatóságot valamely a világban megvalósítandó cél szempontjából.

Tapasztalati tudományok és tiszta észtudományok. A tapasztalati tudományok térben és időben elhelyezkedő, a tiszta észtudományok pedig ideális tárgyakra vonatkoznak, melyeket a megismerő úgy ragad meg, hogy megkonstruálja azokat. Mint ideális tárgyak tudománya, egyedülálló pozícióval rendelkezik a matematika.

Törvénytudományok és történettudományok. A törvénytudományok az általános, a történettudományok viszont a mindenkor egyszeri individuomot igyekeznek megismerni.

6. A konkrét tudományokat meghatározóan jellemzi vizsgált tárgyak, amelynek fundamentumához próbálnak közelférközni minden, csak bizonyos módon alkalmazható módszerrel. Ezért nem sikerül e módszerek szerint fölosztani a tudományokat – éppoly kevésbé, mint ahogyan a vízfelszín hullámköréi, amelyek számtalan középpontból kiindulva egymásba hatolnak, sem rendezhetők el valamely egészként.

Akárhogyis, de mégiscsak alapvető, vélhetnék, a tárgyak – a hullámkörök kiindulópontja – szerinti elrendezés.

Így például Comte pozitívista tanítása szerint a mindenkori előzőtől való függés fölfelé haladó sorrendjében: matematika, fizika és kémia, biológia, pszichológia, szociológia. Ez az általánost kereső tudományok sorozatát alkotná abban a sorrendben, ahogyan a lét a világban egymásra rétegződik.

Vagy mondjuk lefelé haladó sorrendben: a kozmosz története, a Föld története, az élet története, az emberiség története, Európa története. Ez pedig az egyszerűt s ennél fogva az individuálist vizsgáló tudományok sora lenne.

Mármost közelebbről szemügyre véve e megoldásokat, azt látjuk, hogy mindegyik egyetlen szempontot ragad ki, mely azután a szóbanforgó tudományokat azok egyik aspektusa szerint jellemzi. Az összes tudományra kiterjedő fölosztást és áttekintést azonban semmi esetre sem nyújt egyik sem. E csoportosítások mindegyike máris kérdéses. Olyan külső álláspont, amelyből a tudomány kozmoszát mint valami zárt egészt tekinthetnénk át, nem adatik számunkra.

7. Az egyetlen, már létező tudományfölosztás hamis előfeltevése nyomán az ember úgy jár el egy-egy tudomány pozíciójának megvitatásakor, mintha különféle vonatkozások által azokat efféle szilárd pontokra határolhatná és ott lokalizálhatná. Ám ha ezzel szemben egy diszciplína tartalmából kiindulva akarja érzékeltetni annak az egészben elfoglalt helyét, akkor az út az ellenkező irányba, abba a mélységbe vezet, amelyből az adott tudomány mint mikrokozmosz, mint a tudás reprezentánsa egyáltalán megjelenhet. Hiszen úgyszólván egyetlen olyan, tartalomban gazdag tárgy sem létezik, amely végül ne oldódnék föl a tudás összességében azáltal, hogy mindenünnen fény zuhog rá, vagy éppenséggel megfordítva, hogy felőle az összes többi tudás is fölcillan.

A tudás végső egysége – eszme. A tudomány bármely fölosztása az eszme bizonyos szellemtörténeti szituációban adott szempontból fölvázolt előzetes sémája, mincképpen következtében mindig is hamis – hiszen a végső egység így a mindenkori séma által előnyben részesített tudományban rejlik.

8. A tapasztalati tudományok különböző tartalmi fölosztása közül az újabb időkben uralkodóvá vált a *természettudományok és a szellemtudományok* megkülönböztetése. A tapasztalati tudományok által vizsgált realitást vagy kívülről ragadjuk meg, mint az anyag esetében, vagy belülről értjük meg mint a szellemet. A természettudományok kívülről vizsgálják meg valamit az oksági törvény vagy matematikai konstrukciók segítségével; a szellemtudományok belülről értenek meg valamit az értelmi törvények alapján.

Az ilyen fölosztás azonban a konkrét kutatások folyamán mindegyre összekúszalódik. Ennél fogva az a csoportosítás, mely nélkülözi az efféle látszólag egyértelmű logikát, és a létező tudományokat lezárás és valamely princípiumból eredő dedukció nélkül rendezzi össze, közelebb áll a tényleges kutatáshoz és tudományosságához.

Ezt teszi például az „American Academy of Arts and Sciences” is, amikor három csoportot különböztet meg:

1. A „*humanities*”: filozófia, teológia, történelem, archeológia, filológia, lingvisztika, tudományosság (scholarship) és kritika, valamint irodalom és művészetek (építészet, festészet, zene).

2. A „*social sciences*”: szociológia, kultúranropológia, antropogeográfia, szociálpszichológia, közgazdaságtan, politológia, közigazgatás és diplomácia.

3. A „*physical and biological sciences*”: matematika, fizika, kémia, csillagászat, földtan, technika, biofizika és biokémia, botanika, bakteriológia, állattan, fiziológia, fizika antropológia, kísérleti pszichológia, orvostudomány.

E fölosztást az Akadémia a pályamunkák besorolásához adta meg, mindazonáltal nyomban hozzáfűzte, hogy nem törekedett teljességre, s kéri a szerzőktől annak megjelölését, hogy véleményük szerint a három terület melyikébe tartozik munkájuk, ámbár a végső ítélet az Akadémiát illeti. Ilyen óvatosan és minden abszolutizálás nélkül szemléli tehát a maga fölosztását, mivel bizonyos játékeret kíván nyújtani a tudósoknak és kutatóknak arra az esetre, ha például valamely új témának nem lenne vitágos helye a sémában.

Egy másik, a tanítás és kutatás gyakorlatához anyagi eszközeit tekintve még közelebb álló fölosztást mutat néhány egyetem előadáskatalógusa, példának okáért a Heidelbergi Jegyzék:

Teológiai fakultás: Ószövetség, Újszövetség, egyháztörténelem, rendszeres teológia, gyakorlati teológia, vallástudomány és missziológia.

Jogi fakultás: jogtörténet, magánjog és polgári eljárásjog, kereskedelmi és gazdasági jog, munkajog, büntetőjog, büntetőeljárásjog és kriminológia, közjog, népjog, nemzetközi jog.

Orvosi fakultás: anatómia, fiziológia, fiziológiai kémia és biokémia, patológia és patológiai anatómia, higiénia, mikrobiológia, szériológia, farmakológia, belgyógyászat, gyermekgyógyászat, pszichiátria, sebészet és ortopédia, szülészet és nőgyógyászat, szemészet, bőr- és nemibetegségek, fül-orr-gégészet, igazságügyi orvostan, fogászat.

Filozófiai fakultás: filozófia, pedagógia, pszichológia, nyelvtudomány, klasszika filológia, középkori filológia, germanisztika, angilisztika, romanisztika, szláv nyelvészet, keleti nyelvészet, történelem, archeológia és művészettörténet, zenetudomány, földrajz, társadalomtudomány és közgazdaságtan.

Természettudományi- és Matematikai fakultás: matematika, csillagászat, fizika, kémia, fizikai kémia, ásványtan és petrokémia, geológia, növény- és állattan.

9. A tudományok mindegyik fölosztásának megvan a maga nézőpontjára vonatkoztatott *relatív értelme*. Azáltal, hogy megismerésünk megszabadult bármiféle egyetlennek és szilárdnak hitt világréptől, mi több, egyáltalán egy bizonyos léttantól (ontológiától), immár nyitottak vagyunk arra, hogy tudásunk minden irányban gyarapodhassék, s ezentúl nem szabad engednünk, hogy újra bezáródjunk a tudományok olyan kozmoszába, mely bármiféle végérvényes fölosztással dicsekednék.

A konkrét tudományok nem egymás mellett sorakoznak, mint valami iratszekerény jól elkülönített fiókjai, hanem átszelik egymást. Kapcsolatba lépnek egymással, anélkül azonban, hogy ezáltal szükségszerűen összekeverednének. Végtelen, beteljesedett Egység-be tagolódnak, anélkül, hogy egymásba folynának. Az Egész-ből forrászó, ám mindegyre más és más alakban megjelenő élet: ez az egyetem lényege.

III. Az egyetem berendezkedése

Az egyetem egy intézmény keretei között teljesíti feladatait. Ez az intézmény éppoly nélkülözhetetlen, mint amennyire állandó veszély forrása.

Az ősi gyakorlati oktatás (a kézművesek, építészek és festők műhelyeiben, az életvezetésben, a fegyverforgatásban és a politika művészetében, s minden olyan foglalkozási ágban, melyekre olykor speciális iskolákban készítettek föl) nem a tudományok egészére, a tudás tisztaságára gondolt, hanem pusztán az egyes foglalkozás gyakorlásához szükséges képességek konkrét követelményeire. Ezzel szemben az egyetem értelmében vett tudományos oktatás a tudás alapjához akar elvezetni az egy és oszthatatlan tudás eszméje által. Arra ösztökéli a konkrét praxist, hogy a tudományosság egészében találjon rá a maga gyökereire. Az egyetemnek minden időben feladata, hogy eleget tegyen a szakmák követelményeinek, s ennyiben hasonlít a régi, gyakorlati képzést nyújtó iskolákhoz. Ezen kívül azonban azzal az alapvető újdonsággal lép föl, hogy a szóban forgó követelményeket azáltal teljesíti, hogy a voltaképpeni tudás Átfogójába emeli be azokat.

Így hát egyfelől úgy fest az egyetem, mintha olyan iskolák halmaza lenne, amelyeknek kölcsönösen semmi közük egymáshoz, vagy mintha amolyan szellemi áruháza lenne, melynek bő választékából bárki hozzájuthat a kedvére valóhoz. Másfelől viszont pusztán fölszínnek bizonyul ez az aspektus, és végzetes lenne, ha ez válna az egyetemről való teljes ismeret valódi struktúrájává. Valójában az egyetem a tudásra való képesség beteljesítése, e képesség legtágabb értelmében, mégpedig a tudományok egységéből mint egyetlen Egész cisméjéből kiindulva.

Ezt az Egészt, a tudományok fölosztásaként, a fakultásokra való tagolódás által reprezentálja az egyetem. A tudományok fölosztásának és a fakultások feladatainak meg kell felelniük egymásnak. Tagolódásuk azonban semmiképpen sem esik egybe.

1. A fakultások fölépítése

a) A fakultásokra való fölosztás elve

A tudományoknak az az eleven kozmosza, amely az egyetemen megjelenik, nem vázolható föl egyetlen princípiumból kiindulva. A tudományokat nem egyetlen koponya osztotta föl a tudás teljes terjedelméből kiindulva, s tervezte meg az Egészt mint valami ipari vállalkozást, melyet munkamegosztás jellemez. A tudományok sokkal inkább valamiféle sokaságként fejlődtek ki a gyakorlati szakmai képzés céljaihoz kapcsolódva, valamint önmaguk immanens fejlődésével végbemenő belső tagolódásuk által.

A ma is főnnálló fakultások a középkorból származnak. A felsőbb fakultások voltak a teológiai, a jogi és az orvosi, s negyedik, alsóbb fakultásként ezekhez jöttek a szabad művészetek (artes liberalis, a mai filozófiai fakultás diszciplinái), melyeket azelőtt kellett tanulmányozni, mielőtt a felsőbb karok egyikére ment volna a diák.

A három felső fakultás megfelel az emberi lét három tartományának, melyek szellemileg meghatározottak és tudáshoz kapcsolódnak. A gyakorlati cselekvés e három terepe a

következő: az Istenre irányuló élet a kinyilatkoztatás alapján; a közösségi élet az állam és a jog keretében; valamint az ember testi természetéről való gondoskodás. E három főladathoz szükséges tudást a teológia, a jog- illetve az orvostudomány szerzi meg és közvetíti. Ezek készítik föl a papi, a bírói és közhivatalnokai, valamint az orvosi pályára. Mindegyikük igényel egy bizonyos közös alaptudást, az artes liberales-ét, vagyis az alsóbb, a mai filozófiai fakultását.

A teológia, a jog- s az orvostudomány egyik célja a tudományon kívül helyezkedik el: a lélek örök üdvössége, a társadalom polgáraként megélt jólét, illetve a testi egészség (Kant). Ennek megfelelően eredetük egyik szála is tudományon kívüli. Olyan előfeltételek lépnek föl bennük, melyek lényege nem a tudományos önállóság, hanem az, hogy az illető diszciplinának tartalmat adnak, föladatot és célt szabnak. A *teológiában* ez a kinyilatkoztatás, amelyet a szent iratok, az egyház s a dogmák történetében értelmezünk és aktuális hittartalomként tudatosítunk. A *jogtudományban* az állam pozitív joga, amelyet az állam hív létre, valósít meg, értelmez logikusan s tesz az alkalmazás során racionálisan kiszámíthatóvá. A *medicina* pedig az ember egészségével foglalkozik, épségének megőrzésével, előmozdításával vagy visszaállításával, az ember természeti mivoltát megragadó tudás alapján.

E fakultások cselekvésének egésze számára minden esetben adott egy nem tudományos talapzat, amit a tudomány derít föl – vagy a fakultások cselekvése a szilárd talapzat nélküli tartományba kerül. Példásképpen figyelhetők meg azokon a jelenségeken, melyek ekkor fölépíthetnek:

A *teológia* az ész fölötti valóság határát érinti – az ész eszközeivel.

A kinyilatkoztatás talapzata észfölötti. Ha ez a talapzat elvész, akkor egy olyan egzisztenciális állapot marad, amely a kinyilatkoztatásra épülő hittel mérve hitetlenség. Ha viszont a hitet mint ésszerű tartalmat magából az észből kell kifejtetni, akkor pedig megszűnik a teológia, s csak filozófia marad. Egyedülálló történeti alapjával egyetemben a kinyilatkoztatásra épülő hit is tönkremegy, s megszűnik az igény egy olyan teológiára, amely az észfölöttit az ész által a végtelenbe iramodva igyekszik megérteni.

Ahol azonban megfogyatkozik a kinyilatkoztatás talapzatának ésszerű megjelenítésére törekvő akarat – miközben továbbra is szilárdan ragaszkodnak magához a talapzathoz –, ott az abszurd iránti szenvedélyből fejlődik ki teológia, olyan, mely igaznak tartja azt, ami önmagának ellentmond, arra kényszeríti az észet, hogy szolgálai módon igazolja a hittartalmat, s igaz életnek azt az engedelmességet tekinti, mely meghajol valami előtt, ami a maga abszurditásában, mindazonáltal kijelentések és ítéletek formájában van jelen a világban.

A *jogtudományban* a pozitív jogrend valósága a talapzat. Ezt kell értelmesen megérteni és ellentmondásmentesen összefüggésbe rendezni. Ha nem is szilárd mértéknek, de eszmének számít egyfajta természetes jog, melynek elvesztése esetén e talapzathoz a jogi önkény talajtárlanságába zuhanunk, mikor is egyszerűen csak azért érvényes a pozitív törvény, mert államhatalom hozta és az embernek mindenkor alá kell vetnie magát; már nem kifogásolható az, ami ellentmondással telített és jogtalan, s jogi megalapozást nyer az, ami jogellenes. Ekkor ebben a gondolkodási szférában is az erőszak uralkodik el az ész helyett.

Megfordítva viszont valamely történetileg létező állam pozitív jogrendszere által alkotott talapzat nélkül az ideális érvényesség légüres terébe merül a jogtudomány.

Az *orvostudományban* az élet valamint az ember mint ember egészségének – kinckinek a maga alkata szerinti – előmozdítására irányuló akarat képezi a talapzatot. Nem létezik semmiféle korlátozás. A segítségre és a gyógyításra törekvő akarat legelőször is és mindig az egyes emberre irányul, a közösség egészére pedig csak annyiban, amennyiben – a közösségi higiénia területén – abból előnye származik az egyénnek, illetve egyetlen ember sem szenved semmilyen testi hátrányt.

Az egészségről való gondoskodás azonban nem egyértelmű, mivelhogy éppenséggel magának az egészségnek mint az ember céljának a fogalma sem egyértelmű. Az orvosi föladat teljesítése ezért sohasem mentes bizonyos feszültségtől.

Am talajvesztetté válik a gyógyítás, ha lemondunk az egészség megőrzéséről mint az egyén abszolút jogáról. Ha például egy bizonyos testi fölépítést részesítenek előnyben, vagy az emberlét valamely speciális testi mozzanatát a minden egyes ember egészében vett életének értéke alá helyezik, máris adottak azok az okok, melyek az össznépeség vélt előnye érdekében indokolják az egyén egészségének és életének orvosi úton történő károsítását. Innen azután már csak egy lépés az elmebetegek és a szellemi fogyatékosok megölése – eutanázia címén –, valamint azok kényszersterilizálása, akiknél kedvezőtlen öröklődési esélyek várhatóak.

A három felsőbb fakultás esetében az ész által nem minden ízében áttekinthető valóság-tartomány talapzatában rejlik tehát egy-egy mérce – a teológiában ez éppenséggel az ész, a jogtudományban a természetjog (az igazságosság), az orvostudományban pedig az élet mint olyan illetve az élet egészsége –, amely nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a fakultások kutatása és cselekvése értelemmel rendelkezék. Hogy a kinyilatkoztatásban, a pozitív jogban, s az ember mindenkor konkrét testi fölépítésében mindig maradnak homályos, a határtalanba hatolva ugyan földeríthető, de végsősoron ténylegesen mindig is földerítetlen hatalmak, az éppenséggel tartalmat és lendületet ad a kutatásnak.

Hogy e három fakultás gyökerei eléve milyen mélyen kapaszkodnak az ember lét-tartományaiban, azt az is mutatja, hogy mindmáig fennállnak – és élnek, nem csak világunk, hanem a tudás és kutatás ama radikális változásai ellenére, melyek a középkor óta végbementek.

Ezek a változások azonban elsőként a *filozófiai* fakultáson jelentkeznek radikálisan. Ez eredetileg nem egy meghatározott foglalkozásra készített föl, hanem a maga értelme szerint az összes többi – felsőbb – fakultás számára nyújtott előképzést. Ma pedig az egész egyetem alapvetése, az összes többi fakultás számára világító fény, és maga is egy sor különleges foglalkozás talapzatává vált. Egyedül önmagáért fogja át az összes tudományt. A három másik fakultás azon alaptudományokkal való érintkezéséből nyeri tudományos értelmét, amelyeket a filozófiai fakultás gyűjt egybe. Így ez utóbbi – ha csupán a kutatásra és teóriára irányítjuk tekintetünket – önmagában már az egész egyetem. A tudományok olyan fölösztása, mely át-írogja mindazt, ami tárgy a filozófiai fakultáson, máris teljes lenne.

A 19. század folyamán feledésbe vagy legalábbis homályba merült a filozófiai fakultás egyedülálló sajátossága éppúgy, mint egysége. Hagyták, hogy két fakultásra szakadjon, a szellemtudományi és a mai természettudományi karra. (A neveket különbözőképpen választották meg: filozófiai és matematikai-természettudományi, filozófiai-történeti és filozófiai-természettudományi karról beszéltek.) A szakadásra irányuló irányuló tendencia azután tovább folytatódott, például a közgazdaságtudományi fakultás alapításának irányába. Végül pedig már egyáltalán nem organikus építménynek látták a fakultásokat, hanem egymás mellett működő karoknak. Ily módon veszendőbe ment az egyetem egységének értelme, s maga az egyetem az ott élők tudata számára ténylegesen holmi aggregátummá vált.

A szakadást előidéző motívumok többfélék voltak: a régi fakultás mérete (több professzort foglalkoztatott, mint a másik három együttvéve); a természet- és a szellemtudományok közötti szakadás, mely egészen az egymás nem értéséből fakadó elidegenedésig és a kölcsönös lebecsülésig mélyült; továbbá a különböző foglalkozásokra való fölkészítés, a tanár-, a kémikus-, a fizikus-, a geológus-, a közgazdász-, és a pszichológusképzés.

b) Az egyetem növekedése

A filozófiai fakultás fölborulása csupán a kezdet volt.

A modern világban az egyetem folyamatosan állított föl intézeteket és tanüzemeket a társadalom új szükségleteinek kielégítésére, technikai ismeretek biztosítására vagy olyan meghatározott foglalkozási ágak összefogására, amelyek speciális képviselőket igényeltek az

egyetemi oktatásba: Az egyetem kiterjeszkedése föltartóztathatatlan folyamattá vált. Mindez persze nincs minden értelem híján, hiszen minden emberi cselekvés tudó cselekvés, s bárhol legyen is szükség tudásra, ott az a követelmény lép föl az egyetemmel szemben, hogy kibontakoztassa és tanítsa azt.

A következőkben azonban nem ritkán az volt, hogy kapcsolódás nélkül működtek egymás mellett tetszőleges fakultások. Végül immár csillagászat és üzemtan, filozófia és vendéglátóipar sorjázik egy végtelenül megsokasodott aggregátum ugyanazon síkján.

Az ezzel szemben tanúsított tisztán negatív alapállás azonban csupán terméketlen fölfuvalkodottság lenne. Az egyetem eszméje nyitottságot követel. Semmi sincs, ami ne lenne tudásra érdemes, s nincs olyan mesterség, mely ne követelne meg bizonyos tudást. Az egyetem azonban csak akkor tud mindennek eleget tenni, ha az Egész szellemével sikerül mindezt átíratnia. A tudományosságot pedig azáltal kell megőriznie, hogy a tényleges tudás és képesség begyűjtött anyagát konkrét alakban sajátítja el, és a tudható valóság egészébe tagolja bele.

Két módon bővíthet az egyetem a fakultások számának növelésével. Az első a tudomány természetes fejlődése, mikor is a tudomány úgy tagolódik, hogy közben gazdagabbá is válik. Az Egész szakadásaiban megjelenő új mindig egy-egy egész marad úgy, mint amikor élet fakad az életből. Így vált önállóvá az orvostudományban például a pszichiátria vagy a szemészet, s tudományként valamint képviselőik révén mindkettő egyetemes karakterrel bír.

Fordított vagy legalábbis kétséges a dolog más esetekben. A lőrvényszéki orvostan például nem szellemileg önálló szak, hanem bizonyos technikai jártasság és ezen cél számára hasznos tudás együttese. Kétséges a rangja a fogászatnak és más specializációknak, mivel azok a szervek, melyek e szakok tárgyai, nem rendelkeznek az egyetemes kihatás lehetőségével – ezért az ilyen szak nem egyenértékű a belgyógyászattal, a szemészetrel vagy a pszichiátriával. Ugyancsak kétséges a rangja a higiénének. Jóllehet e szak néhány kiemelkedő képességű képviselője elsőrangú kutató volt, maga a szak azonban gyakorlati és technikai értelemben mégiscsak behatárolt. Hogy produktív módon mozdította elő a bakteriológia fejlődését, az még nem adja meg magának a szaknak az eszme által meghatározott alaptudomány rangját. E kérdést azonban nem itt kell eldönteni részleteiben. Számunkra most az elv a fontos: A tudományok szakadásait, melyek új szakok megjelenéséhez vezetnek, olyan mértékben kell helyeselni, amilyen mértékben a levált tudományt az eszme lelkesíti, egyetemes horizonttal rendelkező egészként fejlődik, s ezáltal alaptudomány marad.

A növekedés másik módja az, amikor kívülről jelenik meg új anyag, s bebocsájtást óhajt, mivel hozzájárulhat a tudományok kozmoszának kiépítéséhez. Mármost például hogy az indológia és a sinológia alaptudomány, míg az afrikánisztika és az őstörténet alkalmasint nem, az az illető kultúrák tartalmán dől el.

Az egyetem mai kiterjedését illetően a döntő tényező azonban a következő: Jóllehet a korábbi három felsőbb fakultás – teológiai, jogi, orvosi – évezredek óta az élet maradandó tartományaival érintkezik, mégsem elégséges ahhoz, hogy a modern egzisztencia tartományait is átfogja. Ez abból is látható, hogy számos olyan főiskolátípus létezik, melyet az egyetemen kívül alapítottak: műszaki, mezőgazdasági, állatorvosi főiskola, tanárképző intézetek, kereskedelmi főiskolák, bányászati akadémiák, stb. Vajon nem az egyetem csődje mutatkozik meg ebben? Olyan önállósodás tanúi lennénk, mely ellentétes a szellemmel? Meggondolandó, hogy utóbb azután azt is ápolják e főiskolákon, ami mégiscsak az egyetemhez tartozik, valamint hogy e főiskolákat az a természetes tendencia jellemzi, hogy egyetemmé bővílnék, úgyhogy a műszaki főiskolákon tanszékre találunk a szellemtudományok is, egészen a filozófiáig.

Vajon létezik-e olyan út, amelyen vissza lehet térni e specializáció okozta szétszórtságából, az egészben való céltalan tévelygésből, a szilárd talapzat elvesztéséből fakadó tanácsalanságból? Az eszme szerinti megoldás az lenne, ha az életnek azokat az új és nagy területeit, amelyeket ilyenként ismertünk és ragadtunk meg, beépítenénk az egyetembe, az orvos-, a jogtudomány és a teológia mellé. Az eddigi három fakultás túl kevés. A fejlődés

azonban nem egyszerű szaporodás. Nem lehet az iméntiek mellé további tetszőleges fakultásokat állítani kizárólag azon az alapon, hogy valahol létrejött egy kvantitatíve nagyobb tanüzem. Minden fakultásnak szüksége van egy igazi életerületre, amely megalapozza.

A gondolat nem új. 1803-ban például a badeni kormány Heidelbergben önálló „államgazdasági szekciót” emelt, és átmenetileg a filozófiai fakultáson helyezte el. E szekció a következőkből állt: erdészeti-, város- és mezőgazdaság-, bánya- és földmérési ismeret, földművelési és öntözési ismeretek, mű- és iparismeret, vegytan és közrendészet. A szekció átfogta „mindazt, ami az állami erők ismeretét, fönntartását és fokozását, továbbá helyes alkalmazását illeti”. Később ezekből a tudományokból és szakismeretekből semmi más nem maradt fenn, mint az, amit azután nemzetgazdaságnak neveztek el. A szekció feladata tehát nem vált valódi átfogó életerületté. Az államigazgatáshoz való kapcsolódása nem eszmé volt, hanem pusztán hasznosság, amelynek alapján a legkülönfélébb dolgok kínálóztak. Az alapgondolatban azonban ennél jóval több rejlett.*

c) A műszaki fakultás eszméje

Ezt a többletet azonban csak a 19. század hozta létre és tudatosította lassanként. Valóban új életerületnek csak a *technika* számít. Noha a technika ősréginek látszik, hiszen évezredekken át fejlődött, ám egészen a 18. század végéig megmaradt a kézművesség területén, beilleszkedve az ember alapjában mindig azonos, természetes életerébe. Csak a legutóbbi másfél évszázadban következett be az a fordulat, mely évezredek mindahány világtörténelmi eseményénél mélyebb, meglehet, oly mély, mint a munkaeszközök és a tűz fölfedezése. A technika önálló óriássá vált, mely egyre csak növekszik s halad előre a Föld tervszerű, egységes kiaknázása és hasznosítása felé, miközben a maga büvkörébe vonja a tulajdon művével szemben láthatóan tehetetlenné vált embert.

A kérdés tehát az, hogy mindent átfogó objektivitásban a teológia, a jogtudomány és a medicina mellett foglal-e helyet az, amit első ízben a modern világ valósított meg teljes terjedelmében, minden körülmény és a világtörténelmi folyamat megváltozásának következményeivel egyetemben: az *emberi lét formálása a természetben*, azaz a használati tárgyak teljes körének és a környezet egészének gépi eljárással, új anyagok föltalálásával, kezelési és működtetési módszerek alkalmazásával történő mesterséges előállítás – röviden: az ember által lakott világ alakítása a természet erőinek föltárásával és uralom alá vonásával.

Az egyetem kibővítése egy negyedik fakultással, a másik három „felsőbb” – a teológiai, a jogi valamint az orvosi – mellett és azokhoz csatlakozva, valóban megoldandó feladat. Hiszen csak itt jelenik meg előttünk az előzőhöz mérve új életerület, amelyet egyszersmind rendező és kaotikus fejlődés jellemez, s emberi értelmét illetően még abszolút homályos. Csupán fikció és pusztán múlt lenne az egyetem eszméje, ha nem lenne képes arra, hogy a technikai világot, a megismerés és képesség egyik világát, a gyakorlati élet terepét ebben az új

* Érdemes lenne még arra a programra is emlékeztetni melyet Friedrich Wilhelm Jerusalem apát vázolt föl a Braunschweig-i Carolo-Wilhelmina alapítása kapcsán (1745-ben).

Ebből idézek: „Azok, akik a legnagyobb világkereskedelemben szolgálnak, akik közhasznú intézmények föllállításával, kereskedelemmel, a természeti javak átalakításával, az ipar bővítésével és az ország háztartásával foglalatoskodnak; akik mechanikus mesterségek gyakorlására adják magukat; akik a közös legjobbat keresik égen és földön, szárazon és vízen, azok a köznek éppoly fontos részét teszik ki, mint a tudósok, és mégis, mindama kiadások mellett, melyek iskolák és academiák létesítésére fordítottak, őrlök elegendig oly kevéssé, sőt gyakran egyáltalán nem gondoskodtak...

A Matematikai Tudományok professora semmiben, a legdrágább instrumentumokban sem szenved hiányt, hogy minden részletében összeállíthassa a legszükségesebb kísérleteket, melyeket elő kell adnia. Itt újra csak a Mechanica lesz a legfontosabb tárgy egyike: emellett azonban minden alkalmat megtalálnak majd a képzésre azok is, akik kiváltképpen a magasabb számolási ismeretekben és a Mathesis egyéb practikus részeiben, a földmérésben és az építészet két vállfajában akarják gyakorolni magokat...”

korszakban áthassa. A technikai korszak menete pedig önpusztításban végződnék, ha az eszme erejének nem sikerülne benne érvényesülnie.

A közvetlen környezet minden ember számára megmarad valamilyen módon, hiszen nem nélkülözhető. A testnek mint természetnek szüksége van a maga természetes életfeltételeire. Az ember magának alakítja ki azt a teret, amelyben él, akkor is, ha ez az emberi tér, azáltal, amit a technikai korszakban rendelkezésre bocsájt, s azáltal, amit megront vagy kizár, karak-
terében eltér minden előzőtől. A családiháztól a középületekig, a városi parkoktól a forgalom és a hírközlés eszközeiig, a konyhaberendezésektől, az íróasztaltól vagy épp' a fekvőalkalmatosságtól a víz- gáz- valamint áramszolgáltatásig – mindezt a modern környezetünket képező dolgot nem a pusztá célszerűség tartja össze, s nem is az eszközként szolgáló természettudomány, hanem az egzisztenciaformálás valamely eszméje.

Am sem az egzisztencia ilyenét formálása, sem karbantartásának és további bővítésének átfogó üzeme ma még nem öltött rendezett és állandó alakot. A roppant technikai munkával járó változás nyugtalan folyamatában a lelkesedés és a tanácstalanság, a mesébe illő képességek és a lehető leghétköznapibb kudarcok között téblábol manapság az ember.

Olyan ez, mintha minden csak arra várna, hogy a technicizálódás folyamába merülhessen – abba a folyamba, amely számunkra – történelmileg nem egészen tisztázható módon – százötven évvel ezelőtt egészen hirtelen előbb folydogálni kezdett, majd mindegyre duzzadva, immár mindent elárasztva, mind a mai napig hömpölyög tovább. Az a sejtésünk, mintha metafizikai eredetű lenne ez a roppant jelenség, s azt követelné, hogy minden, ami élni akar, vegye át logikáját. Mintha föl kellene ébreszteni valamit, ami még mindig félálomban szendereg, vagy amit az egyes technikai képességek fölszíni harsogása hallgatásra készített, vagy ami a homályos tudat iszonyatát és elutasítását váltotta ki (Goethe-ben és J.Burckhardt-ban).

Talán az ember üdvössége függ attól, hogy az egyetem eszméje és a technika egymásra találjanak. Ha lélek járná át, az talán értelemmel és céllal látná el a technikát és az általa előidézett szórtságot; az egyetem eszméjéből kiindulva pedig talán egy olyan nyitottság, valódiság, és jelenvalóság válnék lehetővé, amelyben azáltal igazolódna az eszme, hogy új alakot teremtené magának az egyetem.

Hogy a műszaki főiskolák műszaki fakultásként való beillesztése gyümölcsöző lesz, az csak akkor remélhető, ha az egyetem ősi eszméje ismét megerősödik a kutatókban s figyelmüket a föladat nagyságára irányítja. Csak ha már minden fakultáson érezteti hatását az a hajtóerő, mély ehhez elvezet, csak akkor következik be ezzel a beillesztéssel az egész egyetem szellemi megújulása, amelynek csak egyetlen részét képezné a műszaki fakultás föllállítása. A föladat nagysága abban áll, hogy a korszak saját tudását és képességét valóban átfogó tudatát kell megeremteni, s a jövő egyetemét kell kialakítani.

A műszaki fakultás olyan újdonság lenne az egyetemen, ami nem pusztán valami olyasmit illesztene hozzá, ami már amúgy is adott, hanem eddig soha nem sejtett dolgot kellene létrehozni az egyetemen. Az emberiség világtörténelmi létkérdése – nevezetesen az, ahogyan a technikából vele együtt a mostanság lehetséges életforma kibontakozik – előbb teljesen tudatossá fog válni, s csak azután válnak majd láthatóvá az utak és lehetőségek. Senki sem tudja, hogy ehhez melyik fakultás adja majd a legerősebb ösztönzést, mikor a kutatók egymással való állandó érintkezés során valódi szellemi létté válik már a föladat.

Az élet egy-egy területének önállóságát láttuk a három régi, felsőbb fakultás mindegyikénél. Ezért volt meg mindegyik fakultásnak – mivel mindegyik a saját maga előföltétevére épült – a maga veszedelme is, amely mindig akkor fenyegetett, amikor ez a bizonyos előzetes föltétel nem teljesült. A teológia esetében ez a kinyilatkoztatás titkából az abszurdumba és az eretnység kényszerébe való bukás; a jogtudománynál a jogi gondolkodás pozitívizmusából a jogtalanság önkénytel és erőszakkal történő jogi megalapozásába, az orvostudományban pedig az egészségre irányuló föltétlen akaratból az elmebeteg megölésébe való bukás. Ugyanez a helyzet a műszaki fakultás esetében: állhat szilárd talapzaton, de el is veszítheti azt. Sokat lehet hallani az idősebb műszaki szakemberek töprengéseiről, akik en remület

vesz erőt annak láttán, amit tudtukon és akaratok kívül okoztak azáltal, hogy lehetővé tették azokat. Hallani a végecéll nélküli műszaki munka sivárságáról, a cél kijelölésének önkényességéről vagy a céltalan tudásról. Holott a technikai cselekvés alapzata nem más, mint *az emberi lét világában való fölépítésére irányuló tartalmas akarat*.

Mindent egybe véve: az egyetem és a műszaki fakultás egyesítése mindkettejük javára válna. Az egyetem gazdagabb, átfogóbb és modernebb lenne, alapkérdései új lendületet vennének. A technika világa töprengőbbé, értelme pedig a legkomolyabb kérdéssé válna, meggyőzőbben helyeselnénk és mélyebben ragadnánk meg határait, látnánk hübrisztét és targikumát.

Mármost azonban rendkívüli jelentősége van annak, hogy a technika világának önállóságát és egyetemességét úgy ismerjük el modern történésként, hogy közben elkerüljük azt az üres következtetést, mely szerint ilyen módon más fakultások egész sora válik létjogosulttá. A műszaki fakultás mellett semmiképpen sem állhatnak további, vele egyenrangú fakultások, mint mondjuk például a mezőgazdasági, erdészeti vagy kereskedelmi főiskolák, stb. Ezek ágazatok lennének csupán, átfogó életterület nélkül. Az egyetemnek persze nem szabad lemondania ezekről sem. Ami tanítható, azt földadatává teheti, de csak akkor, ha struktúrájában radikálisan különválasztja azokat a kutatási területeket, amelyek teljesítmény és tartalom alapján magába az egyetembe illesztendők *be*, és ama oktatási területeket, amelyek speciális oktatási intézetként csupán *hozzá* illesztendők az egyetemhez. Ez utóbbiak tanárai és tanulói az alaptudományok keretei között élnének és az egyetem szellemének levegőjét lélegeznék *be*, anélkül azonban, hogy szorosabb értelemben hozzátartoznának.

Az egyetemi korporációt alkotó oktatók és a csupán *hozzá*csatolt tanárok tevékenysége közötti különbség a következő: az oktatónak – már csak tanító tevékenysége értelmének beteljesítése végett is – kutatói földadatokat is kell vállalnia; ezzel szemben a tanárnak csupán oktatói földadatai vannak, amelyeket tisztán didaktikailag kell megítélni. A kutató s ez utóbbi, tudományos dolgozó közötti különbség tehát ez: míg a kutató az alaptudományokkal és azok eszméivel áll kapcsolatban, addig a tudományos munkás gyűjtőget, kiegészítő tevékenységet folytat, és munkája bchatárolt intellektuális célokra vonatkozik.

Ama szükségszerűséggel szemben, hogy eleget tegyünk a főiskolai nevelésre vonatkozó, egyre több és több szakmánál jelentkező társadalmi igénynek, csak két választási lehetőségünk van; vagy ezen igények hamis arisztokratikus elzárkózásból fakadó, realitástól idegen elvetése, vagy az új szakoknak az egyetemhez való tényleges hozzácsatolása. Ha ez utóbbit hajtjuk végre – joggal óvatosan és lépésről lépésre –, akkor azzal a nehéz kérdéssel találjuk magunkat szemben, hogy tartósan kell-e létezniük az egyetemen kiragadott, alárendelt, pusztá képességeknck; hogy a szellem specializált mesterségeitől, egy emelt szintű, egészében végső értelemmel nem rendelkező munkától, totalitást nélkülöző rutintól és rátermettségtől függ-e minden gyarapodásunk? Vajon az egyetem az emberiség olyan eszméje, amelynek végül mindenkit magába kell fogadnia, s minden emberi tudást és képességet magasabb rangra kell emelnie – vagy van benne valami ezotetikus, amely mindig is egy kisebbséghez kötődik? Nem szabad bennünket megtévesztenie mindazok kényszerítő igényének, akik ellene vannak mindenféle rangsornak. Ez az igény elhamarkodott: nem lehet dekrétumszerűen meghatározni azt, ami csak minden ember tényleges munkája révén, önmagából növekedhet föl. Annak az álomnak sem szabad félrevetnie bennünket, mely szerint egyszer majd minden emberben megvalósul az emberlét legmagasabb foka. Ez az álom utópia, amit az ember nem valósít meg azt föltételezván, hogy már valóságos, noha senki sem tudja, milyen mértékben is valósítható meg. Mindenesetre amolyan szükség diktálta segédeszköz az egyetem számára az, hogy oktatási intézeteket csatolnak hozzá anélkül, hogy szervesen beillesztenék azokat. Azért, nehogy az általános színvonalvesztés áldozatává váljék az egyetem, fönn kell tartania önmagában az arisztokratikus rendet, és az új szakok beillesztését nem határozattal, hanem a szellemi valóság szabad növekedése révén kell véghez vinnie, úgy, hogy az a végén már csak a hivatalos megerősítést igényelje.

2. Az egyetem önigazgatása

a) Az autonómia megjelenési formái

Az egyetemeket autonóm korporációkként alapították, a pápa vagy az állam által kibocsátott alapítólevéllel hatalmazták föl, és saját tulajdonnal, főképpen földbirtokkal látták el.

Ebben a történelmi eredetben rejlik a korporáció önigazgatásának eszméje. Az egyetem ön-maga hozza létre saját testületeit, maga választja meg tagjait, alakítja tanítását s adományozza azokat a méltóságokat, melyek közül már már csak a doktori cím maradt meg.

Közjogi testületként viszont az állam akarata, védelme és segítsége által áll fenn az egyetem. Arculata kettős: állami és ugyanakkor az államtól független. Eszméje szerint az egyetem önmaga fogalmazza meg alkotmányát és aszerint igazgatja önmagát. Mindkét arculatát fölkinálja az államnak, amely méltányolja azokat.

Ez az önállóság él a professzorban. Ő elsősorban nem hivatalnok, hanem testületi tag. A hivatalnok a döntést hozó helyek határozatainak végrehajtására szolgáló munkaeszköz, aki engedelmességgel tartozik, vagy – ha bíró – a törvényekhez van kötve, melyeket alkalmaznia kell; éthosza – egyiknek is, másiknak is – abban áll, hogy a kiadott utasításokat megbízhatóan teljesítse. A professzor azonban, aki szabadon viszonyul lényegi munkájához, csupán arra kötelezett, hogy felelősséget vállaljon saját kutatási tevékenységéért, amelyet – még a kérdés föltevését is beleértve – teljesen önállóan, mások beleszólása valamint utasítások nélkül folytat. Tevékenységében egyedül a tárgyi szükségszerűség dönt, amelyet egyetlen kívülálló sem tudhat előre, vagy nem ellenőrizhet objektíve, közvetlenül a teljesítmény alapján, és így nem is ítélhet meg végérvényesen. Kutatóként és tanárként a professzornak elsősorban is testületi tagnak, nem pedig hivatalnoknak kell éreznie magát. Hivatalba lépésekor nem csak hivatali esküt tesz, hanem ünnepélyes kollegiális szolidaritási fogadalmat is.

Az autonómia további megnyilvánulásai: a magántanári címet a saját testületébe való kooptálás aktusaként adományozza a korporáció, a katedrákat pedig az egyetem javaslatai alapján tölti be az állam. A doktorrá avatás az egyetem saját joga. A professzorokkal szembeni fegyelmi eljárást nem úgy kell lefolytatni, mint valami hivatalnokkal szembeni állami procedúrát, hanem úgy, mint a testület egy kizárandó tagjával szembeni aktust. A diákokkal kapcsolatos fegyelmi eljárás az egyetem ügye. Csak ha a büntetőörvénykönyvbe ütköző cselekményről van szó, akkor avatkozik be primér módon az állam, melynek bírói döntéseit csak később követi a fegyelmi eljárás.

b) A szellemi arisztokrácia

Az egyetem princípiumának lényegi vonása a szellemi arisztokratizmus. Az amerikai Abraham Flexner 1930-ban a következőket írta az egyetemekről (*Die Universitäten*, németül: 1932, 241.o.): „A demokrácia nem a szellem lehetősége, eltekintve attól a tényről, hogy képességei alapján mindenkinek rendelkeznie kell azzal a lehetőséggel, hogy fölvétessék a szellemi arisztokráciába, bármi egyébre való tekintet nélkül. Találunk-e majd kielégítő intézkedéseket a középszerűség és az alkalmatlanság kizárására? Nem csak Németország, hanem az egész világ számára szomorú lenne az a nap, amikor a német társadalmi és politikai demokrácia többé nem lenne méltó arra, hogy a szellemi arisztokrácia körében foglaljon helyet”.

Ez nem szociológiai értelemben vett arisztokrácia. Mindenkinek, aki arra született, hogy tagja legyen, meg kell találnia a tanulmányokhoz vezető utat. Ez az arisztokratizmus a tulajdon eredet szabadsága – a nemesi származásúnál csakúgy, mint a munkásnál, a gazdagnál és a szegénynél mindenütt egyaránt ritkán fordul elő. A szellemi arisztokrácia csakis kisebbséget alkothat. A diákoknak mint szellemi nemességnek a nép egészéből kell az egyetemre jönniük.

A különbség, amely a szellemi nemes és a szellemi szabadsággal nem rendelkező között fönáll, ez: az egyik éjjel és nappal a maga ügyén gondolkodik és emészti magát, a másik igényli a munkától való elszakadást és a nyugodt szabadidőt. Az egyik a saját kockázatára halad a maga útján, az őt vezető belső hangnak engedelmeskedve, a másik külső irányítást, tantervet és munkamegbízást akar. Az előbbi vállalja a kudarc kockázatát, az utóbbi a siker garanciáját óhajtja szorgalmáért cserébe.

A teljes erővel végzett munka magátólértetődő a nemes számára, melyet azonban olyan arckifejezéssel végez, mintha tétlen volna. A puszta munkát szellemi lustaság számba veszi, ami csupán kényelmesen ledolgozza a maga porcióját és egyszerűen kimerül. Számára ugyanis csak az a valódi munka, ami – a belső szellemi irányítást követve, mely választ és dönt – az előrehaladásnak bizonyos határt szab és megtalálja a maga útját. Jóllehet képes arra is, hogy nyakas kitarással csépelje a szalmát azért, hogy a keresett gabonaszemet megtalálja, azonban nem ragad le ennél, hanem újra és újra visszatér a szabad áttekintő pillanatközökbe, tud álmodozni s képes megteremteni magának azt a belső nyugalmat, mely egyedül méltó arra, hogy ötletek termékenyítsék meg.

Aki szellemileg nem szabad, az nyög a munkától, ha pedig szorgalmas, dicsekszik szorgalmával. Fogyatékosága az, hogy szabadságát csupán ön-kénynek érti, melyet a tetszőleges vélemény nyilvánítás formájában gyakorol, s azzal mutat ki, hogy kikapcsolódásképpen különféle szórakozásnak adja át magát. Ugyanakkor tehernek is érzi szabadságát, mely elől már diákként elillanni szeretne olyan formán, hogy mások által tervszerűen megszerkesztett oktatásban kíván részesülni. Az ilyen mindig csak iskolás tanuló marad, aki engedelmességre született. A szellemi munka, amelyet mások irányítása alapján végez, lehet értelmes és hasznos, de azért tisztában kell lennie azzal, hogy mit is csinál valójában, s nem szabad igényt tartania olyan érvényességre, amelyre valójában illetéktelen.

A szellemi nemes, aki úgy látja, hogy a tekintélyhez fűződő szálak meglazultak, maga erősíti meg azokat, megfontoltan engedelmeskedve a tiszteletet parancsoló hagyomány támasztotta igényeknek. Azzal a rejtett igénnyel lép az idősebbekhez, az Egész szelleméhez, hogy legyenek tekintélyek és igazolják autoritásukat. Amelyik főiskolán még jelen van ez a tekintély, ott nem parancsokat osztogat és nem is tart igényt arra, hogy mint ilyent ismerjék el, hanem mindent meghagy szabadnak, mégpedig azért, hogy közösen tapasztalják meg azt az autoritást, amely fölötté áll minden embernek.

A főiskolai tanárok – kutatók; a diákok számára – akik már nem iskolai tanulók, hanem felnőttek, akik tanulmányaikat önállóan és felelősségteljesen folytatják – orientációra szolgáló példát jelentenek, s azáltal fontosak, hogy utalásokkal segítik őket, és engedik, hogy azok részt vegyenek szellemi tevékenységükben. Erőszakot követne el az, aki iskolamesternek akarná használni őket.

Az egyetlenem zajló élet kialakításában a diákok között a kisebbségnek kell mértékadónak lennie a maga szellemi iníciatívájával. Ehhez méri magát a többség, hogy olyan messzire jusson, amennyire csak képes.

c) A korporatív öngazgatásnak nem csekélyek a veszélyei

1. A testületek hajlamosak arra, hogy személyes érdekekből és a kiemelkedő személyiségektől való félelemből átlagszerűségük monopolisztikus biztosításának klikkjeivé változzanak át. A magántanári címek odaítélésénél és a katedrákra való meghívásoknál lassanként – kezdetben szinte észrevehetetlenül – egyre mélyebb nivóra süllyednek, majd pedig ahelyett, hogy ezekből a kooptációkból fölküzdenék magukat, átsiklanak a csekélyebb értékek tartományába.

2. Noha a személyiségek szabad kiválasztása a katedrák betöltésénél értelemszerűen a legjobb pályázókat hivatott előnyben részesíteni, olykor mégis az a tendencia jellemzi, hogy a második legjobbnak kedvez. Minden testületben – nem csak az egyetem testületében – jelen

van egy bizonyos nem tudatos szolidaritás, mégpedig a konkurrencia és a féltékenység szellemi érdekekkel ellentétes szolidaritása. Az ember ösztönösen védekezik a kiemelkedő személyiségekkel szemben, igyekszik őket kirekeszteni az életéből. Ugyanakkor azonban a kevésbé értékeseket is elutasítja, mert azok meg zavaróan hatnának az egyetem tekintélyére és befolyására. Többnyire a „tüchtig taneröt” választják, a közepesen jót, a szellem egyazon fajtájából valót.

Az egyetemre nem juthat be bárki, aki szellemi teljesítményt produkál. A bejutás egy nyilvános rendes egyetemi tanár révén lehetséges, akinek keresztül kell vinnie a fakultásán a magántanári cím odaítélését. A tanárok hajlamosak arra, hogy a habilitációknál a saját tanítványaikat részesítsék előnyben – ha ugyan nem csak rájuk korlátozzák a bejutás lehetőségét! Ezek pedig mintegy rátelepszene a habilitáció általuk jogosulatlanul igényelt jogára, amit azután a tanár személyes szimpátiájából elismer. Kevesen vannak az olyan tanárok, akikről úgy hírlík, hogy tanítványaik számára állásról gondoskodnak. Max Weber a sorsot akarta kihívni maga ellen a következő alapelv megfogalmazásával: aki az egyik professzornál doktorál, annak egy másiknál s egy másik egyetemen kelljen habilitálnia. Mikor azonban e jogosult alapelvet a saját tanítványai esetében meg is akarta valósítani, nyomban azt tapasztalta, hogy egyiküket, amikor az valahova máshova nyújtotta be a pályázatát, kételkedve fogadták, s inkább arra gyanakodtak, hogy alkalmatlansága miatt Max Weber elutasította volt. A professzor súlyos bűne, ha tanítványait szakmailag túlértékeli a habilitációnál, ezzel segítve előrejutásukat. A rang és terjedelem szerint egyfelől jelentős tudományos teljesítmény fölmutatásához – mint a habilitáció előfeltételéhez – föltétlenül ragaszkodni kell. Máskülönb en ahhoz a kedvezőtlen kiválogatáshoz vezet az út, mely önálló koponyák helyett bizonyos tanulótipusra van beállítva, és hivatali számlélrát állít ama kockázatot vállaló merészség helyébe, mely azért küzd, hogy valaki a saját szellemi teljesítménye alapján érjen el sikert és váltson ki elismerést a szakértők körében. Miközben a tanárok közül sokan azt a kényelmes tanulótipust kedvelik, amelyik nem nő a fejükre, addig a professzornak inkább ennek ellenkezőjéhez kell tartania magát, vagyis a lehetőség szerint egyfelől csak azokat a tanulókat bocsájtani habilitációra, akikről joggal elvárható, hogy legalább maga a professzor által megvalósított teljesítményre képesek, másfelől pedig állandóan keresnie kell a tehetségesebbet, aki majd túlszárnyalja, és legelsősorban őt kell támogatnia akkor is, ha történetesen nem a saját hallgatója.

3. A gondolkodásnak továbbhagyományozható tananyaggá való átváltozását az a tendencia jellemzi, hogy a már meglévő tudás elszegényíti és megmerevíti a szellemi életet. A megszentelt szellemi javak fölvétele a hagyományba immár a végérvényes formában tünteti föl azokat, s ami egyszer oda beépült, az már nehezen változtatható. Az egyes szaktudományokat egymástól elkülönítő határokat például a szokás tartja szilárdan. Előfordulhat, hogy egy-egy kiemelkedő kutató nem talál helyet magának a szakok adott fölosztásában, s ezért valamely tanszék betöltésénél egy kevésbé értékes kutatót részesítenek előnyben, mivelhogy munkái megfelelnek a hagyományos sémának.

4. Az egyetem eszméjéből kibontakozó szabad kommunikáció gyakran vedlik át az intézményt alkotó személyek között folyó pusztá problémává. A féltékenység és az irigység föltétel nélküli tagadásához vezet. Még a 19. században, a legragyogóbb virágkor idején is dívott efféle rossz szokás. Goethe látta az egyetemnek ezt a betegségét, midőn a szabad kutatást hozta föl összehasonlítás gyanánt: „Itt csakúgy, mint mindenütt, úgy találja majd az ember, hogy a tudományok annyiban rendelkeznek a maguk szükségszerű, nyugodt vagy lendületes tempójú előrehaladásának képességével, amennyiben azok számára, akik állapot szerűen foglalkoznak velük, ez – voltaképpen birtokuk és uralmuk érdekében – előnyös.” Majd pedig: „Mindannyian gyűlölik és üldözik egymást – miként az ember erre fölfigyel – semmiért és megintcsak semmiért, mert egyikük sem szenvedheti a másikat, jóllehet mindannyian igen kényelmesen élhetnének, ha mindegyikük az lenne és annak számítana, ami”. Az értelmes egyetemi tanár egyik maximája az, hogy az efféle nemleges polémiát és az abból

fakadó intrikát soha nem viszonozza, hanem úgy kezeli, mintha mi sem történt volna, s legalább ezzel tompítja, hogy az egyetem érdekében folytatott együttműködés lehetősége – amennyire csak mód van rá – továbbra is fönmaradjon.

5. A kutatás és a tanítás intézményesen biztosított szabadságának, amely értelme szerint az egyén számára korlátlan, de ugyanakkor forrása annak a megszorítások nélküli kommunikációnak, amelyben mindenki a kérdések leghevesebb pergőtüzének van kitéve, megvan az a tendenciája, hogy az egyént bezárja az intézmény sajátosságába – érinthetlenné téve így –, s ahelyett hogy kommunikációra ösztökélné, sokkal inkább izolálja. Az intézet mindenki számára a legnagyobb szabadságot biztosítja azért, hogy maguk a munkatársak kölcsönös viszonya is ugyanilyen szabad és mások beleszólásával szemben védett legyen. Az ugyanazon a fakultáson dolgozók magatartását Benares szent ligetének pálmáin élő majmokéhoz hasonlította egyszer valaki: mindegyik kókuszpálmán egy-egy majom tanyázik, s mindegyikük ropant barátságosnak látszott, ügyet sem vetnek egymásra; ha azonban valamelyikük egy másiknak a fájára akarna fölászni, amaz vad kókuszdió záporral háritaná el. Nos, az effajta kölcsönös respektus végül is abba torkollik, hogy a maga területén mindenkinek megengedik a maga önkényét és esetleges beállítottságát, úgyhogy az egyetem lényege többé nem közös ügy, hanem különálló egyéneké, miközben az, ami még közös, „tapintatos” csupán a formális dolgokra terjed ki. Így például előfordul az, hogy valaki bármelyik tanszékvezetőnél készült habilitációs dolgozatot elfogadhat csak azért, hogy azután maga is szabad legyen hasonló esetben. A lényegi kritikát kerülik, a kommunikáció pedig, ami a világosságért és a lényeg megragadásáért folytatott szellemi küzdelem, megszakad, s helyébe olyan viszony lép, melyet a tapintat szempontjai szabályoznak. Igaz, e viselkedésben rejlik némi bölcsesség, nevezetesen az, hogy az egyes tudósnak (a kortársak álláspontjáról nézve) egészen az önkényig menő szabadsága – produktív szellemiségének föltétele. Ennélfogva a vitázó kritika helyénvaló ugyan, de az egyén kutatással és tanítással összefüggő dolgaira való korporatív, kényszerítő erejű behatás tűrhetetlen. Ugyanakkor azonban mindazon dolgok esetében, amelyek ezen az egészen személyes szférán kívül helyezkednek el, vagyis ahol a fakultás vagy az egyetem közös érdekéről van szó, ott a beavatkozás köteleesség, például elsősorban a katedrák betöltésénél és a habilitációknál. S a megbeszélés, a diskusszió, vagyis a valódi kommunikáció – amely mindig is csak személyesen, nem pedig hivatalosan és formálisan folyhat – az egyetem eszméjének megfelelően éppenséggel a személyes szférában is a szellemiség jele, korlátozatlansága pedig – hogy ti., egészen a gyökerekig hatoljon, azaz odáig, ahol egészében kérdéssé válik az ember – egyenesen az igazság föltétele. Végzetes, ha a szabadság azt a tendenciát kelti életre, amely épp a tulajdonképpeni szabadságnak a megszüntetésére törekszik.

3. Az intézmény általában

Az egyetem a föladatait – a kutatást, a tanítást, a nevelést, a kommunikációt, a tudományok kozmoszájának megvalósítását – intézményes mivoltának keretei között teljesíti. Épületekre, fölszerelésekre, könyvekre és az intézetekre van szüksége, valamint mindezek igazgatásának rendjére. Tagjai között pedig el kell osztania a jogokat és köteleességeket, mivel alkotmány égisze alatt él.

Az egyetem eszméje konkrét formában az intézményben ölt testet. E test olyan mértékben értékes, amilyen mértékben megvalósítja magát benne az eszme, ám holtá dermed a pusztá üzemeltetés közepette, mikor is az eszme elhagyja. Minden egyes intézménynek engednie kell az eszméhez való igazodást és a neki megfelelő korlátozásokat. Az eszme sohasem válik valóságossá eszményi formájában, hanem mindig csak halad felé, a közte és az intézményes megvalósítás hiányosságai közötti állandó feszültségben.

Valamely eszme intézményes keretek közötti megvalósítása egyúttal az adott eszme bizonyos korlátozásához is vezet. Törvényeivel és formáival előtérbe nyomul maga az intézmény. Az intézmény azonban nem kényszeríthet ki semmit. Állandó veszélyt jelent, ha azt, ami csakis magától növekedhet, az intézmény által egyenesen „megcsinálni” kell. Az, amit voltaképpen tenni kell, egyedül azok által valósul meg, akik az igazságnak szolgálnak, mégpedig azzal, ahogyan az évek és az évtizedek folyamatosságában élnek.

a) Az intézmény szükséges

Az egyén alkotását és egzisztenciáját az az állandó veszély fenyegeti, hogy minden hatás nélkül szertefoszlik. Az egyéni alkotásnak szüksége van arra, hogy főlvétessék valamely intézményes módon biztosított tradícióba azért, hogy a következő nemzedékeket is fölrázza, tanítás vagy tárgy legyen számukra. A tudományos teljesítmények pedig kiváltképpen kötődnek sokak közös munkájához, amit viszont csakis huzamosan létező intézmény tesz lehetővé.

Ezért is oly fontos számunkra az egyetem mint intézmény. Olyan mértékig szeretjük az egyetemet, amilyen mértékig az eszme intézményes valóságát jeleníti meg, hiszen minden hiányossága dacára, mégiscsak az eszme megjelenésének helye, s számunkra az egyetem adja annak bizonyosságát, hogy a közösségben jelen van a szellemi élet. Testületébe tartozni – még ha csak tiszteletbeli tagként is – sajátos elégedettséget jelent, mint ahogy fájdalmat a belőle való kizárás.

A hallgatónak és a professzornak nem szabad az egyetemet esetleges állami intézménynek tekinteni, sem pedig pusztá iskolának, vagy képzéseket osztogató gépezetnek, hanem részesedniük kell eszméjéből, ebből az európai, nemzetekfölötti, hellén-germán eszméből. Ez az idea nem kézzelfogható, kívülről nem látható, szava nem hallható. Rejtve izzik az intézményben, mint parázs a hamu alatt, s csak időről időre lángol föl fényesen az egyes emberekben és emberek csoportjaiban. Ahhoz, hogy benne éljen valaki, nem mindig szükséges állami intézményhez tartozni. Az eszme azonban az intézmény felé törekszik, s az egyén izolációjában tökéletlennek és terméketlennek érzi magát. Aki benne él, azt az eszme valamely Egész-be emeli be.

Mindez azonban nem vezethet ahhoz a gőgös állításhoz, hogy az egyetem a szellemi élet egyetlen és tulajdonképpeni hajléka. Nekünk, akik életünk tereként és otthonaként szeretjük az egyetemet, csakugyan nem szabad megfélemedeznünk különösségéről és korlátozottságáról. Az alkotó akarat számos esetben az egyetemen kívül jelentkezik, s az egyetem először elutasítja – igaz, azután magácvá teszi, eladdig, hogy a korábban elutasított akarat megszerzi az uralmat. A reneszánsz kori humanizmus a skolasztikus egyetemeken kívül s azok ellenében jött létre. Azt követően pedig, hogy az egyetemek humanistává, majd filológiai karakterűvé váltak, a 17. századi filozófiai és természettudományos megújulás (Descartes, Spinoza, Leibniz, Pascal, Kepler) ismét csak az egyetem falain kívül ment végbe. Amikor viszont a filozófia a wolfianizmus alakjában már benyomult az egyetemre, újfent kívül született meg az új humanizmus (Winckelmann, Lessing, Goethe), igaz, hogy azután a nagy filológusok révén (F. A. Wolf) gyorsan meghódította az egyetemet. Kevésbé látványos új jelenségek is gyakran lépnek föl az egyetemen kívül, melyeket az tartósan elutasít – így a marxista szociológia; néhány évtizeddel ezelőtt a hipnotizmus, amely elismert tények csoportját reprezentálja immár jó ideje; vagy a grafológia, amelyet csak mostanában kezdenek figyelemre méltatni az egyetemen; s a megértő pszichológia, úgy, ahogyan azt Kierkegard és Nietzsche fejtette ki. J.Grimm írja (Kleine Schriften Bd.1, 242.o.): „Az egyetemeken tekintélyes mértékben könyv-tudományosság uralkodik, amely egyre növekszik és terjed, a szokatlan munkákat pedig jó előre elutasítja, még mielőtt azok érvényesülnének. Az egyetemek olyan parkok, melyekben nem szívesen hagyják burjánzani a vadhajtásokat.” Ha valami új szellemi irányzatot egyszer már megalkottak, akkor az egyetem előbb vagy utóbb a hatalmába keríti azt, és számos kisebb-

nagyobb fölfedezéssel és bővítéssel fejlődésre bírja, amit pedig így nyer, azt tananyagként őrzi meg. Ez utóbbira azonban – eszméjének megfelelően – csak akkor képes, ha kutatásokat végezve maga is előre lép a szóban forgó irányzatban. Újra és újra megesisik ez az egyetemekkel. Néhány alkalommal, persze, mégpedig döntő esetekben eredetileg is egyetemek lendítették mozgásba az újat. Ennek legimpozánsabb jelensége a kanti bölcelet, majd a folyományaként föllépő német idealizmus filozófiája. A 19. században a történeti és a természettudományok terén pedig úgyszólván minden új az egyetemtől indult ki.

b) Az eszme alámerülhet az intézményben

Az egyetem jól működő szervezeteit is jellemzi – szervezet mivoltukból következően – az a tendencia, hogy értelmük a visszájára fordul.

Az intézmény sajátja az a tendencia, hogy önmagát teszi meg végcélnak. Hogy elengedhetetlen föltétele a kutatás folytatásának és továbbhagyományozásának, az megköveteli ugyan az intézmény minden körülmények között való föntartását, egyszersmind azonban állandó ellenőrzését is szükségessé teszi, vagyis annak vizsgálatát, hogy értelme mint eszköz megfelelő-e az eszme megvalósítására irányuló célnak. Csakhogy minden igazgatási szervezet mint igazgatási szervet ellenáll ennek.

Az intézmény könnyen válik egyes kutatók hatalomgyakorló akaratának eszközévé, akik arra használják tekintélyüket, állami összeköttetéseiket és baráti kapcsolataikat, hogy az általuk fontosnak tartott embereket a maguk „iskolájában” úgyszólván minden egyébre való tekintet nélkül támogassák. Az iskolai vezetők uralma Hegel óta állandó panasz tárgya.

c) Intézmény és személyiség

Azokat az embereket, akik a szervezet valamely reformján munkálkodnak, döntően jellemzi, hogy mennyire hisznek a személyiségben és mennyire az intézményben. Az intézményt kizárólag személyiségek varázsolhatják elvonná. Ám az ősi, mindmáig létező intézmények mély bölcsességet hordznak létükben – persze, csak akkor, ha a jelenben élők valamiként ráéreznek arra. Intézmény és személyiség egymásra vannak utalva.

1. Az intézményben célszerű mechanizmusokat fejlesztenek ki avégett, hogy a működés menetét biztosabbá és gördülékenyebbé tegyék. Ezek azok a formák, amelyek formaként – mindaddig, amíg nem változtatnak rajtuk tudatosan, érintetlen érvényességűek. A formák és törvények követése megőrzi a szellem előföltételeinek vagyis alapépítményének a rendjét. A formáknak erre az alapépítményre kell korlátozódnuk – ott viszont a lehető legcélszerűbb alakot kell öltetniük, s így örömmel sajátítja el őket az ember, míg nem a második természetévé válnak. Ez ugyanis kitérít a szabadságát.

A formák és megőrzésük méltósága iránti érzék semmi esetre sem azonos a formalizmus értelmetlenségével. A formák hagyományának érvénye magának a hagyománynak az erejéből fakad mindaddig, amíg a következmény nem valami nyilvánvaló kár.

A formák létükkel hátrítják el a hanyagságot, a zavart s a barbarizmust. Hogy védelmet nyújtsanak, maguk is védelemre szorulnak. A megfontolt személyiség beéri azzal, hogy a maga pozíciójában megengedett formák keretei között fejtsse ki működését, ott viszont csak annál intenzívebben és tartósabban. Ezzel szemben bármely demagóg kitérés az egyetemen kárt okoz abban az alapvető képben, melyet az emberek magukban az egyetemről kialakítottak.

2. Minden egyes intézményben van alá- és fölérendeltség. Nem csak az emberek között ténylegesen meglévő színvonalkülönbséget kell elismerni. Létezik a hivatalok hierarchiája is. Célszerűen működő intézmény elgondolhatatlan vezetés nélkül. Ezért gyűlnek össze a tanulók egy kutató körül, eredetileg szabadon, majd később ezért uralkodik institutionálisan a direktor tudományos intézete és asszisztensei föltött. Kézenfekvő, hogy az effajta uralom mindig

csak akkor elviselhető, ha a szellemi embert tekinti elsőnek – akkor viszont hőn óhajtott. Ezek szerencsés események az intézmények életében. Elviselhetetlen viszont a satnyák uralma, akik szellem-telenségüket és önmagukkal szemben érzett elégedetlenségüket az uralkodás élvezetével akarják kiegyenlíteni. Kitűnőek a produktív koponyák, akik – még ha az intézet vezetőségével bízták is meg őket – behatárolt erejük tudatában szabad teret engednek alárendeltjeik minden eleven impulzusának, és azok ambícióját abban látják, hogy valami jobbat szeretnének produkálni, mint történetesen ők maguk.

3. A személyiség és intézmény polarításában két, egymással ellentétes irányban lehet kisiklani: részint a személyiségkultusz, az eredetiség és az egyéni akarat túlhangsúlyozása felé, részint olyan intézmények létrehozása felé, amelyek megerősököljék a szellemet vagy épp' teljesen improduktívak. Mindkét esetben önkény uralkodik: amott annak a mesternek a kiválasztásában, akinek az ember aláveti magát, amitt a régi dolgok lesöprésének és újak kreálásának tetszőlegességében. Az egyetemen olyan érzületnek kell uralkodnia, amely igyekszik a két szélsőséget távol tartani, vagyis toleráns az egyén különösségeivel szemben, készséges az idegen személyiségek befogadására, s olyan közösségiség jellemzi, amelyben a legnagyobb szélsőségek is megférnek egymással. Mivel azonban mindig a személyes alak az eszme Átfogója és megvalósítója, ezért – kultusz nélkül – érvényesülnie kell a személyiségnek is. Az ember megérzi, ha valakinek rangja és érdeme van, s ugyanakkor tiszteletet érez a korral szemben is. Súlyt helyez arra, hogy örömmel látott tagja legyen fakultásának, és azt akarja, hogy szabadon válasszák meg, ne pedig kényszerrel erőszakolják rá a karra.

4. Az egyetem élete a személyiségekben múlik s nem az intézményen, amely föltétel csupán. Ennélfogva az intézményt annak alapján kell megítélni, hogy képes-e a legjobb személyiségeket magához vonzani, s hogy a kutatás, a kommunikáció és a tanítás legkedvezőbb föltételeit biztosítja-e számukra.

Az energikus kutatószemélyiségek és az intézményi formák közötti feszültségnek – mindaddig, amíg az egyetem eszméje életben marad – a formák megváltoztatásához kell vezetnie. A formákhoz ragaszkodó korszakok az új impulzusok korszakaival váltakoznak.

5. Önmagában az intézmény nem elégíthet ki soha. Komplikált viszonyok absztrakt elgondolása és föllállítása – rombolás és pusztulás. Az egyszerűség a legnehezebb, az elhamarkodott egyszerűség viszont csupán szimplifikáció.

Így a dolgok szimpla különválasztása a konkrét nehézségek esetében többnyire nem megoldást eredményez, hanem pusztulást – példának okáért a kutatóintézetek és a tanácsok, a tudomány és a foglalkozás, a műveltség és a szakképzettség szétválasztása, vagy a legjobbak oktatásának a tömegképzéstől való elkülönítése. A valódi szellemi élet éppenséggel mindig ott jelenik meg, ahol az egyik tartalmazza a másikat, s nem ott, ahol egymás mellett vannak. E szintézis viszont mindig csak a személyiség által valósul meg.

IV. Az egyetem konkrét létföltételei

Az egyetemnek számolnia kell azokkal a realitásokkal, amelyek éppúgy föltételei, mint korlátai az egyetem megvalósításának.

Az első előföltételt az egyetemen találkozó emberek jelentik, az ő milyenségük és képességeik (1).

A második előföltétel annak az államnak és társadalomnak a hatalma, melynek akarata révén és szükségleteinek kielégítése végett az egyetem fönnáll (2).

A harmadik előföltételt pedig azok az anyagi eszközök képezik, amelyeket az egyetem rendelkezésére bocsájtanak (3).

1. Az emberek

Hiába tudatosítjuk az egyetem valódi eszméjét, ha már nem léteznek azok az emberek, akik képesek lennének azt beteljesíteni. Ha viszont léteznek, akkor az egyetem életét és halálát eldöntő kérdés az, hogy megtalálja-e és megnyeri-e őket. Az egyetem konkrét karakterét ugyanis azok a professorok határozzák meg, akiket meghív.

Nem kevésbé függ az egyetemi élet a diákok milyenségétől. Az alkalmatlan diákok tömege a legjobb professorokat is nyom nélkül elsüllyesztené az iskolaüzemben. Ezért hát igen sok múlik azon, hogy a fiatal emberek – akiket fölvételi vizsgának kell alávetni – a lehető legmegfelelőbb szempontok alapján nyerjenek fölvételt. Gondos válogatással kell meghatározni azokat, akik bejuthatnak az egyetemre. A fölvétel szükségszerűen megkövetel bizonyos iskolaszerű előképzést, mely nélkül hiábavaló lenne bármilyen egyetemi tanulmány. Sőt, előföltétel az is, hogy az ember képezhető legyen s megfelelő képességeket és karaktertulajdonságokat hozzon magával, amelyeket azután az egyetemi tanulmányok során kibontakoztathat.

A kiválogatás egyik eszköze már maga a tanítás módja. Kérdés persze, hogy milyen diákokhoz kell az egyetemnek fordulnia. Csupán külsőleg tekintve: mindenkire – az egyetem értelme szerint: a legjobbakhoz. A cél az, hogy a felnövekvő generáció legjobbjai bontakoztassák ki szabadon tehetségüket és tövékenykedjenek. Azt azonban senki sem láthatja előre, hogy miféle ember válik majd a legjobbakból. Egyetlen olyan típus van, amit nem hanyagolhatunk el annak veszélye nélkül, hogy ezáltal talán éppen a legjobbakra mérnénk halálos csapást, ezek pedig a legkomolyabbak, akiket valóban mélyen átjár az igazság eszméje, s akiknek szemében a tanulás, a megtanulás és a kutatás nem pusztá foglalatosság, de nem is terhes munka, hanem az élet egyik nagyszerű lehetősége, mely arra való, hogy az ember a tudás által és az igazságot szolgálva együttműködhöz a világ létrehozásában. A legjobbak nem valamiféle típust reprezentálnak, hanem a sors által hordozott ama személyiségek áttekinthetetlen pluralitását, akiknek a lényege végül objektív jelentőségre tesz szert valamely ügy megragadásában.

Az egyetemi tanulmányokra elhivatott fiatal a szellemi életet nem csupán valamely más célra, a világban elérhető sikerre szolgáló eszközként akarja. E sikerre természetesen ő is vágyik, de csak egy átfogó életstruktúra mozzanataként. A következőképpen jellemezhetjük őt:

Képes arra, hogy életénck adott szituációjában praktikus céloktól mentesen teljesedjék ki, képes egy eszme megvalósítására (orvosként, tanárként, bíróként, stb.) s ezzel minden egyes léletszféra beteljesítésére az annak megfelelő szubsztancia által, valamint érzékenyen reagál a szellemi cselekvésben rejlő értelem jelen-valóságra. Ha a közvetlen léletszükségéttől megszabadítván biztosítják számára a szükséges pihenést, akkor szigorú önfegyelmel tevékenyekedik szakmai földadatainak teljesítése érdekében, amelyek – az lévén meghatározó osztályrésziük, hogy egy eszmét hordoznak – önmagukban bírlák értéküket.

A kiválogatás célja nyilvánvalóan nem lehet az, hogy az embereket mint valami adott matériát értékesítsük, olyan gyakorlati célok érdekében használva ki őket, amelyek számukra semmiféle beteljesedést nem nyújtanak. A szellemi életben sokkal inkább önmagához kell közelebb jutnia az embernek, aki soha nem lehet pusztá eszköz, hanem – mint személy – csakis végcél: ember, aki az életpraxis közösségében egyszersmind cselekedeteinek objektív értéke alapján is megméretik. Aki kiválogatásra gondol, annak nem szabad szem elől tévesztenie azt, hogy az emberi lehetőségek áttekinthetetlenek és számuk végtelen.

Avégett, hogy az emberek különbözősége és a kiválogatás kapcsán támadt kérdések megválaszolásához szempontokra és tényekre tegyünk szert, a következőket kell most fontolóra venni: a tehetség fajtáit (a), a tehetség és az esély kapcsolatát (b), végül pedig azokat az erőket, melyek a kiválasztásnál közrejátszanak (c).

a) A tehetség fajtái

Az emberekről szerzett tapasztalatunk kettős: Egyfelől azt tapasztaljuk, hogy igen-igen különbözőek, másfelől azt, hogy mégiscsak mindenkiben van valami közös. Ez utóbbira gondol az, aki egyforma jogot akar mindenkinek. Ez a követelmény értelmes ott, ahol valóban valami közössel és azonosall állunk szemben, például az anyagi létszükségletek esetében. Az eltérő vonásokat viszont az hangsúlyozza, aki azt követeli, hogy lássuk meg és vegyük figyelembe az emberek rangbéli különbözőségét; aki tehát az eltérő alkalmasságokat tekinti és azokat a legnagyobb teljesítmény elérésére akarja fölhasználni; aki látja az emberi érdekeket és ösztönöket, a szellemi tartomány felé irányuló törekvés természetét, s azokat a különbségeket, melyek a szellemi egzisztenciáért vállalt áldozatkészség terén tapasztalhatóak.

Az emberek különbözősége rendkívüli. E téren elkerülhetetlen belátásokra kell jutnia annak, aki nem akarja elkendőzni maga előtt a realitást. E belátásokat a mindennapi tapasztalat alapozza meg és részben módszeres kutatások biztosítanak pszichológiailag. Csakhogy az ember mint ember nyílt lehetőségekkel rendelkező lény. Az egyén mint Egész soha nem sorolható be valamilyen tehetség- és karaktertípusba. A kutatások, melyeket ez irányban folytatnak, csupán kísérletek arra, hogy némi fényt vessenek az emberre, ám csak különböző aspektusait világítják meg, de nem tárják föl egészében.

Megkülönböztetjük:

1. *A tehetség előfeltételeit avagy munkaeszközeit*, mint például az emlékezetet, megfigyelőképességet, tanulókönységet, fáradékonyságot, gyakorolhatóságot, az érzékszervek tulajdonságait, a disztinkcióra való érzékenységet, a figyelem elterelhetőségét, a tempót, stb. Ezek mindegyike kísérleti úton kutatható, többé-kevésbé mérhető, individuumokból álló csoportok esetében is vizsgálható az egyéni teljesítmények összevetésével, úgyhogy valamely elvart teljesítmény számára kiválaszthatjuk a tehetségük szerint legmegfelelőbbeket.

2. *A tulajdonképpeni intelligenciát* már nehezebb megragadni. Itt is folytatnak vizsgálatokat, például a kombinatív képességgel, az új szituációkhoz való alkalmazkodás képességével, vagy az ítéelőerővel kapcsolatban. Mégis, ezen a téren minden bizonytalanabb, olykor ugyan megragadhatóan meghatározott, máskor azonban ismét meglepetést okoz, mert olyan emberekről, akik eleddig minduntalan csődöt mondtak, egyszercsak úgy látszik, hogy mégiscsak jelentékeny intelligenciával bírnak. A kutatók itt is egyfelől a különleges intellektuális

képességeket (talentumokat) kísérik figyelemmel, másfelől arra gondolnak, hogy létezik egy intellektuális központi faktor, valamiféle általános intelligencia. Ezt azonban még nem látják végérvényesen tisztán.

3. *A szellemiség az intelligencia éthosza.* Ide tartoznak az „érdekek”, melyeknek elemei a következők (már ti. azok, amelyek a funkció gyakorlásán, a siker elérésén és a mások túlszárnyalásán érzett pusztító örömmön túlmutatnak): az egyszerűség, az eszme fűtötte lendület, a valódiság, a megismerés entuziazmusa. Mindezt sem kísérletileg megragadni, sem empirikusan végérvényesen megítélni nem lehet. Ez az, ami igencsak szerény mértékben terjedt el az emberek körében. Sőt, éppen azok, akik holmi tesztek alapján a szellemi kiválogatásról döntenek – cselekvésük helyességébe és igazságába vetett eltúlzott bizalommal – maguk szemlátomást gyakran a szellemiségnek csupán töredékét, vagy még azt sem hordozzák önmagukban.

4. *A teremtő erő.* Ez már egészen túl van mindazoknál a során, melyek a valóság megítélhető részét alkotják. A teremtő erő adatai az embernek, amit azután szorgalmas munkával kell kibontakoztatni, mert különben – ha valaki nem ügyel rá – elenyészik. Vannak elkallódott lángelmék, akik semmire sem használják daimónion-jukat, mivel hiányzik belőlük a fegyelem és a megfontoltság. A zseni csak akkor bontakozik ki, ha egyszerre rendelkezik éthosszal, akarattal és mesterséggel. Vannak zseniális emberek, aki végül mindent elveszítenek és szellem-telenül elkallódnak. A zseniális erő, mindaddig, míg lüktet valakiben, őstapasztalatokat fakaszt, eredendő eszméket és alakokat teremt. Nem az akarat tárgya, kívül van minden számítgatáson, nem tenyészíthető, túl van bármely mesterséges kiválogatáson, s túl a követendő mértékeken (és mégcsak nem is örökölhető, ellentétben a talentummal valamint a tehetségbeli tulajdonságokkal). A zseni – metafizikusan szólva – egyfajta kísérlet, a dolgok alapjából fölfelőlő hajítás, forrása minden szellemi mozgalomnak. Mindannyian abból élünk, amit a zseni teremtett meg számunkra, valamint abból, amit a zseniális műből az általános tudásba és fölfogásba átültettünk. A zsenit a legnagyobb respektussal illetjük még akkor is, ha elkallódik. A velünk szemben támasztott követelmény az, hogy az eredetit, a zseniálisat megérezzük, láthatóvá tegyük és érvényre juttassuk. Ez ugyanis már lehet tárgya az akaratnak; az elsajátításnak ezen munkájára már irányulhat az akarat. Noha a zseni és a köztünk lévő különbség rendkívüli, mindazonáltal a zsenialitás avagy az eredetiség minden emberben – kivált a fiatalokban – megcsillan egy-egy pillanatra, s a zseni csak azért gyakorolhat ránk hatást, mert valahol az ő fajtájából is van bennünk valamennyi. Létezik ugyan abszolút különbség a zseniális és az összes többi adottság között, ami egyszerűen csak tehetség és jóakarát, de senki sem zseni egészen és tökéletesen, hanem legfőljebb egy zseniális ember. Ez a tűz többé-kevésbé benne ég minden emberben – az ember viszont nem isten. Mindazonáltal a különbség mértéke igen tetemes, miáltal okunk van arra, hogy azt a távolságot, mely köztünk és a zseni között húzódik, minőséginek érezzük. Az emberek közötti döntő különbség végül is abban áll, hogy ez a daimónion uralja-e életünket, vagy kizárólag, illetve elsősorban a társadalmi, szakmai, etikai rend szabályai.

A tehetség, a voltaképpeni intelligencia, a szellemiség valamint a teremtő erő előfeltételeinek iménti megkülönböztetése abban a hiányosságban szenved, hogy a tehetséget egészében úgy fogja föl, mint valami mindenkor éppígy létezőt (jeweils Sosciendes).

Csak hogy először is a karakter és a lényeg, amelyek a tehetségben megmutatkoznak, nem ragadhatók meg tárgyként, hanem azt az emberlételet alkotják, amely csak egyik oldaláról objektíválható pszichológiaiailag – s válik ezáltal kutathatóvá –, míg a másik oldalát tekintve csak olyan transzcendentális fogalmakkal fejezhető ki, mint amilyen az Átfogó vagy az Eszme. A pszichotechnikai módszereket alkalmazó kiválogatás aligha jut tovább a külsőségeknél vagy a szellem munkaeszközeinek vizsgálatánál – az Átfogó számára nem létezik objektív ismertetőjegy.

Másodszor pedig egyetlen ember sem végérvényesen az, aminek mindezigdig mutatkozott. Miként egészen más arculatot képes ölteni egy nép, ha belőle az eddigiekkel ellentétben olyan új embertípusok érvényesülhetnek nyilvánosan, melyek korábban rejtve voltak és csön-

desen szolgáltak, hasonló módon képes ugyanaz az ember teljesen eltérő karakterképet mutatni, ha a környezete és neveltetése nyomán megváltozott beszédmód és taglejtés más elemeket csalogat ki belőle. Az emberlét bármely megvalósítása csupán a benne rejlő lehetőségek töredékét érinti, s nem egyéb, mint egy-egy lehetőség kiaknázása.

Végül harmadszor: elhatározásának eredete magában az emberben rejlik. Valahol dönt önmagáról. A rettenetes kijelentés – „én már csak ilyen vagyok...” – az az eszköz, mellyel kiter szabadsága elől.

Mindezek ellenére masszívan tartja magát az emberben valami leküzdhetetlen, mindig is pusztán csak főlvállalandó alkati meghatározottság (Soseiende). A biológiailag örökölhető, úgymond végérvényes karaktertulajdonságokról vagy tehetségekről hangoztatott állításokkal szemben azonban óvatosnak kell lenni. Jőmagam nem kételkedem abban, hogy ezek valóban léteznek, és a történések mélyén lényeges jelentőséggel bírnak – akár úgy, hogy valamit lehetővé tesznek, akár úgy, hogy kizárnak. Am pregnánsan megragadni ezeket csak azon előföltételek keretei között sikerül, melyek objektíválhatóak. A karakter és a tehetség tanulmányozását rendkívüli érdeklődés kíséri, a végén azonban a tiszta nemtudásba torkollik az egész, amely azután szabadon hagyja a teret a tulajdonképpeni nevelés (a), valamint az ember önmagával szemben támasztott igényei számára (b):

a) A nevelés értelmes módon az emberre vonatkozik, akinél egyáltalán nem egyértelmű, hogy micsoda. Ez ugyanis azon múlik, hogy milyen hatások érik fiatal korától fogva. Nem kizárólag a természetes adottságok kimutatható és megváltoztathatatlan meghatározottsága a döntő, hanem az erendődően áttekinthetetlen lehetőségek is számitanak, melyek közül egyet-egyét megvalósítva egyúttal az összes többit megsemmisítjük. Az otthon, a tanintézet, a közösség, a nyilvánosság szelleme formál a benne megszokott és önmagától kényszerítő erővel ható magatartás- és beszédmódok által, az önkénytelenül elismert szimbólumok és értékek, valamint a különböző igények és formák révén. Az emberek valamely csoportjának külső megjelenése alapján megítélni, hogy lényegük szerint milyenek, mindig jogosulatlan, hiszen azt is figyelembe kell venni, hogy milyen neveltetésben volt és milyenben van nap mint nap részük, továbbá azt is látni kellene, hogy milyenné válnának más nevelés következtében – mindezt pedig azért, hogy még több mindent tudjunk meg róluk, és mégse tudhassuk meg soha végérvényesen, hogy mivé lehetnének. A nevelés bátorsága a szunnyadó lehetőségekbe vetett bizalmon alapszik.

b) Magamagától senki sem tudhatja, hogy micsoda és mire képes. Azt ki kell próbálnia. A kipróbálandó útról csak az elhatározás komolysága dönt, melynek érdekében egyedül az önálló Énben szólhat a lelkiismeret, és semmiféle külső ítélet nem veheti át a felelősségét. Hogy mi válhat belőlem munka és belső cselekvés révén, azt nem tudhatom előre. Aki eljutott odáig, hogy egyetemen tanul, az tekintse magát arra elhivatottnak, hiszen az embernek mindenkor azt kell cselekednie, aminek az adott helyzetben történnie kell. Aki egyszer abban a szituációban találja magát, hogy módjában áll szellemi emberré válni, annak ebből a legcsekélyebb kifelé irányuló igényt sem szabad levezetnie – ám annál több kötelességet önmagával szemben.

Mindent egybevetve: Az ember nem rendelkezik stabil, megállapodott alkattal, amely megváltoztathatatlan, mint az állaté, és vagy fölhasználható valamire, vagy nem, hanem folyton folyvást lesz valamivé, és pillanatról pillanatra úgy áll előttünk, mint amivé – rejtett lehetőségeinek realizálásával – lett.

b) Tehetség és esély

Minden társadalomban tapasztalhatók különbségek az anyagi jólét terén, s mindenekelőtt létezik az alá- és fölérendeltek közötti különbség. Az ideális az lenne, ha a legkiemelkedőbbek lennének egyben a vezetők is, és ha a társadalmi rend hierarchiája egy-

becsnék az etikai rangban meglévő személyes különbségek hierarchiájával. Ez nem lenne más, mint a Platón által megfogalmazott eszmény, mely szerint az államban uralkodó viszonyok csak akkor javulnak meg, ha vagy a filozófusok lennének az állam irányítói, vagy az állam irányítói lennének filozófusok.

Ez az eszmény azonban nem valósítható meg tökéletesen, mert emberi mivoltunk soha nem szűnik meg formálódni, és ezen eszmény bármely megvalósítása, még ha egy pillanatra sikerülne is, a következőben belsőleg változna vissza a korábbi szokott heterogenitásba. Mégpedig azért, mert:

a) Változó, hogy mely személyes értékeket tekintik a legfontosabbaknak. A különböző tehetségeket a világ szociológiai, ökonomiai és technikai állapotának megfelelően különbözőképpen lehet eredményesen felhasználni.

b) A rang generációkon át tartó állandósága és folytonossága nélkülözhetetlen. Nem jelent számottevő különbséget az, hogy valaki utódként (örökölt rang esetében), vagy épp tanítványként válik ki. A következmények – azt követően, hogy a vezetés egy teremtő erővel rendelkező csoport kezében volt – többnyire ezek: epigonizmus, tradicionalizmus és az erdelti szellem elvesztése.

Az eszmény, mely már az iménti okok miatt is állandóan hanyatlásnak van kitéve, rászorul arra, hogy az élők összessége közül az irányításra mindig a legjobbakat válogassák ki. E kiválogatás akár észrevétlenül zajlik, akár tudatosan irányított, mindenesetre elkerülhetetlen. A közreműködő erők azonban csak fölöttébb korlátozott mértékben képesek megfelelő eredményt elérni. Az az eszmény ugyanis, hogy minden egyes ember a maga adottságainak megfelelően érvényesüljön, tanuljon s tegye azt, amire lényege szerint képes, még a legkiemelkedőbb s legszerencsésebb embereknél sem valósul meg. Eszméje szerint az ember végtelen lény, amely azonban mindenkor véges föltételekhez van kötve és csak ezekben alakítja ki szubsztanciáját, amennyiben a véges föltételeket megragadja. E szituáció alapján az ember földadata az, hogy vállalja korlátait és azok közepette legyen szabad.

E korlátozottság – az öröklődés és a természetes adottságok révén – születéstől fogva fönnáll. A születésével kapott munkaeszközök minősége olyan béklyóba fogja az embert, amit egyszerűen nem vethet le magáról. Továbbá időben él, s nem valósíthat meg egyszerre mindent, ami lehetőségként kínálkozik számára – de még sorjában sem, hiszen élete véges.

A korlátozottság további elemei a származás valamint a szociológiai föltételek. Ezek eltérően kedvező vagy kedvezőtlen esélyeket nyújtanak a természetes adottságok számára.

Mindezek ellenére az ember tudatában van szabadságának, vállalja korlátait és üstökön ragadja esélyeit. Csakis ily módon viselkedhet megfelelően az egyes ember a korlátok kényserével és az esélyek nyitottságával szemben a megvalósításukért folytatott küzdelemben.

Egészen másként látja azonban a dolgokat a *pszichológiai* és *szociológiai* megfigyelő, aki tényeket akar megállapítani avégett, hogy azokból olyan intézkedéseket vezessen le, amelyek elősegítik a legjobbak kiválogatását és e folyamatot értelmesen irányítják. Ez bizonyos fokig eredményes ismeretszerző eljárás, amelynek azonban egyfelől mint ismeretnek, legfőképpen pedig minden, tervek formájában megjelenő következményének szigorú kritikára van szüksége azért, hogy az ember szabadságáról sem az ismeretszerzés folyamán ne feledkezzenek meg, sem pedig az intézkedések révén ne korlátozzák azt jobban, mint szükséges.

Meghatározott történelmi korok szellemileg kiemelkedő egyéniségeinek szociológiai származása például ilyen tény. Föl lehet tenni a kérdést: milyen körökből származnak a kiemelkedő személyiségek? Az 1700 és 1860 között élt híres németek, akiknek bemutatása két vagy több oldalra terjed az általános német biográfiában* 83,2%-ban a felsőbb, 16,8%-ban az alsóbb (iparos, paraszti, proletár) rendből származnak. Az alsóbb rendekből jövők 32,7%-a művész, 27%-a diplomás, 14,6%-a plébános, az egyéb foglalkozások csak kis számban része-

* Maas szerint, in: Über die Herkunftsbedingungen der geistigen Führer. Arch. f. Sozialwissenschaft. Bd: 41.

sednek. Ezekben az évszázadokban az alsóbb rendek összlélekszáma tetemesen meghaladta a felsőbb rendekét. A német kultúrát néhány tíz ezer emberből álló réteg hordozta milliókkal szemben. Mégis, ha valaki úgy vélné, hogy az értékesebb tehetségek természetesen a felsőbb társadalmi réteget illetik meg, nyilvánvalóan tévedne. Inkább arra kell következtetni, hogy a képzésre való esélyek – márpedig a képzés a legjelentősebb teljesítmények előfeltétele – lényegesen kedvezőbben a felsőbb rendeknél, mint az alsóknál.

Ha azonban e gondolatmenet kapcsán azt föltételeznénk, hogy – bármelyik társadalmi rétegben szülessenek is – természetes képességeiket tekintve az emberek egyenlők, és a különbség csupán az esélyek különbözőségén nyugszik, elhamarkodottan járnánk el. Ha a tenyésztésre kiválasztott fajta határozza meg a biológiai kvalitásokat, akkor olyan szociológiai rétegek esetében is, amelyek ősi származásúak, fönállhatnak adottságbéli különbségek. Lényeg szerint az ember nem egyszerűen „megszületik”. Nem mindegy, hogy honnan származik valaki. Az ember teljes léte olyan Egész, amely az illető születésekor adott saját lényéből és történelemből áll össze. Az olyan családokból jövő gyerekek, amelyek generációkon keresztül hagyományozott műveltséggel rendelkeznek, eredendően mások felnőtként, mint az összes többi.

Még a legnagyobb szellemi alkotások is őriznek valami lényegi vonást abból, amit gyermekkorában tapasztalt az ember. Fichtében félreismerhetetlenül van valami plebejusi, zsenijének roppant lendülete ellenére, amely a maga részéről a fanatizálás és a szülőköröség bizonyos vonása révén alantasabb régiókat érint.

A kiválogatás számára semmi esetre sem egyedül a tradíció értéke mérvadó, sőt, még csak kiemelt szerepet sem játszik. Az egyén lényege szempontjából azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni a hagyománynak ezt az értékét, ha a valósághoz akarjuk tartani magunkat és igazságosak akarunk lenni. Ami a gyermekkor idején elveszett, többé nem hozható vissza. Akit például gyermekkorában megérintett a görögség nemessége, annak lelkében élte végéig izzik valami lendület, van benne valami könnyedség, valamint a rang tisztelete és a szellemi magaslatok szemlélése iránti érzék – márpedig e gyermekkori találkozás nélkül mindezek talán soha nem bontakozhattak volna ki benne. Mára közömbössé koptatták e tradíció ragyogó, pótolhatatlan értékeit. Olyan félrevezető megállapításokat is hallhatunk, mint például ez: „A múlt ragyogás volt és végzet. Most immár olyasmiről van szó, amit mindenki megért, amelyben mindenki részesedik”. Meglehet, sőt, minden bizonnyal így is van, hiszen minnek oda valamely meghatározott tradíció, ahol tradíció nélküli eredetéből kell az embert önmagához eljuttatni. Ám el kell majd vezetni a tradícióhoz akkor, ha majd felnőtként is másként dolgozza föl, mint gyermekként.

Ha azt, ami az emberből lesz, részben a művelt családi tradíció határozza meg, úgy a lényeg nem az iskolai oktatás, amely – intézmények révén – bárki számára hozzáférhetővé tehető, de az az anyagilag szerencsés helyzet sem, hogy valakinek alkalma van mindenre, ami csak lehetséges és számosat sorjában meg is kísérelhet. A lényeg inkább a tartalmas szigor és fegyelem szülte szubsztancia. Szó sincs arról, hogy önmagában érték az, ha valaki egy családhoz tartozik. Valójában azok az emberek, akik ilyen családban születtek, sokkal inkább úgy érzik, hogy származásuk kötelezi őket. Ezt csöppet sem garantálja a szociológiai értelemben vett előkelőség. A felsőbb rétegekben az elmúlt évszázad folyamán jóval inkább az volt megfigyelhető, hogy sokan elpártoltak saját hagyományuktól. Korábban számos kiemelkedő ember bölcsője ringott protestáns paplakban, nemesi udvarházban vagy patrícius család tűzhelyénél. Az itt honos nevelést nem lehet „leutánozni” vagy kifundálni.

Egy másik, nehezen vagy egyáltalán nem végérvényesen megragadható tény az átlag avagy a tömeg tulajdonsága. A kiválogatás mindig valamely tömegeből történik, és összességében bármelyik szociológiailag uralkodó réteg sem más, mint adott tömeg. A tömeg tulajdonságaival kapcsolatos ítéletek pedig évezredek óta meglepő egyöntetűséggel – igen kedvezőtlenek.

Ami a tehetséget illeti, nos, az emberek többsége módfelett gazdagon megáldottnak tartja önmagát, és csak a legnagyobb nehézségek esetén szolgál mentségére, ha történetesen mégiscsak hiányoznék belőle a szükséges adottság. Egyfelől igényekre, másfelől exkuzációra kell tehát számítanunk a többség szellemiségét illetően. A legtöbben erejükön felül akarnak érvényesülni és elismerésben részesülni. Ahelyett, hogy szigorú fegyelmezzéssel fejlesztenék önmagukat és tennék a maguk dolgát, elmenekülnek önmaguk és a föladat elől.

Bármely társadalmi osztályérdek szolidaritásán túl létezik az átlagos tehetségek ösztön-szerű közös érdeke is. A tömeg ellenséges érzülettel viseltetik azzal szemben, ami kiemelkedő; ha pedig – önmaga képtelenségének tudatában – égbe emel egy vezért, hogy általa és őbenne mindent nivelláljon, éppoly könnyen el is fog pártolni tőle. Az átlag ösztönei számára az egyenlőségnek nem csupán az esélyekre kell vonatkoznia, hanem a szellemiségre és a képességekre is.

Azért persze vannak olyanok, akik tudatosítják magukban hiányosságait, és levonják a szükséges konzekvenciákat. Ez viszont már épp' a magasabb nivå jele. Akit a szellem ereje űz – ezt kell mondanunk neki –, azt hátráltathatják ugyan rossz munkaeszközei, de mégis engedelmessé válhat neki, föltéve, hogy lelkesedése valódi és áldozatot akar hozni.

c) A kiválogatásnál közreműködő erők

A „szabad versenyt”, amelyben úgymond „a legrátermettebb érvényesül” korábban a kiválogatás legtermészetesebb és legkedvezőbb formájának tekintették. Meggondolandó azonban, hogy eszerint a siker természetének megfelelően – márpedig a verseny a siker eléréséért folyik – mindenkor a különleges adottságok döntenek, és hogy a szellemiségnek itt aligha van komoly esélye.

Indirekt kiválogatás folyik például az életmód és azon körök konvencionális szemlélet-módja által, akikhez tartozni előnyös dolog. Aki e téren sikert szeretne elérni, az belsőleg és külsőleg is önkénytelenül átadja magát az elvárásoknak. Az ember azután hamarosan az lesz valóban, amivé lenni szeretne. Mindazok pedig, akik a leginkább megfelelnek a szóban forgó értékelésnek, karriert csinálnak. Itt is specifikus adottságok megléte a döntő (a drill elviselésére, a szolgálatkészségre, a rátermettségre, az ingatag engedékenységre való képességé – természetesen mindig annak a rétegnek megfelelően, amelynek az ember tet-szeni akar), és még véletlenül sem a szellemiségé.

Az indirekt kiválogatásban a szellemi telejsítmények elérésére kitűzött prémium vonzereje érvényesül. Amíg a szellemiség semmilyen előnnyel nem jár együtt, példának okáért, amíg az égvilágon semmiféle társadalmi és anyagi jutalom nem csábít tudományos teljesít-ményre, addig csak azok szánják rá magukat, akiket föltétlen akarát sarkall. Mihelyt azonban a műveltséggel és a tudománnyal egyúttal privilégiumok járnak, rögvest tömegek szegődnek szolgálatukba. Mivel majdhogynem minden ember vágyik arra, ami külső előnyökkel jár és tekintélyt kölcsönöz, s mivel a legtöbben inuvszakadtan iparkodnak is azt elérni, illetéknép-pen a prémiumok a legcsekélyebb mértékben sem a voltaképpeni szellemi erőket részesítik előnyben, hanem azokat az energiákat szabadítják föl, amelyek éppenséggel arra alkal-matosak, hogy sikeresen mutogassák a szellemi jelenségek külsőségeit. Előnyben a talmiak részesítetnek, azok, akik mit sem tudnak békés nyugalomról és kontemplációról, hanem csak munkát és mindent feledtető szórakozást ismernek, s akiknek számára minden csupán lépcső-fok és ugródeszka, a végső motívum pedig egyszerűen csak a fölkapaszzkodás – jottányival sem több.

Azok az erők, amelyek bárkinek akarata és szándéka nélkül határozzák meg a kiválo-gatást, s ezáltal ténylegesen döntenek az emberi dolgok menetéről, nehezen áttekinthetők. Ha föliidézzük magunkban az efféle kiválasztó mechanizmusokat, minden okunk megvan arra, hogy borúlátók legyünk. Senki sem akarja, de nem is teheti meg azt, hogy a kiválogatást

egyszerűen a véletlenre bízva. Mindenki azt szeretné, ha az autentikus erők érvényesülnének a legrögteljesebben. A folyamatba való tervszerű beavatkozás tehát nélkülözhetetlen.

Igen ám, csak hogy akkor újabb nehézségek tűnnek föl, s főnnáll az a veszély, hogy a tervező válogatás örve alatt éppenséggel csapnivaló eredményt produkálunk.

Túlontúl gyorsan és könnyedén fogalmazódik meg az a föltétel, amely szerint a kiválasztásnak, úgymond, a tehetség alapján kell történnie, ezt pedig mindenkinél objektíve kell megállapítani, hogy a kiválasztás ne indirekt módon és véletlenszerűen, hanem éppen ellenkezőleg, direkt és irányított módon történjék.

Már most a *nagy egyéniségek* semmiképpen sem választhatók ki vagy határozhatók meg. „Ez már csak úgy van, hogy a szokott talantum alkalmasint mérhető, a szokatlan viszont csak nehezen, a zseni pedig már végképpen nem” (Grimm). A nagyok számára, akik úgyszólván mindig is ellentétben élnek környezetükkel és korukkal, egyenesen kívánatos, hogy az intézmények ne működjenek egészen átütő eredménnyel, hanem maradjanak rések, azért, hogy teljességgel kiszámíthatatlan életpályák is lehetségesek legyenek, s hogy az emberek a maguk szakállára megkockáztathassanak valami újat. Márpedig ez lehetetlen, ha az intézmények mindent végérvényesen meghatároznak. Ha a szervezet az előírt munkát a munkamegosztás valamely gigantikus közpödményében a célok szakmák szerinti fölbontásában határozná meg, akkor e mégoly mozgalmas és feszes tempójú üzembn – amely az embert mintegy magába nyeli – minden löhégése ellenére dermedés állna be, ugyanis nem tudna többé létezni a szellem, az egyes teremtő ember pedig nem találhatna rá a maga útjára.

Ha eltökintünk a nagy emberektől, akikre jobban ránehezedik létük súlya, mint másokra, s akik mindenütt egzisztenciájukért harcolnak, mivel az semmilyen már meglévő formába nem illik bele, azoktól az emberektől tehát, akiket „mindig is megátkoztak és megégettek”, akkor a többiek, a diplomás életre elhivatottak körében is valami ehhez hasonlót tapasztalhatunk. Bármilyen módszert kövessen is, a kiválogatást végzőnek tudatában kell lennie annak, hogy olyan föladatot kell teljesítenie, amely alapjában megoldhatatlan. Midőn el akar kerülni egy jogtalanságot, szinte szükségszerűen egy másikat követ el. Mindig kellő tisztelettel s ezzel együtt nyitottsággal kell viseltetnie az emberi lény iránt. Ha ítéletet mond, éreznie kell annak felelősségét, hogy nem szabad a valamivel a legjobbak mögött maradók akadályává, és a közepesek valamint az annál is gyengébbek, továbbá a törtető és igényesek, a porhintők és a talmiak segítőjévé válnia.

Mindezek dacára: a tervszerű kiválogatás egy bizonyos, nem végérvényesen megszabott mértékben szociológiailag elengedhetetlen.

A tudatos válogatás fajtái a következők:

1. a vizsga,
2. valamely fölérendelt személyiség tetszésére bízott személyes kiválasztás,
3. alulról kiinduló, formálisan körülhatárolt csoport által végzett választás.

1. *A vizsgák.* Beszélünk *fölvételi vizsgákról*, amelyek azt döntik el, hogy valaki alkalmas-e valamely stúdiumra, és *záróvizsgákról*, amelyek a képzés végén a cél elérését igazolják.

Mikor a népesség egészéről van szó, amelyből csupán egy kisebb létszámú csoportot kell kiválogatni valamely magasabb iskola vagy az egyetem látogatásának lehetővételére, akkor némelyek számára roppant csábítóknak tűnik az a gondolat, hogy pszichológiai-kísérleti úton (tesztek révén) alkalmasint objektíve kiszűrhetők a legjobbak, még a nevelés folyamata előtt fölsimerhető a tehetség, s előre megmondható, hogy mi lesz egy-egy emberből. Ámde mi is az, ami pszichológiailag vizsgálható? Az intelligencia előföltételei kiválóan, bizonyos határokon belül maga az intelligencia is, azután a teljesítőképeség és a munkaeszközök; ezzel szemben a szellem nem, a teremtő lehetőségek nem, az akarat és az áldozatkészség szintűgy nem. Ha csakugyan konstruálnának egy ilyen válogatógépet, s annak segítségével döntenék el, hogy mivé kell valakinek válnia, ezzel az egyéni választás szabadságával szembeni legélesebb ellentétet állítanák föl – valami olyasmit, ami éppoly kényszerítő erejű lenne, mint az ember veszületett adottságainak és tulajdonságainak együttese, de ugyanakkor elviselhetetlen, mert

nem a titokzatos sors által kényszerítene, hanem emberek által, és valószínűleg többnyire nem kielégítően legitímált és független személyiségek által (Ki értelmezné például a kiválogatást?). Tájékozódás végett csak ott kell alkalmazni tesztek – személyiségek bizalmat keltő ítéletével összekapcsolva – ahol az e módon megállapítható teljesítménybeli képességek ahhoz a foglalkozáshoz lényegesek melyek szempontjából a válogatás elvégzendő.

A magasabb képzésnek – amelyben egyébként ma már nem részesülhet a népesség egésze, hanem csak egy kisebbség – már korábbi stáriumában elkerülhetetlen a főlvételi vizsgálával történő válogatás. Ha szabad pályát követelünk minden rátermett számára, akkor ez azt jelenti, hogy nem az egyes rétegekből, hanem az összenépességből származó rátermett fiatalabereknek kell rendelkezniük azzal a lehetőséggel, hogy jogukkal élhessenek. Ugyanakkor azt is jelenti, hogy tesztek alkalmazása révén – amelyek alkalmasint egészen specifikus adottságokat előföltételeznek – ne zárjuk el a lehetőségektől a tulajdonképpeni szellemiség értelmében vett rátermetteket.

A záróvizsgáknak ismét kettős értelmük van. Vagy ama szükséges ismeretek megszerzésének pusztá igazolásai, amelyeket a diák általában a szokásos tanulmányi év folyamán elsajátított, ahol is igen kevesen, csak az egészen alkalmatlanok és lusták buknak el. Vagy pedig valódi kiválogatódást jelentenek, tehát azok közül, akik főlvételt nyertek, nagy számban buknak el, mégpedig végérvényesen, s csak a legjobbak állják ki a vizsgát.

Az egyetem értelme megköveteli, hogy ott a szellemileg és egzisztenciálisan jelentékeny személyiségeknek legyen a legnagyobb esélyük arra, hogy fölismerik őket. A vizsgák kialakítására nem lehet elegendő gondot fordítani. A vizsgák formájában intézményesített módon azoknak kell a kiválogatást végezniük, akik ítélőképességgel rendelkeznek, nem pedig holmi mechanizmusnak, de még csak nem is pszichológusoknak.

A vizsgák hosszú sorozatából álló vizsgarend, amelyben a hallgató lépésről-lépésre éri el a célt, az önállótanokból álló átlagnak nyújt segítséget. Egy hosszú és szabad stúdium lezárásaként tett vizsga – a szellemileg eredendők ügye. Az egyetem ez utóbbit mozdítja elő, amennyiben azzal az igénnyel lép hallgatóihoz, hogy legyenek önállóak, olyanok, akik képesek önmagukat irányítani. Már érettek és nincs szükségük mesterre, mert maguk vették kézbe önmagukat. Tanokat, szempontokat, orientációkat, tényeket és tanácsokat azért hallgatnak meg, hogy alaposan szemügyre vegyék és döntsenek róluk. Aki irányítót keres magának, az jogtalanul lép be az egyetem eszméjének világába. Az igazi diákok iniciatívával rendelkeznek és képesek maguk megszabni a főladatokat. Képesek szellemi tevékenységet folytatni, és tudják, mit jelent a munka. Individuumok, akik kommunikációban növekednek. Nem az átlagot alkotják, s nem holmi tömeget tesznek ki, hanem önálló egyedekként léteznek, akik önmaguk megmértetése végett kockáztatnak. Ez valóság s egyszersmind szükséges fikció; föllívelés, amelyben a valódi diák úgy érezheti, hogy elhivatása a legmagasabb cél elérésére szól.

A végén ott a vizsga. Ennek azt kell megállapítania, ami voltaképp már megtörtént: a kiválasztást, amit a diák – szabadságát használva – maga végzett el önmagán. Az egyetem nem lenne többé valódi főliskola, ha a tanulók ilyen-olyan bizonyítványok alapján kiválasztott csoportja, egyszer bejutva, iskolaszerűen ellenőrizve egészen a tanulmányok végéig a biztos úton haladna. A főliskola lényege sokkal inkább az, hogy a kiválasztásnak a tanulmányok végzése közben, a diák önmagával szembeni viszonyában kell megtörténnie, mégpedig annak a veszélynek az árnyékában, hogy a végén mit sem tanult és semmire sem képes. E kiválasztás szellemi és intézményesített szituációk által történő kialakítása a legkomolyabb probléma, amely végül is soha sem oldható meg teljesen.

A vizsgákat a mindezeideig szokásoshoz képest részint leegyszerűsíteni, részint viszont tágítani kell: egyszerűsíteni a tananyag korlátozása és a vizsgák számának csökkentése révén, s tágítani azáltal, hogy a személyiség összes szellemi energiáját, ítéletét és képességét átfogják.

A vizsgának egyúttal minden területen igazodnia kell ahhoz a foglalkozáshoz, amellyel kapcsolatban lefolytatják. Ez ideig talán a jogászok vizsgái a legjobbak, a medikusoké a

leginkább kérdéseink. Ezzel függ össze, hogy az orvosegyetemi vizsgákon hosszabb távon senki sem hullik ki, a veszély tehát voltaképpen kizárt, miáltal megreked a kiválogatódás folyamata.

A helyes ítéletet alátámasztandó, a vizsgákhoz szükség van a szemináriumokon és egyéb közösségi munkákon tanúsított teljesítmény és hozzáállás szemléletes tanúsítására. A pusztán szorgalmi jegyek és osztályzatok közömbösek; azt kell látni, hogy miben áll a teljesítmény. A jól sikerült munkák is benyújtandók.

A vizsgák során az ismereteken kívül mindenképp előtt a föladatak megoldása közben tanúsított hozzáállást és teljesítményt kell figyelembe venni, valamint a módszeres föladatmegoldás mikéntjét, a látás képességét, s a más és más dologról való – mindig az éppen adottnak megfelelő – beszéd és írás helyes módjára való ráérzés képességét.

Tananyag tekintetében a vizsgák nagy mértékben a vizsgázók választásától függenek. Az enciklopédikus ismeretek fikciója sutba dobandó. Gondoskodni kell arról, nehogy – a tanuló szabadságát sértve – észrevétlenül a vizsgáztató oktató szempontrendszere kerekedjék felül úgy, hogy a vizsgázó a lecke füzetek bejegyzései vagy vizsgáztatójának gyakorlatainak való részvétel alapján előzetesen ítéltessék meg.

A főiskolai céloknak megfelelő, tudatos vizsgatechnikát kell kifejleszteni a tapasztalatról és szempontokról való folyamatos és kölcsönös tájékoztatás illetve tájékozódás során. A vizsgáztatónak szemtellenül szem előtt kell tartania a szellemi foglalkozásokra született és nevelt személyiségek lény(eg)ét.

Végezetül: A vizsgáknak és bizonyítványoknak olyan ritkáknak kell lenniük, amennyire csak lehetséges. Túlszaporításuk módfelett kvantitatív és ténylegesen felelőtlenül teszi alkalmazásukat. Ha viszont számuk kevés, akkor teljes komolysággal és alaposággal lehet rájuk fölkészülni. A vizsgák és bizonyítványok üresjárata, mikor is mennyiségileg eltúlzott követelményt támasztanak az emlékezettel szemben, tökéletesen eredménytelen, mert ezek a vizsgák immár semmiféle valódi válogatásra nem alkalmasak. Az üresjárat dacára aránytalanul megterhelik a kutatókat és ezzel ártnak a szellemi élet színvonalát.

2. *A fölrendelt személyiség által végzett kiválogatás.* A monarcha, aki maga választja tanácsadóit, a tanár, aki maga válogatja ki legkedvesebb tanítványait, az egyetem kurátora, akinek foglalkozásszerűen a legkiemelkedőbb személyiségek fölfedezése a dolga – ezek szolgálhatnának példa gyanánt. A személyes kiválasztás a legbiztosabb és legjogosultabb, az, amely a legmélyebben rejtő és mérhetővé nem tehető minőségekre vonatkozik – amikor is egy olyan személyiség van jelen – ez pedig ritkaság –, aki sajátos, belülről szolgáló tartással bír, annak igénye nélkül, hogy maradéktalan hatást fejtsen ki a lényeg és a színvonal iránti objektív érzékre azzal a céllal, hogy választottjai tisztán tükörként viselkedjenek. Sajnos azonban e személyes faktort – amely önmagában a legobjektívebb lehetne – majdhogynem mindig elnyomják idegen motívumok.

Ha az egyének által történő személyes megítélést sok hivatalviselő intézményes ügyévé teszik, akkor föllép az a tendencia, hogy a választás a középszerűségnek kedvez. Mindig is csak a kiváló képességekkel megáldott személyiségek voltak azok, akik biztos szemmel látták meg az ember szubsztanciáltságát s ennél fogva valóban képesek voltak a kiválasztásra. A professzor hajlamos arra, hogy saját tanítványait és kreatúráit részesítse előnyben, és ösztönösen mellőzze azokat, akik szellemben gazdagabbak és fölötte állnak. Ha pedig más professorok – számuk ritkább – tudatosítják magukban ezt a veszélyt, ők meg éppenséggel arra hajlanak, hogy fordított elfogultsággal önmagukat gyűrik le, és mások iránti tiszteletüket és simpatíájukat egyenesen ellenmotívumként hagyják érvényesülni, hogy ily módon azokat válasszák, akiket tulajdonképpen nem is akarnak, úgyhogy a kiválogatás ismét csapnivalóvá, mi több, érthetetlenül válik.

Végül – és minden bizonnyal ez a leggyakoribb – igények és szükségletek motiválják a kiválasztást. Az embert alapjában véve csupán eszköznek tekintik. Minden személyesen formálódó érdeklődést – amely pedig a szellemi élet adékvát formája – félreoltnak mint részre-

hajló megnyilvánulást, ám nem valami magasabb ügy érdekében, hanem az oktatás iránti szükségletek kielégítésére való alkalmasság kézzelfogható és külsőleg megragadható jegyeinek javára.

Szerencsés esetnek számít, amikor például egy klinikán a főnök a főorvossal és azokkal az orvosokkal kölcsönhatásban, akik elnyerték bizalmát, észrevétlenül gyakorolja az emberek kiválasztásának definiálhatatlan művészetét. Ekkor létrejöhet valamilyen szellem, ami a kollektíva egészét inspirálja. Szép csöndben eltűnnek azok, akik ezzel a szellemmel szemben érzéketlenek, akik alkalmatlanok – s a *genius loci* övéi előtt megnyílik a tér. A tisztesség és a megbízhatóság légköre uralkodik. Egyetlen személy szerencsés képessége és autoritása képes tehát megteremteni azt a valamit, ami az eredendő szellemi mozgás tereként szolgál. Sokkal inkább sikerül azonban megteremteni egy klinika szellemét, mint egy egyetemét, s könnyebb szellemet varázsolni egy szemináriumba, mint egy fakultás falai közé.

Aki abba a helyzetbe kerül, hogy személyesen kell választania, a következőképpen morfondírozhat: Elsősorban az előttem fekvő teljesítmények tartalma után kell puhatolózni, belsőleg megjelenítve azt. Azután a kommunikáció során nyert tapasztalat a lényeges. E két tapasztalat megszerzése könnyű, ha szolidáris szellemi alkatról van szó, ám nehéz, és kötelező karakterük is elvész, amikor idegen, még nem megértett szellemi impulzusokkal van dolgunk. Ilyenkor a dologban való kontaktus, a közös eszmében való könnyedség hiányzik ugyan, de talán az ész által valamiként mégiscsak észlelhető, hogy ott valami lényeges rejtőzik. Mindenesetre a választónak meg kell nyílnia, s nem szabad kényelmesen a rokon vonásokra korlátozódnia. Mindamellet – a szellemi teljesítmény objektívitasán kívül – számtalan egyéb tényezőt sem szabad elhanyagolni, a fiziognómiai benyomástól egészen a grafológiai megvilágításig.

3. *Körülhatárolt csoport által végzett kiválasztás.* A harmadik lehetőség a többség, például egy csoporttöbbség általi választás, amikor a csoport maga választja meg tanárát. A saját tanárválasztás azonban (például a professzoroknak hallgatói szavazás alapján történő megválasztása) nem szükségszerű. Semmi jó nem származhat abból, ha valaki megválasztja azt, aki a vizsgán majd bíraskodik fölötte. Ezen kívül a diák már csak olyan, hogy azokat a kvalitásokat választja, amelyek a szemébe ötlenek: erotikus tulajdonságok, amelyeket öntudatlanul érzékel az ember, didaktikus-szervezői képességek, demagóg vonások. A többség a „szemképráztató” kvalitások alapján dönt. Noha a jó fiatalságnak csalhatatlan érzéke van az iránt, hogy a tanár képes-e valamire, hogy szuverén-e, lehet-e tőle tanulni valamit, sőt, a szellemi rang sem marad rejtve előtte, mert rendelkezik a valódiság iránti ösztönrel. A fiatal-ságnak ez a része azonban csak ritkán kerül többségbe a választások során.

A csoportválasztás elkerülhetetlen az újabb és újabb tagokkal kiegészülő testületek – így a fakultások – esetében. Kardinális pont ez az egyetem élete számára: a személyiségek kiválasztása a magántanári posztok és az egyetemi katedrák betöltésénél.

A válogatás e három módszere – a vizsga, az egyéni illetve a többségi választás – mind-egyikének megvan a maga hiányossága. Épp annyira elkerülhetetlenek, mint amennyire megbízhatatlanok. Abszolút érvényességüket – amennyire csak lehetséges – meg kellene ingatni, és föltétlenül teret engedni új és másfajta esélyeknek. Azt azonban nem lehet elkerülni, hogy – hivatások gyakorlására jogosító bizonyítványok megszerzése érdekében – a vizsgákon valami végérvényeset kelljen elismernünk.

2. Állam és társadalom

Az egyetemet az állam tartja el. Léte politikailag függő. Élni csak ott és úgy képes, ahol és ahogyan azt az állam akarja. Az állam lehetővé teszi az egyetemet és védelmezi is azt.

a) Az állammentes tér

Az egyetem egy olyan politikai világnak köszönheti valóságát, amelyben az az alapvető akarat uralkodik, hogy benne valahol tiszta, független és minden befolyástól mentes igazságkutatást folytassanak. Ez az állam akarja az egyetemet, mert tudja, hogy tulajdon létét szilárdítja meg, ha benne valahol önmagáért szolgálják magát az igazságot. Ezzel szemben egy olyan állam, amely semmilyen gátat nem szab saját hatalmának, mi több, fél azoktól a következményektől, melyekkel – hatalmára nézve – a tiszta igazságkutatás jár, soha nem engedélyezi igazi egyetem létezését.

Az állam tűri és védelmezi az egyetemet mint saját hatalmi szférájából kiemelt területet, amelyet más hatalmi befolyással szemben biztosít. A kor legtisztább tudatának itt kell valónak válnia, s olyan embereknek kell itt élniük, akiket a napi politika jelenbeni tevékenységéért semmiféle felelősség nem terhel, mert az ő felelősségük egyedül és korlátozás nélkül az igazság levésére (Werden) irányul. A tevés-vevés világán túl elhelyezkedő tér ez, melyet azonban ezernyi szállal szönek keresztül-kasul e világ realitásai, amelyeket kutatásának tárgyává tesz. A valóság itt nem a tevékenység, hanem a megismerés által van jelen. Az értékelést és a tevékenységet fölfüggesztik az igazság eszméjének tisztasága érdekében.

A tevékenységen kívüli térben egzisztáló életnek csak akkor van értelme, ha a megismerés szenvedélye hordozza azt. Ekkor viszont belső cselekvéssé válik, az önmagát uraló ember beteljesedett fegyelmének csúcspontjaiban. Az erre az életre szolgáló „hivatalos” engedély azonban félresiklásokhoz vezet, melyek minden időben előfordulnak és megzavarják a szellemi cselekvés atmoszféráját: az aktuális értékelés fölfüggesztése ekkor a neutralitás közömbösségéhez vezet, a felfüggesztett tevékenység helyett eluralkodik a kényelmesség, a szellemiség előretökintő óvatossága pedig a nyugalomra szoruló szorongásává silányul.

Ezzel szemben ott a magas követelmény, mely szerint az igazságkutatás a jelen valóság egészére vonatkozik. Ami van s ami történt, mindazt pro és kontra meg kell vitatni az egyetemen. Léteznek kényelmetlen tények, gondolatok, lehetőségek, melyek nem csak a pártoknak és érdekeknek, hanem minden egyes embernek, sőt még magának a kutatóknak is kényelmetlenek. Ezeket nem elkendőzni és nem elfeledtetni – ebben áll a kutató bátorsága.

b) A szellemi arisztokrácia princípiuma

Két problémával kell itt foglalkoznunk: először a szellemi arisztokrácia elvével, amely az egyetemen belül érvényes, másodsor azzal, hogy az állam akarata által hatalmát gyakorló nép miként tűri és támogatja a tehetséggel, éthosszal és függetlenséggel kitüntetett igazságkutatók maréknyi kisebbségét. A kérdés politikai.

A többség legtöbbször ellenszenvvel viseltetik a különös figyelemben részesített személyekkel és kisebbségi csoportokkal szemben. A gyűlölet szikrázó a tehetségbeli fölny és a nagyobb műveltség láttán, amely valamely tradíciónak köszönheti létét, a leghevesebbé azonban akkor válik, amikor a lényeg idegenségét érzi meg, az eredeti tudásvágyat a maga föltétlenségében, azt, ami a gyűlölködőben magában nem munkál, és ami ténylegesen olybá tűnik, mintha egy nemesség arra szólítaná föl a többieket, hogy nosza, kapaszkodjanak föl alacsony színvonalukról. Úgy látszik, vannak alacsonyabb színvonalúak, akik azért nem képesek erre a fejlődésre, mert nem akarják. A nemes azonban szereti a nála nemesebbet, s csöndes tisztelettel tekint föl rá azért, hogy a helyes igényeket támassa önmagával szemben és megkísérelje utolérni amazt.

Ebből fakad az a szituáció, hogy egy társadalmi Egészben, amelyben kisebbségek döntenek, fölerősödik a fokozatos kizárás, illetve kiválás veszélye. A szellem eredendő föltétlenségét ösztönösen elutasítják. A titkos hitvallás így hangzik: a nagy ember nyilvános szerencsétlenség – a nyílt pedig így: személyiségekre van szükségünk. Aki csekélyebb értékekkel bír,

az kihullik mint hasznavehetetlen, a kiemelkedőbbet viszont szép csöndben félretolják. Ám ha így van, hogyan kell akkor egy többség uralta társadalmi Egésznek egyáltalán kívánnia – és hosszabb távon engednie is – azon kevesek meglétét, akiket eredendő tudásvágy fűt?

A középkor ismerte a helyettesítő képviselő gondolatát: eszerint a gondolkodó egyúttal mindazok képviselőjében is elmélkedett az istenségről, akiket foglalkozásuk más tevékenységhez kötött. Ez a gondolat azonban meglehetősen idegenül hatna a mai tömegek számára. Manapság talán inkább így fogalmazhatnánk: amíg járja az a hit, hogy a tudomány olyasvalami, aminek márpedig lennie kell (s e gondolat legalábbis mint tudománybabona majdnem általános), mindaddig rendelkeznie is kell a társadalmi Egészben egy olyan helyvel, ahol a pillanatnyi alkalmazhatóságtól függetlenül és minden veszélyt szabadon vállalva próbálgatja a maga útjait. Az emberiség sorsa függ attól, hogy e megalapozással a társadalmi Egész – a maga egyébiránt könyörtelen kényszerében, hogy léte egészét tömegfunkcióiba szippantsa föl –, nos, hogy vajon ez a Leviatán egyes helyeken – így a tudomány kérdésében is – korlátozza-e önmagát azért, hogy szabadon hagyjon egy helyet abból a célból, hogy ott olyasvalami történjék, amelyet ő maga ugyan nem lát tisztán és világosan, amelytől azonban végtére hasznot is remélhet a maga számára.

c) Az egyetem együtt változik az állammal és társadalommal

Az egyetem működéséhez az állam adja a jogokat és az eszközöket, először is kutatási célokra, azért, hogy kontemplatív megismerőtevékenységet folytasson mindenki képviselőjében, ezután pedig azért, hogy a társadalomban gyakorolt foglalkozások itt találják meg mindazt a szellemi táplálékot, műveltséget, nevelést és tudományos ismeretet, amelyre gyakorlatilag szükségük van. Az egyetem így mindenkor annak az államnak és társadalomnak szolgál, amely oltalmazza őt. Ennélfogva a társadalom és a foglalkozások változásával az egyetem megjelenése is változik.

A középkorban a klerikusokat kellett képezni, később az állami hivatalnokokat, az orvosokat és tanárokat. A 17. század óta zajló technikai racionalizálás szakszerűséget követelt azzal a céllal, hogy hasznos képességre és rutinra tegyen szert az ember, míg korábban istenismeret, teológia és filozófia uralt mindent. Végül a nők megjelenése az egyetemi oktatásban – ez a szociológiai okoknál fogva elkerülhetetlen jelenség – hozott új szintet az egyetem életébe. A legutóbbi 50 évben állandóan nőtt az egyetemi tanulmányokat igénylő foglalkozások száma. Az egyetem formája észrevétlenül megváltozott a 19. század folyamán az első világháborúig terjedő időszakban majd még erőteljesebb lendületet vett a háború után, egyedül a változó tényezők megsokszorozódásának következtében.

A középkorban alapítványok révén létrehozott, pápa vagy császár által autoritással fölruházott, olykor európai érvényességű korporációkként álltak fenn az egyetemek. Ezután azonban a területi államok szűk érdekszférájába süllyedtek, annak az államnak a szorításába, amely itt formálta át alattvalóit derék érületű hivatalnokokká. Az egyetem mint nemzeti intézmény csak a 18. századdal nyert tágasabb horizontot, mikor is a professzorok és a diákok immár az egész német nyelvterületről jöttek, jóllehet az igazgatás továbbra is az egyes államok kezében volt.

Az állami igazgatás révén a társadalom direkt módon is hat az egyetem szellemére. Az egyetem államtól való függése nem szűnik meg soha. Humboldt alábbi szavai csak az állam és az egyetem életének csúcspontjain érvényesek korlátlanul: „Az államnak mindenkor tudatában kell lennie annak, hogy a dolgok önmagukban sokkal jobban mennének – nélküle”.

Azzal az állammal szemben, melynek az egyetemek köszönettel tartoznak, ugyanakkor meg kell védeniük függetlenségüket is. A tanszabadságot csak a 19. század második felében hargolták ki valóban, ám bár az továbbra is korlátozott maradt annyiban, hogy bizonyos politikai és világnézeti érületek miatt ki lehetett zárni valakit az oktatói karrierből, és újfent kér-

désessé válik, ha azt követelik, hogy a világnézetek paritásos alapon képviseltessenek az egyetemen, jöjjön az egyetem eszméje csakis a megismerés terén fölmutatott teljesítményekre van tekintettel, bármilyen világnézeti talajon jöjjenek is azok létre. Az a veszély, hogy az állam – beavatkozván az egyetem életébe – bizonyos érzületeket előnyben részesít, bármely alkotmányos rend esetében fönnáll, és a monarchikus Németországban éppúgy létezett, mint létezik most, a parlamenti kormányzás idején – a diktatórikus politikai viszonyok között pedig egyenesen az erőszakosságig fajul.

A társadalmi és állami behatások következtében az egyetem újra és újra átformálódik. Az alakzatok pluralitása mögött azonban az örök eszme rejlik, melynek az adott körülmények között kell valamiként megvalósulnia. A tudomány filozófikus szelleme és a társadalom folyvást változó követelményei között zajló küzdelem hol a történelmi egyszerűség eszméjének konkretizálódásához vezet, hol pedig ismét a szellem vereségéhez. Ennélfogva az egyetem fejlődésében a sivárság és a virágzás korszakai váltakoznak egymással. Olykor az egyetem elveszejtí magát a vele szemben támasztott követelmények kielégítésében, így az üzemszerű iskoláztatásban, mellyel az átlagtömeg akaratának tesz eleget.

Változó az az érvényesség is, mellyel a társadalomban rendelkezik az egyetem. A német egyetemek nem csekély befolyást gyakoroltak a nemzet szellemére a 19. század első felében, sőt, még a század derekán is. Nemcsak teljesítményeik imponáltak, hanem némely professzor szellemi tartása is, amelyből tudományuk és életük táplálkozott, és amelyben önmagára ismert a nemzet. A göttingai Hetek morális tette, akik a hitelességért és az eskühöz való hűségért (nem a politikáért) áldozták egzisztenciájukat, bizonyos dicsfényvel övezett minden egyetemi professzort. A Kanttól egészen Hegelig terjedő korszakban az egyetemen megalkotott filozófia jódarabig rányomta bélyegét a műveltség egészére, és mindenütt lendületet adott a diplomás foglalkozásoknak. Az orvosok és a tanárok, a hivatalnokok és a plébánosok bizonyosak voltak tevékenységük értelmében, és életüket egy átfogó alaptudásban látták kibontakozni. Azóta az egyetemek érvényessége roppant mértékben megfogyatkozott, részben mert egyáltalán minden szellemi eredetű tevékenység érvényesség vesztett erejéből, részben mert immár maguk sem mutattak föl többé valami magas szellemiséget, azután pedig azért, mert a számtalan szaktudományos fölfedezés dacára az igazságban már nem játszottak vezető szerepet, s végül azért, mert annyira készséggé váltak az állammal szemben, hogy a professzorok köréből kivesszék a korábban széles körben tapasztalható erkölcsi tartás. A tömeg ugyanis fittyet hány a tiszteletreméltó férfiakra, az igazság magányos és megtevésthetetlen kutatóira.

d) Az állami igazgatás értelme

Az egyetem a következő feszültségben él: lehetetlen, hogy tökéletesen önállóvá váljék, s állam legyen az államban – az azonban lehetséges, hogy állami intézetté züllessék, és ezzel megfosszák önnön lényegétől.

Ténylegesen úgyszólván mindenkor harc folyik az állam és az egyetem között. Ebben a küzdelemben az állam rendelkezik túlerővel. Az egyetem ugyanis rászorul az államra, amely akár meg is semmisítheti. Ezért a harc mindig csak szellemi lehet. A kezdeményezés joga az egyetem révén megjelenő szellemet illeti. Belőle kiindulva kell az állam számára világossá válnia annak, hogy mit is akar tulajdonképpen. Csellel politikát üzni – ez az egyetem számára nem csupán nem megfelelő, hanem egyben ártó is. Nyíltan meg kell mutatnia, hogy micsoda, mire képes és mit akar. Ügye egyedül az igazság révén, minden erőszak nélkül kényszerítheti az államot arra, hogy kövesse őt. A szellemi küzdelem a háborúság helyett sokkal inkább az állam és egyetem együttműködésére irányul.

E kooperáció előfeltétele az, hogy az állam akarja az egyetem eszméjének megvalósítását. Ha nem akarja, akkor csak rejte és nyilvános aktivitás nélkül tarthat majd ki a

vidsszaállítására irányuló készség, mihelyt az előző bukása utáni új állam jobbat akar. Avagy hosszabb ideig érvényesülő negatív államakarat esetén az egyetem elveszett.

Az állam és egyetem együttműködésére számára azonban egynémely oldalról tekintve konkrétan is megmutathatjuk az állami igazgatás értelmét.

Először is az egyetem öngazgatását az állam – amely akarja azt – jogi formák révén is elismeri. A korporáció ezen önállósága fölött azonban az állami igazgatás – értelme szerint mindenkor érvényes – felügyeletet gyakorol, amelyet a testület elismer, vagyis az államot, amelytől maradéktalanul függ, sem nem utasítja el mint szükséges rosszat, sem nem tekinti föltétlen urának és parancsolójának. Bizalommal viseltetik az állami felügyelet iránt, amíg az azt teremti elő vele, ami igaz. Ahol ez a bizalom hiányzik, ott fölsejlik a kárhozat.

A felügyelet az egyetem javát szolgálja, midőn az tevékenysége során elhagyja az egyetem saját eszméjét. Amikor azonban valami olyasmit akar tőle, ami nem felel meg az egyetem lényegének, a szellemi szükségszerűségek világos fölmutatására indítja. Hiszen az állam maga is az egyetem eszméjét akarja, ám csak akkor tudhatja, hogy mit is akar, ha az egyetem megmutatja neki. Az állam azután erre, az igazi egyetem fölmutatta idejára hivatkozik a ténylegesen csődöt mondó egyetem ellenében.

Például ama veszély ellen, hogy a szabaddá vált tanszékekre a fakultások, eszméjükhöz hűtlenül, nem szellemi-arisztokratikus, hanem iskola-monopolisztikus módon, vagy az átlag iránti hajlamtól vezéreltetve hívják meg az új tagokat, kontrollként szükség van egy másik instanciára. J. Grimm így vélekedik erről: „Az államnak egyáltalán nem kell kiadnia kezéből a professzorok megválasztását, mivel a kollegiális, a fakultás által hozott választási döntéseknek minden tapasztalat ellene mond. Bizonyos mértékig még a tiszta lelkületű és becsületes férfiakon is erőt vesz a hivatali vetélytárrsal szembeni riadt félelem”. Az igazgatást végző állami hivatalnok, akit számos különböző információval látnak el, képes megtalálni azokat az erőket, amelyek valóban a legjobbak.

Az öngazgató korporáció állami igazgatásának értelme az, hogy ne engedje érvényre jutni az elkorcsosulás veszélyét, amelynek az egyetem egyébként ki van téve.

A felügyelet által érvényesíti hatalmát, hogy az állam hatáskörébe tartozik bármely anyagi eszköz engedélyezése. A felügyeleti jog gyakorlásának további lehetőségei: a professzori kinevezések, tanszékek fölállításának engedélyezése, magántanári címek megerősítése, alkotmányi és igazgatási statútumok jóváhagyása. Az állami hivatalnok azonban csak akkor képes ezt a hatalmat önkényesség nélkül és az egyetem eszméje által vezéreltetve gyakorolni, ha őt magát is megragadja a szellem azáltal, hogy megérti azt, és minden egyes konkrét esetben az eszme azon valóságának fényben szemléli önmagát, amely az egyetem életmegnyilvánulásai révén szellemébe hatol. Az államot minden időben hivatalnokok képviselik, az ő személyiségükön áll vagy bukik minden. Ezek miniszterek vagy főiskolai referensek, szerencsés esetben huzamosabb ideig működő, egész lényükkel a nagy ügybe belevető személyiségek.

Az egyetem igazgatása magas hivatás. Akire egyetemeket bíznak, annak érzékkel kell rendelkeznie a szellem iránt, és azzal a lelkelettel kell gondozva óvnia az alkotó embereket, mintha drága fűszerszámok lennének. Belsőleg be kell illeszkednie a szellemi élet eleveniségébe, amelyet nem lehet „csinálni”, hanem csak megélni és gondozni, valamint késznek kell lennie arra, hogy ha kell, szembeszáll minden szellemiséggel ellentétes motívummal.

Ám az igazgatási hivatalnok e tekintélyes hatalmát – ott ahol a szellem ápolásáról van szó, amely mindig személyiségek karakteréhez és egzisztenciájához kapcsolódik – csak úgy szabad gyakorolni, hogy a professzorok erkölcsi karakterét soha ne csábítsák tévútra. A porosz „Althof rendszer”, amely intézetek létrehozásával és más egyéb anyagi eszközök előteremtésével roppant módon megnövelte az egyetemek külső ragyogását, örökre magára vette annak ódiumát, hogy a professzorok jellembeli megromlásának melegágya volt. Ha valaki úgy közeledik a professzorokhoz, hogy semmibe veszi emberségüket, méltatlanul bánik velük, olyan helyzetbe hozza őket, amelyben majdhogynem megvetendő módon kell viselked-

niük, s ha valaki a politika módszereit alkalmazza a szellem világában, akkor nem ritkán abban az irányban formálja át az embereket, amely a politikai elvárásoknak felel meg. A külsődleges pillanatnyilag látható siker iránti pőre érzék, a hatalomtudat és a hiúság, hogy elismerjék az ember hatalmát, valamint a hála kikényszerítése – ezek az igazgatást végzők jellemző hibái. A hízelgés és a fiatal korban a gerinc megtörésére való készség az előrekapaszkodás érdekében – ezek a professzorok körében tapasztalható hibák. Az eszme alapján az ügyek kezelésének nyilvánosságánál az igazgatási hivatalnok erkölcsi karaktere – magas nívót feltételezve – a professzor erkölcsi karakteréhez fordul és megfordítva.

Annak a személyiségnek a szelleme, aki az egyetemet igazgatja értelemszerűen más, mint a professzoroké. Ez a jelen valósággal szembeni személytelen tárgyyszerűség, összekapcsolva az emberi személyiségek előtti respektussal; ez a hiúságtól mentes kielégültség egy olyan világ virágzása láttán, amelyben az embernek magának nincs része, amit nem maga teremtett, hanem ápolja – és amely e gondoskodástól független –; e félnék és tiszteletteljes ellenőrzése a szellemi életnek, amelynek érdekében mindig a legjobb tudás szerint kell anyagi jellegű döntéseket hozni – mindez kiemelkedő szuverenitást követel. A professzorok általában nem képesek teljesíteni azt, ami e téren szükséges. Ők különleges fajtából való szellemi szubsztanciák, s ezért igazgatóként nem szuverének. Természetesen vannak kivételek. Általában azonban a professzorok világát nem korábban volt professzorokkal igazgatják, hanem olyan jogilag képzett embereket részesítenek előnyben, akik igazgatásra születtek és életüket eredendően ennek a hivatásnak szentelték. Ennél fogva ha netán professzori körökből bármikor is az a kívánság merülne föl, hogy a fölkinált hivatalokat ismét professzorok töltsék be, annak hátróztottan ellene kell mondani. Ha a hivatalnok abban a városban lakik, ahol az általa igazgatott egyetem található, akkor kényszerítő usus legyen, hogy soha ne tarthasson előadást. Neki egy másik egzisztencia-szférában kell mozognia.

Miután az államnak hivatalnokokra, orvosokra, papokra, mérnökökre, kémikusokra van szüksége, ezért érdekelt azok legjobb képzésében. A képzést azonban az egyetemen kell fölvezetni, az állam pedig csak ellenőrzi azt. Ennek eszköze az államvizsga, amelyet maga az egyetem dolgoz ki és folytat le. Az állami igazgatás itt sem nyúlhat bele a vizsga tudományos tartalmába, legföljebb abban az értelemben, hogy egy olyan felügyelet révén támogatja, amelyet maga az egyetem által fölállított követelmények irányában fejt ki.

e) Igazságkutatás és politika

A politika hozzátartozik az egyetemhez, de nem mint a falai között vívandó harc, hanem mint kutatásának tárgya. Hogy a főiskola léte és megjelenési formája politikai döntésektől függ és megbízható állami akaraton nyugszik, az azt jelenti, hogy a főiskolán belül – ezen az állam-akarat által szabadon tartott téren belül – nincs helye a gyakorlati harcnak, a politikai propagandának, hanem egyedül az eredendő igazságkutatásnak.

1. *A tanszabadság.* Innen a föltétlen tanszabadság követelménye. Az állam e tekintetben azt a jogot biztosítja a korporáció számára, hogy politikai pártakat vagy világnézeti kényszer befolyása nélkül, tisztán a dologból kiindulva tegyen kísérletet arra, hogy az igazságot kutassa és tanítsa, s mindent, ami tényszerű, megragadjon, minden lehetőséget átgondoljon.

A tanszabadság magának a kutatás és gondolkodás szabadságának egy része. Hiszen ezek rá vannak utalva a szellemi küzdelemben zajló kommunikációra. A nyilvános közlés az egyik föltétele ennek a kommunikációnak, amely szakértőket és szellemi készséggel rendelkezőket keres az egész világon. Az államakarat teret ad a generációkon keresztül egymást hallgató embereknek arra, hogy munkájukban hosszú távon distanciát nyerjenek a dolgokkal szemben, azért, hogy megismerjék azokat. Az ember, a szellem – és annak története – természetének kutatásában az elképzelhető legkülönösebb ötleteknek nem pusztán csak az egyes különálló esetek kötelezettség nélküli, játékos, véletlenszerű és hamar újra elfelejtett futó

szemrevételezésében, hanem a szellemi alkotások kontinuitásában kell megismeréssé érniük. A szellemi barbarizmus idején is meg kell őrizni azt, ami a kedvezőbb pillanatban széles rétegek számára ismét kibontakozhat.

Ez a szabadság ott valósul meg hitelesen, ahol az emberek sorsszerűen eggyé válnak szellemi föladatukkal. Számukra, a korral összefüggésben, akkor válik lehetővé a megismerés, ha éppen adott történeti helyük önmaguk által tudatosított függőségében szabadságra tesznek szert a kor közeli és fölszíni függőségeitől.

Az emberhez hozzátartozik a töprengés, a tulajdonképpeni igazságkutatás, vagyis az, ami a szellemi munka kusza forgatagaként egyelőre még nem a népesség egészének, hanem csak egy arra elhivatott körnek lehet az ügye. Ez ama foglalkozások művelt rétege, amelyek főiskolai tanulmányokra alapozódnak. Csakis ebben a rétegben találhatóak értő és kritikus visszhangra a megismerés teljesítményei. A népért való közvetlen, a tömegek számára megragadható kötelességteljesítés bilincseitől mentesen, az egész nép által hosszabb távra óhajtott és a többiek helyettesítő képviselőjében végzett szolgálatként illeti meg ezt az igazságkutatást a tanszabadság.

A tanszabadság ezt jelenti: a tudósok kutatásuk és tanításuk maguk szabta útján haladnak. Az állami igazgatás nem vonatkozik a tudományos tevékenység tartalmára, ami mindenkinek a magánügye. Az állam védelmezi ezt a szabadságot, önmaga ellenében éppúgy, mint bármely más oldalról jövő beavatkozással szemben. A tanszabadság olyasmí, mint a vallásszabadság. Nem csak az állammal szemben biztosított, hanem – az állam által – minden oldalról.

2. *A tanszabadság gyakorlásával szemben támasztott követelmények.* Az így jellemzett tanszabadság azonban csak akkor állhat fenn, ha a kutatók, akik élnek vele, mindvégig tudatában vannak értelmének. Nem jelenti például a tetszőleges véleménynyilvánítás jogát. Az igazság súlyosabb és nagyobb föladat annál, semhogy szabad lenne összetéveszteni a jelen pillanat konkrét létérdekeit érintő kritikátlan és szenvedélyes vélemények tartalmával. A tanszabadság csak a tudományos szándékú közlést illeti meg és az igazság kimondására kötelez. Nincs az a politikai propaganda, amely tanszabadságra hivatkozhatna.

A tanszabadság csupán külsőleg látszik ugyanazt jelenteni, mint a szabad véleménynyilvánítás állampolgári joga. Lehetséges, hogy ezen állampolgári jog fellüggesztése esetén a tanszabadság továbbra is fennálljon.

Aki általánosságban veszi igénybe a szabad véleménynyilvánítás jogát, az állampolgárként teszi ezt az állam színe előtt. Azt azonban nem várhatja el, hogy ebben oktatóként is védelmezzék őt az egyetem. Az egyetem tanára azt igényli, hogy a kutatás összefüggéséből származó és szellemi alkotás alakjában előálló igazságmegismerésnek tudományos publikációiban, nem pedig a napi eseményekkel kapcsolatban elejtett megjegyzéseiben, pillanatnyi politikai ítéleteiben vagy a napi sajtónak írt cikkeiben védelmezzék őt saját testülete. E téren – tanszabadságára hivatkozva – semmiféle előnyt nem igényelhet akármelyik más állampolgárral szemben. A tanszabadság jelenti: az alaposság szellemi alakjában megjelenő élet és mű megvalósítására való szabadságot, a metodika és a rendszeresség szabadságát – ám nem jelenti a napi kérdésekkel kapcsolatos azon állásfoglalások morális és politikai felelőssége alóli fölszabadulást, amely az oktató állampolgári joga, nem pedig védelmezett professzori előjoga. Sőt, az egyetem tagjának éppen tulajdon tanszabadsága szab korlátot a tetszőleges véleménynyilvánításban.

3. *Professzorok és politikusok.* Nagyon is hosszú múltra visszatekintő tradíció, hogy a professzorok politizálnak. Egészében azonban nem túl dicséretes e hagyomány. A nagyszerű jelenségek ritkák benne és nem tipikusak. A göttingai Hetek nem politikai érzületük miatt érdemelték ki az üldöztetést, hanem azért, mert vallásuk megakadályozta, hogy elkövessék azt az esküszegést, amelyet követeltek tőlük. Mindzideig Max Weber volt az egyetlen kiemelkedő jelenség. Politikai megnyilvánulásai maguk is részét képezték hatalmas szellemi művének. A korabeli demokrataikus érzelmű kortársak persze kritizálták e kijelentéseket, „túl

magasnak” tartván azokat, és úgy vélték, hogy Weber aligha írhatna újságoknak. Szokratész a peloponnészoszi háború évtizedeiben Athén fölkavarodott szenvedélyei közepette soha nem foglalt állást aktuális politikai kérdésekben (kivéve az arginusai csata ügyét, amikor hivatala kényszerítette állásfoglalásra, ő pedig a minden emberi cselekvésben jelenlévő etikai princípiumot képviselte). Kérdésekkel és vizsgálódva fordult polgártársaihoz, az ember gyökereikhez nyúlt le, és ezáltal bizony jóval kényelmetlenebbé vált, mint akármelyik demagógosz.

4. *Politikai szakvélemények.* A jelenlegi föladatakban, amelyekben bizonyos szerepet játszik a tudományos eredetű szakértő, joggal jut szóhoz a kutató. Az orvosi és technikai kérdések szakvéleményezésétől egészen az állami jogi értelmezésekig hasznosíthatja tudását. Kutatásai során szerzett tapasztalatait módszeresen kamatoztathatja egy-egy jelenbeni konkrét eset kapcsán, amely valamilyen oknál fogva jelentőséggel bír az állam és a társadalom számára. Megnyilvánulásának formája mindazonáltal nem az aktivitásé, hanem a megalapozásé. Az ő föladata az, hogy tényekre emlékeztessen és világos betekintést nyújtson a tárgyi összefüggés átfogó rendszerébe. Teheti mindezt éppenséggel kérdezetlenül is, ám bár a neki megfelelő forma mégiscsak az, hogy a hozzá intézett kérdésekre ad feleletet. A jelenlegi aktuális problémákban azonban az a veszély fenyeget minden választ, hogy a szóban forgó tárgyon kívül eső motívumok befolyása alá kerül. A kérdés többnyire már egy bizonyos elvárt céltól való függésbe hoz. A kritikus kutató nem feledi soha, hogy helyzete – nyilvános megkérdezés esetén – mennyire rokon annak a papnak a szituációjával, akinek Hebbel Holofernésze egy általa már eldöntött ügy kapcsán azt parancsolja: keríts hozzá érveket!

5. *A tanszabadság észrevétlen megszüntetése állami függőség következtében.* A tanszabadság nem tartozik a biztosan birtokolt és gondtalanul élvezhető javak közé. Már az a kikerülhetetlen tény is veszélyt jelent a professzorok belső szellemi tartása számára, hogy fizetésüket az államtól kapják. Óhatatlanul munkál bennük az a hajlam, hogy helyeseljék azokat az állami életben tapasztalható állapotokat, amelyek számukra kedvezőek, biztosítják érvényesülésüket; és elismerjék a fönálló viszonyokat s mindazt, ami kialakult, és szavukkal az uralmon lévő állam szócsöveként szolgáljanak. Jóllehet az állami alkalmazásban álló tudósokkal szembeni bizalmatlanság igaztalanul eltúlozt – Schopenhauer karikatúrává fajult gyalázkodása pedig, amellyel az állami filozófusokat illette, végképp nem helytálló, mert elvakult –, mindazonáltal van némi alapja e bizalmatlanságnak, amely azonban csakis akkor termékeny, ha az ember önmagával szemben él e gyanúperrel. Nem véletlen, hogy Szókratész milyen nagy súlyt fektetett arra, hogy egészen független legyen és szellemi képességét ingyen hasznosította. A veszély ugyanis mindig fenyeget: kinek kenyerét eszem, nótáját zengedezem...²

6. *Az állam mint veszély az egyetem számára.* Az állam, amely az egyetemet a maga autonómiájában szabadnak hagyja, megerősíti és védelmezi – miáltal saját hatalmát korlátozza –, mégiscsak a ténylegesen túlerővel bíró instancia marad mindig. Mihelyt hatalomvágyó, túlbuzgó, hiú s ráadásul semmihez sem konytító, az eszmétől idegen alakok jelennek meg az egyetem állami igazgatásának posztjain, nyomban nehézségek mutatkoznak. Ezek azután csak fokozódnak, ha politikai hatalmak olyan intézkedéseket kényszerítenek ki, amelyek az egyetemtől idegen önkényből fakadnak – származzon az uralkodótól vagy politikai párttól.

Az állami igazgatás akkor válik veresélyessé az egyetem számára, ha szellemtől idegen érdekekből közvetlenül nyúl bele az egyetem életébe. Az egyetem eszméje alapján az állam semmi olyasmit nem követelhet meg, amely az igazság korlátozásával az éppen adott érdekeit szolgálná, hanem csak olyasmit, ami magának az eszmének szolgál, és ezzel indirekt módon – a szakmák művelőienk nevelése révén – az államnak. Ennélfogva végzetes, ha az állam olyasmit követel, ami nem egyéb, mint mindenkorai céljai érdekében fölhasználható propaganda. Az államnak soha nem szabad belenyúlania a tanítás tartalmába.

7. *Az egyetem kapcsolata az állammal.* Az egyetem és az állam kapcsolatát semmilyen nehézség nem zavarja, ha az egyetem eszméjében egyetértenek. Ekkor maga az állam garantálja annak megvalósítását, abban az esetben is, ha a fakultások történetesen eltávolodnának. Ha viszont az állam képviselői kevés vagy semmiféle bizalmat nem érdemelnek ki, akkor rej-

tett vagy nyílt harc indul, amelyben az erőszak minden eszköze rendelkezésére áll az államnak.

Nem csupán e vészterhes határra való tekintettel, hanem a formák megóvása végett is alakultak ki az illendő magatartás szabályai. A professzor csak a saját ügyeiben, illetve a szeminárium, az intézet avagy a klinika kérdéseiben tárgyal közvetlenül a hatósággal. Minden egyéb kérdésben az egyetem intézkedik választott képviselői által, akik az egyetem tagjaitól kapják a kellő információkat. A professzort a titoktartás kötelezi a testületen belül zajló ügyekben még az állammal szemben is, amellyel a korporáció kérdéseit bár maradéktalan nyíltsággal, ám csak a teljes testület útján közlik. Bármely, az egyetem ügyeiben az állammal folytatott titkos egyéni tárgyalás tisztességtelen; a döntések állami hivatalnokokhoz fűződő kapcsolat által való befolyásolása pedig intrikus. Ez is, az is vét a szolidaritási eskü ellen. Az előkelő állami igazgatási hivatalnok megveti az efféle praktikákat. Ugyancsak megtagadja magától például a kari ülésen vagy az egyetemi tanács ülésén való részvétel jogát, és tartózkodik attól, hogy beleszóljon az egyetemi öngazgatás belső ügyeibe.

8. Az állam, amely képes arra, hogy alapvetően akarja az egyetemet és meg is tűrje.

Nem minden államot jellemez az az akarat, hogy az igazság érdekében biztosítsa a tan-zabadság államtól mentes, szabad területét. Egy olyan állam, amely nem képes elviselni az igazságot, mert bűnös – következképpen rejtve tartandó elveken és realitásokon nyugszik –, nem is akarhatja az igazságot. Ellenfele az egyetemnek, ugyanakkor azonban véka alá rejti ezt, amennyiben a támogatás látszatát keltve csak lassanként rombolja szét. Megtanulandó broszúrákra van csupán szüksége és iskoláztatási technikára, hogy kitanult betanított munkás legyen mindenki és e ki-betanítást végző intézeteket illeti ezzel a névvel: egyetem.

Hogy az egyetem eszméje nem egyeztethető össze bármiféle uralmi formával, az azzal a következménnyel jár, hogy az egyetem léte már magában „politikai” faktum. Ez azonban csak akkor igaz, ha a totális uralom módszereit és formáját, miként az a nemzetiszocialista államban jelentkezett és manapság a kommunista országokban figyelhető meg, nem nevezzük politikainak, s még kevésbé ismerjük el minden politikálás végének a korlátlan uralom erőszakossága és manipuláló módszerei javára.

f) Egyetem és nemzet

Az egyetem eszméje európai, a görögök óta jellemző ránk, curópaiakra. Ám az egyetemek mint intézmények, állami intézetek, illetve mindig egy-egy nemzethez tartoznak. Az egyetem azért törcskszik az igazságra, mert az emberiségnek akar szolgálni, magát az emberi fajt akarja reprezentálni. A humanitas – bármily gyakran és mélyen változott is e fogalom jelentése – lényegéhez tartozik. Ezért bár minden egyes egyetem valamely népe, mégis mindegyik valami nemzetekfölöttit igyekszik megragadni és megvalósítani.

Az egyetem eszméje rokon az egyházzal. Csakhogy nem központi szervezet és vezetés által áll fönn, mint a katolikus egyház, hanem az egymással való kölcsönös érintkezésben mutatkozik meg az összetartozás tudata révén (mint a buddhizmus). Kölcsönösen ismerik föl egymásban az emberek úgy, mint a világhárclemben rejlő igazságért való közös életet és a magas célért folytatott versengést.

Ezért nem kell az egyetemnek mint egyetemnek állást foglalnia a nemzetek harcában. Emberként népéhez, polgárként pedig államához tartozik minden tagja. Az egyetem tagjaként azonban – fakultásként és szénátusként – nem az a föladatuk, hogy demonstrációkat tartsanak – természetesen sem pártpolitikait, de hazafiaszt sem –, mert mint egyetem egyedül szellemi alkotómunkájukkal szolgálják a nemzetet és az emberiséget. Megzavarják az egyetemesszme tisztaságát, ha olyan kapcsolatokba helyezik, amelyek inadekvátak vele. Ha emberként és polgárként tökéletes egységbe forr is az egyetem minden tagja, fölött ejtnek az eszmén, ha ezt a politikai egységet az egyetem által nyilvánítják ki. Ezt az egyetemen kívül

kell tenniük. *f.* nemzet ügyei, csakúgy, mint minden egyéb, a kutatás tárgyát képezik, nem pedig az egyetem életének célját és értelmét.

Az egyetem testületének és teljesítményeinek tekintélyét, az egyetem polgáraként, minden német a nemzet dicsőségének érzi, ám mint szakszerűsége törekvő ember, az egyetemen nem nemzeti, hanem európai eszmét szolgál, amelyet a legszívesebben az emberiség eszméjének tartana. Ezért a nemzet érdekeinek képviselőtét nem az egyetem föladatainak tekinti, és annak szervezetét csak tárgyi-tudományos és nevelési föladatakhoz veszi igénybe, semmi egyébhez.

Az egyetem – mint intézmény – nem tisztelheti a nemzet nagy tetteit sem anélkül, hogy át ne hágná a maga határait és ne tulajdonítsa magának olyan fontosságot, ami nem illeti meg. Generálisok és államférfiak dicső tetteit nem a doctor honoris causa cím adományozásával kell kitüntetni. Az adományozó fakultás érzületek bírójává teszi magát, és emberi tettek nemzeti vagy világpolitikai értéke fölött ítélkezik, egy olyan szféra ügyeiben, melynek az egyetem nem fóruma.

Az egyetem eszméjét nem igényelheti a maga tulajdonának egyetlen nép sem, de szellemi múltja alapján több-kevesebb öntudattal megfelelhet az eszme támasztotta igényeknek. A mi német egyetemeink kezdettől fogva követték el nemzeti félresiklásokat, csakúgy, mint a világ minden egyeteme. Amennyiben viszont egyetemeink és polgáraink a nemzetiszocializmus éveiben szellemi munkájukban és tevékenységükben hagyták magukat alkalmazkodásra és elhajlásra kényszeríteni, vagy – ami még súlyosabb – megfoghatatlan meggyőződésből támogatónak vettek részt a rezsim politikájában, föltétlenül elítélendők, mindenekelőtt az egyetem eszméjével szemben elkövetett árulás miatt. A német egyetemek 18. század óta tartó nemes hagyománya éppúgy mércéje ennek az elítélésnek, mint ahogyan forrása a bizakodásnak, hogy eredetük erejéből helyreállíthatjuk önmagunkat, hogy együttműködünk az igazság világban való nyilvánvalóvá válásában. Az egyetemmel kapcsolatos német öntudatunk nem más, mint annak az igénynek az elismerése, amely ama hagyomány alapján kötelez bennünket, mely világra nyitottan magába olvasztotta Európa és az emberiség szellemi javait.

g) Az egyes egyetemek

A történelemben a nagy szellemi korszakokat legtöbbször egy-egy egyetem vezette be, így a 18. század kezdetén Halle, azután Göttinga, majd a század vége felé Jéna, a 19. század elején pedig az újonnan alapított Berlin. Minden egyes egyetemnek megvan a maga sajátos szelleme, a genius loci, amely mint háttér egyfajta történelmi atmoszférát sugároz, de minden időben elvennie kell lennie és újjá kell teremődnie.

A régi európai egyetemek az emlékezet és a jelenbeni tanúk nyomán a történelmi szellem pótolhatatlan atmoszférájával rendelkeznek. Ez a szellem csak magától növekedhet, „csinálni” nem lehet. Ezek az egyetemek visszahatnak azokra a városokra, amelyek hordozzák őket, és sajátos karaktert kölcsönöznek nekik. Ezt a karaktert a kisebb városokban könnyebb megőrizni, de azért még Berlinben is érezhető volt. Először minden új egyetem-alapításban van valami kopár. Városuknak ekkor még semmilyen új karaktert nem képesek nyújtani. Hiányzik a nagy, mindörökké emlékezetes virágkor, s így hiányzik a lendület és a környező világ támasztotta igény is.

Mindezek megteremtéséhez igen előnyös, ha az állam – legyen szó akár egy kis állam egyetlen egyeteméről – gondjaiba veszi és megtiszteli, kivált, ha az egyetem igazgatása amúgy is nemes gondolkodású emberek kezében van. Amennyiben pedig valamikor megvalósulnak a kellő föltételek, pompásan fölvirágoztatható az egyetem. Szerencsés körülmények között ekkor annyira megerősödhet a hely fiatal emberekre, oktatókra és diákokra gyakorolt vonzereje, hogy alkotó korszak köszönt be, mert a legjobb erők egyesülnek ott.

Az egyetemeken és az egyetemek között folyó agón ösztönzőleg hat minden erőfeszítésre, kivált, ha közülük több is magas rangot képvisel és a rangsorban mindegyiknek megvan a maga sajátos értéke. Az a gondolat, hogy rang szerint kellene az embereket elosztani, mert így jobban érvényesülnének – tehát például a filozófia esetében egy filozófusnak a maga egyetemén úgymond' egyeduralkodónak kell lennie és saját területén –, téves. Minden nemes törekvésnek a legelőcsébb konkurrenciát kell kívánnia magának, és oda iparkodni, ahol a jelentősek és a nagyok vannak. Objektíve pedig jobban és gazdagabban bontakozik ki az egyén egy olyan légkörben, amely megnehezíti a dolgát és serkentően hat rá, mert reakcióra és alkalmazkodásra ösztökéli.

Ezzel szemben az a központi igazgatás, amely azonosképpen akar támogatni minden alája tartozó egyetemet, nem kedvező sem az egyes egyetemek sem pedig általában az egyetemek virágzása számára, mert mindent kiegyenlít és szétoszt. Nem alkalmas arra sem, hogy kiemelkedő személyiségek összegyűjtésével bizonyos szellemi területeket az egyik egyetemen, másokat egy másikon indítson fejlődésnek. Ugyanakkor viszont egy egész egyetem lendületes és kiemelkedő erejét sem támogatja, hanem sokkal inkább semleges vele szemben. Hogy Németföldön az egyetemeket az egyes országok igazgatták és ezáltal számos, egymással konkuráló igazgatást végző központi hatóság állt fönn, az éppenséggel előnyös volt, főként azért, mert úgyszólván sohasem érvényesült a személyiségek kiválasztásában a partikularizmus szelleme, hanem sokkal inkább a német törzsek keveredése az egyetemeken és egymás szellemi megtermékenyítése volt az a cél, amelyre ösztönösen törekedtek. Manapság ezért az egyetemek fölötti tartományi főnhatóságot kell előnyben részesíteni a szövetségivel szemben.

3. A gazdasági alapok

A tanuláshoz és a kutatáshoz először is idő és nyugalom kell, amihez viszont eszközök, melyeket ugyanakkor többnyire nem lehet a tanuló és kutató ember saját, gazdaságilag hasznos munkájával megszerezni anélkül, hogy ne okoznánk kárt magának a tanulásnak. Másodsor pedig épületek, könyvtárak, intézetek és klinikák tartoznak az egyetemhez, valamint egyéb anyagi föltételek.

A kérdés mindig ez: Miből él az egyetem? megvannak-e a kutatáshoz és az oktatáshoz szükséges eszközei? És: Miből élnek a professzorok, a magántanárok, a diákok?

Végül pedig ez a kérdés: Milyen következményekkel jár ez a függőség s annak módja a kutatás, a tanítás és a nevelés szelleme szempontjából?

a) Saját vagyon. Állami finanszírozás. Alapítványok.

Aki a pénzt adja, az általában befolyásolja azt, ami az egyetemen történik. Ha ő az egyedüli finanszírozó, akkor rendelkezik azzal a hatalommal, hogy teljes mértékben mindent meghatározzon.

A középkor óta néhány egyetemnek saját vagyona volt, leginkább földbirtoka. Ezt a legnagyobbbrést már a 19. század kezdetétől fogva megváltotta az állam, amely ezért átvállalta – a részben persze addig is reá háruló – pénzügyi kötelezettségek immár teljes körét.

Ezen kívül alapítványok pénzügyi támogatását élvezik az egyetemek, legnagyobb mértékben Amerikában. Ezek az alapítványok csak akkor hagyják szabadon az egyetemet, ha nem kapcsolódnak föladatakhoz, amelyek a pénz adományozóját és annak követőit följo-gosítják arra, hogy beleszóljanak az egyetem életébe. Egyébként viszont nyomás alá kerül amely ugyan más, mint az állami, bizonyos körülmények között azonban szakszerűtlenebb és döntőbb lehet annál.

Nem lehet rossz néven venni az egyetemektől, ha abban a szükségben, amelyben az állam többé már nem tesz meg megközelítőleg mindent annak biztosítására, ami a tudományos célok elérése érdekében szükséges, olyan alapítványok után néznek, amelyek szabadon hagyják őket, és amelyek fölött szabadon rendelkezhetnek, kivéve azt az esetet, amikor például egy alapítványt egészében meghatározott céllal hoztak létre. Az egyetemnek létével és teljesítményével kell kimutatnia háláját. Ám személyes módon is mutatkozhat hálásnak, címek adományozása által. Tagadhatatlan, hogy címek szerzése számos nagyvonalú és szuverén alapító számára jelentéktelen, mások számára viszont – mindenekelőtt a doctor honoris causa cím – hön óhajtott, és hogy e címek megszerzésének esélye ösztönzőleg hat az adományozásra. Azért, hogy a doktori címet egyedül tudományos érdemek számára őrizzék meg az egyetemek; inkább tiszteletbeli polgárukká és szenátorukká nevezték ki az arra érdemeseket. Ezek kényes kérdések, melyeknél a tisztelet és a méltóság megóvása érdekében csöndben szokott történni minden. Az egyetem szempontjából végül is az ajándékok nagyságán múlik minden. A mennyiségbeli különbség minőségbeli is jelent. Korábban hercegek voltak az egyetemek rektorai, mivel az állam alapozta meg az egyetem egzisztenciájának egészét. Ha egy iparmagnás egy alapítvánnyal teljesen a saját lábára állítana egy egyetemet, semmi okát nem látnánk annak, hogy ne tegyék meg rektornak is (a tényleges teendőket – csakúgy, mint a hercegek idején – a prorektor venné át). Azoknál az alapítványoknál azonban, amelyek nem alapozzák meg az egyetem egzisztenciájának egészét, másként fest a helyzet, mint egy pusztá címvásárlás esetében, mikor is valamely tekintélyes személyiség az egyetem iránti nyilvánvaló érdeklődésből hosszú időn keresztül újra és újra jelentős ajándékokkal szerez érdemeket magának. E ritka eseteket, még ha hiányoznak is a voltaképpeni kutatói teljesítmények, egyszersmindenkorra kizárni a doctor honoris causa cím adományozásának lehetőségéből, talán nem lenne egyéb, mint az egyetem szükségével szemben inadékvát látszatidealizmus. A helytelen gyakorlat persze veszélyes. Itt mindig közel járunk ahhoz a határhoz, ahol már az egyetem tisztessége forog kockán.

b) A felnövekvő egyetemi generáció korábbi gazdasági állapota.

Az első világháborúig így volt nálunk:

A diákok váltóból éltek, melyet szüleiktől és rokonaiktól kaptak. Általában rendelkeztek a megélhetéshez elegendő pénzzel. Dolgozó diák igen kevés volt. Ez nagy szabadságot jelentett. Nincs szebb a diákéletnél! Semmi állandó megterhelés, melyet dolgozatok beadása, kért szakvélemények és vizsgálatok aláírása okozhatott volna; semmi más gond, mint amit egyedül a záróvizsga jelentett, amely azonban semmi egyebet nem követelt, mint a szabad munka szorgalmát és szigorát.

A tanárok minden új nemzedéke a saját szakállára kockáztatta meg pályafutását. Többé-kevésbé alacsony járadékból élt, és a kisebb vagyonnal rendelkezők, korábban szűcs rétege tartotta el. A motívum túlnyomórészt a tiszta tudományos érdeklődés volt és a tudományokra való elhivatottság. Csak egy részük érte el a célt s lett hivatallal bíró professzor.

A diákok és oktatók kiválasztása tehát az emberek egy bár „plutokratikusan” körülhatárolt, de mégis relatíve nagy tömegéből történt. Ez a mérsékelt jómóddal rendelkező réteg hordozta a diákok és egyetemi magánoktatók anyagi egzisztenciáját. Nos, ez az egykor volt adottság mára elveszett. A német középosztály expropriációja kihúzta a talajt a diákok és oktatók korábbi életmódja alól (kivéve azokat a maradékokat, amelyek az egyetem struktúrájának egésze szempontjából nem meghatározóak többé).

1945-ben azt mondhattuk Németországban: Noha a kutatás és a tanulás alkalmasint megfogytakozott eszközökkel is berendezkedhet és élhet, egy bizonyos minimum alatt azonban egyszerűen beáll a vég. Nietzsche szava éppoly igaz az egyénre, mint az egyetemre nézve: az, hogy 300 vagy 3000 tallér járadék jövedelem van, nem jelent nagy különbséget, az vi-

szont az egzisztenciát eldöntő különbség, hogy 300 tallérom van-e – vagy semmim sincs. Mára azonban minden teljesen megváltozott. Az eszközök a nem várt új gazdasági fölvirágzás következtében a lehetőségekhez képest bőségesek. A korábbi állapot azonban semmi esetre sem állt vissza. Az, hogy az új nemzedék egy széles, jó móddal bíró rétegre alapozódhatnék, kizárt.

* * *

Az eszme bemutatásának végéhez értünk. Utunk a tudomány lényegének kérdésétől az egyetem föladatain és berendezkedésén át azon létföltételek vizsgálatáig vezetett, amelyeknek az adott emberben, az államban és a társadalomban, valamint a gazdasági alapokban kell megvalósulniuk.

A nézőpontok sokszerűsége eltéríthet attól az Egy-től, amin áll vagy bukik minden: ez pedig az egyetem eszméje. Benne és belőle élni – ez teszi a főiskola értelmét. Láttuk, hogy az eszme nem helyezhető készen az ember elé néhány frappáns megfogalmazás formájában, hanem csak közvetve ébreszthető föl. Ő maga adja a mértéket az intézmény minden speciális realitásának és létszükségletének megítéléséhez. Senki számára nem közvetíthető, aki már rejtve nem hozza magával. Csak azt tudjuk megvilágítani, ami mindannyiunkban közös.

Tudjuk, hogy az egyetem eszméjének szüntelenül változó alakban történő megvalósításához egészében hozzá van kötve a megjelenésre törekvő igazság élete. Bárcsak továbbra is megadatnék a tér, melyben igazolódhatnék az, ami mindenkor, jóban és rosszban, a legtisztességesebb törekvésünk lehet! Szellemi életünk sorskérdése, hogy – a jelenben újjáteremtve – visszatérjünk a magunk legjobb, időtlenül érvényes hagyományaihoz. Mi, oktatók és diákok, mi viseljük a felelősséget azért, aminek betölünk válnia kell. Már csak a mi komolyságunk képes – ítélet és elhatározás, nem pedig pusztá munka által – megvalósítani azt, ami az Egész felé – és benne – haladva lehetséges.

(Fordította: Gáspár Csaba László)

JEGYZETEK

- 1 Jaspers nem idéz pontosan! (A fordítás ennek ellenére Jaspers szövegét követi.) A Goethe-szöveg helyesen:

„Verachte nur Vernunft und Wissenschaft
Das Menschen allerhöchste Kraft!
Und häßt' er sich auch nicht der Teufel übergehen
Er müßte doch zu Grunde gehen.”

(Faust I. rész)

„Jékely Zoltán, Csorba Gy. fordít.

„Csak vedd meg a tudományt meg az észet
Az ember legfőbb erejét!
S ha az ördögnek el magát nem is adta volna,
Mégis el kell majd buknia.”

- 2 Tandori Dezső fordítása